A SANSKRIT MANUAL

PART I

For Classes VI – VIII

ALLIED PUBLISHERS LIMITED

Scanned specially for
Uz-Translations
by alexius108
ॐ

Approved by the Council for the Indian School Certificate Examination (12th January, 1961).

A SANSKRIT MANUAL

FOR HIGH SCHOOLS

PART I

BY

R. ANTOINE, S.J., M.A.

ALLIED PUBLISHERS LIMITED

NEW DELHI MUMBAI KOLKATA CHENNAI NAGPUR
AHMEDABAD BANGALORE HYDERABAD LUCKNOW

ALLIED PUBLISHERS LIMITED

Regd. Off. : 15 J.N. Heredia Marg, Ballard Estate, Mumbai 400001
Prarthna Flats (2nd Floor), Navrangpura, Ahmedabad 380009
3-2-844/6 & 7 Kachiguda Station Road, Hyderabad 500027
16-A Ashok Marg, Patiala House, Lucknow 226001
5th Main Road, Gandhinagar, Bangalore 560009
1/13-14 Asaf Ali Road, New Delhi 110002
17 Chittaranjan Avenue, Kolkata 700072
81 Hill Road, Ramnagar, Nagpur 440010
751 Anna Salai, Chennai 600002

Reprinted 2002
© Allied Publishers Limited

Published by Sunil Sachdev and printed by Ravi Sachdev at Allied Publishers Limited, Printing Division, A-104 Mayapuri, Phase-II, New Delhi - 110 064

1/2002

CONTENTS

Lesson		Page
1.	The Sanskrit Alphabet	1
2.	The First Conjugation (भ्वादि)	4
3.	Masculine and Neuter Nouns in अ Nominative and Accusative	8
4.	The Fourth Conjugation (दिवादि)	13
5.	Instrumental and Dative The Sixth Conjugation (तुदादि)	18
6.	Masculine Nouns in इ and उ Ablative and Genitive	22
7.	The Tenth Conjugation (चुरादि) Locative and Vocative	27
8.	Feminine Nouns in आ and ई Present Tense—Middle Voice (आत्मनेपदी) ...	33
9.	The Imperfect Tense (लङ्) Active and Middle. Feminine Nouns in इ and उ	38
10.	Masculine and Feminine Nouns in ऋ Imperative Mood (लोट्)	43
11.	Feminine Nouns in ऊ Potential Mood (विधिलिङ)	48
12.	Neuter Nouns in इ, उ and ऋ Agreement of the Adjective	53
13.	Personal Pronouns—Passive Voice	58
14.	The Demonstrative Pronouns इदम् and अदस् Passive Voice (*cont.*)	63
15.	Nouns Ending in Consonants	70

LESSON PAGE

16. NOUNS WITH ONE STEM (*cont.*) 75
17. PASSIVE IMPERSONAL (भावे प्रयोगः)
NOUNS WITH TWO STEMS 80
18. PRESENT AND PERFECT PARTICIPLES 84
19. THE USE OF THE PARTICIPLES 89
20. NOUNS AND ADJECTIVES WITH TWO STEMS (*cont.*)
DEGREES OF COMPARISON 93
21. NOUNS AND ADJECTIVES WITH THREE STEMS 98
22. NOUNS AND ADJECTIVES WITH THREE STEMS (*cont.*) ... 101
23. THE FORMATION OF THE FEMININE 105
24. INDECLINABLE PAST PARTICIPLE (त्वा AND ल्यप्)
LOCATIVE AND GENITIVE ABSOLUTE 109
25. INFINITIVE IN तुम् (तुमुन्)
THE SUBORDINATE-CLAUSE 115
26. THE ADVERB-CLAUSE 119
VERBAL ROOTS WITH THEIR PRINCIPAL PARTS ... 124
SANSKRIT-ENGLISH GLOSSARY 136
ENGLISH-SANSKRIT GLOSSARY 151
SYSTEMATIC INDEX 164

PREFACE

The purpose of this **Manual** *is not to give an exhaustive treatment of Sanskrit grammar. It is meant as a practical method of teaching and learning Sanskrit through the medium of English. Its composition is based on the two following principles :*

1. *The effort of memory which the study of languages demands becomes a mere drudgery when its rational usefulness is not clearly shown and immediately given practical scope. An instrument, however beautiful, remains cumbersome as long as it cannot be utilized.*

2. *The drudgery of memory work is amply repaid by the capacity which the student acquires of expressing himself in the language which he learns. That is why greater stress has been laid on translation from English into Sanskrit than on translation from Sanskrit into English.*

This First Part covers the matter of the first three years (Standards IV to VI or Classes VI to VIII). The beginnings should be extremely slow. The vocabulary should be learnt by small doses (five to eight) words a day) and frequent repetitions should be given.

The first ten lessons could conveniently form the syllabus of the first year. Their treatment is very analytical.

Lessons 11 to 26 are more compact and will require more time to be assimilated. They should be distributed over the second and third year.

In this seventh edition, besides correcting the few printing mistakes which had escaped our scrutiny, we have incorporated the valuable suggestion of colleagues and well-wishers.

R.A., S.J.

LESSON 1

THE SANSKRIT ALPHABET

1. **The Vowels**—There are 13 vowels in the Sanskrit alphabet. They are divided into simple vowels and diphthongs.

Every simple vowel, except the last, last shows a short and a long form.

Simple vowels	short :	अ a इ i उ u ऋ ṛ ऌ ḷ
	long :	आ ā ई ī ऊ ū ॠ ṝ

Diphthongs : ए e ऐ ai ओ o औ au

2. **The Consonants**—The Sanskrit consonants are classified according to the organs of pronounciation. There are five categories : those pronounced from the **throat** are called **gutturals**; those pronounced from the **palate** are called **palatals**; those pronounced from the **roof of the mouth** are called **cerebrals**; those pronounced from the **teeth** are called **dentals**; those pronounced from the **lips** are called **labials**—The Sanskrit names for those five categories are :

कण्ठ्य, तालव्य, मूर्धन्य, दन्त्य, ओष्ठ्य

Each category contains **seven** consonants : 5 mutes, 1 semi-vowel and 1 sibilant. The five mutes of each category are divided as follows : 2 hard mutes, one non-aspirate, the other aspirate ; 3 soft mutes, one non aspirate, the second aspirate and the third nasal. The semi-vowels are soft, the sibilants are hard.

	MUTES						
	Hard non-asp.	Hard aspirate	Soft non-asp.	Soft aspirate	Soft nasal	Semi-vowels	Sibilants
GUTTURALS	क ka	ख kha	ग ga	घ gha	ङ ṅa	(ह ha)	: ḥ
PALATALS	च ca	छ cha	ज ja	झ jha	ञ ña	य ya	श śa
CEREBRALS	ट ṭa	ठ ṭha	ड ḍa	ढ ḍha	ण ṇa	र ra	ष ṣa
DENTALS	त ta	थ tha	द da	ध dha	न na	ल la	स sa
LABIALS	प pa	फ pha	ब ba	भ bha	म ma	व va	: ḥ

N.B.—An 'a' has been added to each consonant to facilitate the pronounciation. Besides the consonants given above, the following should be noted :

anusvāra—a dot above a vowel, standing for final म् or for any of the five nasals followed by one of the first four mutes of its own class :

कं = kaṃ ; अंग=aṅga ; सिंह=siṃha

visarga—a double dot : standing for a final स् or a final र्

avagraha—the sign ऽ marking the elision of अ at the beginning of a word तेऽपि

a **stroke** below a consonant क् indicates that it stands by itself without any vowel following it.

3. **Consonants followed by vowels**—When a vowel follows a consonant, the cosonant loses its stroke and the vowel is written in an abbreviated form :

-अ is not written at all : म्+अ =म
-आ is written as ा : क्+आ=का
-इ is written as ि : ज्+इ =जि
-ई is written as ी : न्+ई =नी
-उ is written as ु : त्+उ =तु
-ऊ is written as ू : भ्+ऊ =भू

Note—र्+उ=रु; र्+ऊ=रू :

-ऋ is written as ृ : क्+ऋ=कृ
-ॠ is written as ॄ : त्+ॠ=तॄ
-ऌ is written as ॢ : क्+ऌ=कॢ
-ए is written as े : म्+ए =मे
-ऐ is written as ै : ग्+ऐ =गै
-ओ is written as ो : स्+ओ=सो
-औ is written as ौ : प्+औ=पौ

4. **Compound consonants**—When two or more consonants have to be written without intervening vowels, the following general principle is followed :

All consonants, except the last of the group, drop their final vertical line : ग्+ध=ग्ध ; न्+त्+य=न्त्य ; म्+प=म्प ; स्+थ=स्थ ।

The combination of consonants which have no final vertical line assumes a form of its own : क+क=क्क ; क्+त=क्त ; क्+ष=क्ष , ङ्+क=ङ्क ; ङ्+ग=ङ्ग ; ज्+ञ=ज्ञ ; ञ्+ज=ञ्ज ; ट्+य=ट्य ; ड्+ग=ड्ग ; त्+त=त्त ; द्+य=द्य ; द्+ध=द्ध ; श्+च=श्च ; ष्+ट=ष्ट ; ष्+ठ=ष्ठ ; ह्+ण=ह्ण ; ह्+न=ह्न ।

The consonant र् has a special treatment in combination :
when it follows a consonant, it is written as

म्+र=म्र ; त्+र=त्र ; प्+र=प्र

When it precedes a consonant or the vowel ऋ it is written as

र्+क=र्क ; र्+थ=र्थ ; र्+ऋ=र्ऋ

5. **The Sanskrit numerals are :**

१, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, ०

EXERCISE 1

I. Write the Sanskrit vowels.

II. Write the Sanskrit consonants.

III. What are the hard consonants ?

IV. What are the soft consonants ?

V. Join the following groups of letters :

न्+अ ;	प्+आ ;	ज्+इ ;	द्+ई ;	श+उ ;	भ+ऊ ;
स्+ऋ ;	त्+ॠ ;	क्+ऌ ;	य्+अ ;	व्+आ ;	ङ्+इ ;
ष्+ई ;	र्+उ ;	र्+ऊ ;	म्+ऋ ;	ग+ए ;	घ्+ओ ;
द्+औ ;	थ्+ऐ ;	च्+इ ;	ह्+आ ;	श्+ई ;	द्+ए ।

VI. Write the following in Sanskrit letters :

bhūmāvupaviśāmi ; snāyuḥ ; jñānam ; kṣetrāṇi ; aṅgāt ; udyāne ; rohanti ; arthābhyām ; śāstraiḥ ; sarvadā ; krīṇīvaḥ ; dṛśyate ; asti ; andhakāreṇa ; ratna ; atra ; tyakta ; tiṣṭhāmi ; bhramati ; aśva ; baddha ; sa na jānāti ; tena suhṛdā rakṣitaḥ ; mayā dattam ; tvayā dṛṣṭam ; yuṣmābhiruktam.

LESSON 2

THE FIRST CONJUGATION (भ्वादि)

6. (1) **The Sanskrit verb** cojugated in a finite tense has **three persons** and **three numbers.** The three numbers are : singular, dual and plural (एकवचन, द्विवचन, बहुवचन).

(2) The **verbal root** (धातु) is the original form of the verb. The **verbal base** (अङ्ग) is the form assumed by the root before the terminations are added.

(3) The formation of the verbal base depends partly on the strengthening of the **radical vowel** (i.e. the vowel of the root). Simple vowels are subject to a twofold strengthening : the first degree of strengthening is called *guṇa* : the second degree of strengthening is called *vṛddhi.* The following scheme of simple vowels with their twofold strengthening should be committed to memory :

Simple vowels short and long	अ आ	इ ई	उ ऊ	ऋ ॠ	ऌ
GUṆA	अ	ए	ओ	अर्	अल्
VṚDDHI	आ	ऐ	औ	आर्	आल्

7. Formation of the base in the first Conjugation

(1) The final vowel and the short medial vowel of a root take guṇa.

A **medial vowel** is a vowel which stands between consonants.

When a short vowel is followed by a compound consonant it is counted as **long,** e.g.: निन्द्, भक्ष्।

(2) The letter अ is added before the terminations.

That अ becomes आ before the terminations beginning with म् or व्. That अ is dropped before terminations beginning with अ.

8. The **terminations** of the **present tense—active voice** (लट् परस्मैपदी) are :

	S.	D.	P.
1st pers.	-मि	-वः	-मः
2nd pers.	-सि	-थः	-थ
3rd pers.	-ति	-तः	-अन्ति

9. Applications

Roots having a short medial vowel: पत् (to fall), बुध् (to know), कृष् (to pull).

Formation of the base

(1) Guṇa of the short medial vowel : पत्-पत्; बुध्-बोध्; कृष्-कर्ष्।

(2) The letter अ is added : पत्+अ=पत; बोध्+अ=बोध; कर्ष् + अ = कर्ष।

Before terminations beginning with म् or व्, पता-, बोधा- कर्षा-

Before terminations beginning with अ, पत्-, बोध्-, कर्ष्-

Adding the terminations

	S.	D.	P.
1st pers.	पतामि I fall	पतावः We two fall	पतामः We fall
2nd pers.	पतसि Thou fallest	पतथः You two fall	पतथ You fall
3rd pers.	पतति He falls	पततः They two fall	पतन्ति They fall

In roots like जीव् (to live) and निन्द् (to blame), the medial vowel does not take guṇa because it is long.—Hence : जीवति, निन्दति ।

Roots having a final vowel, short or long : जि (to conquer), भू (to become), सृ (to move).

Formation of the base

(1) Guṇa of the final vowel—जि-जे ; भू-भो ; सृ-सर्

(2) The letter अ is added—जे+अ ; भो+अ ; सर्+अ=सर

In Sanskrit, two vowels following each other must be combined according to definite rules. Those rules are called the rules of **vowel-sandhi.**

In the case of जे+अ and of भो+अ, the following rules applies :

When ए and ओ are followed, in thc same word, by any vowel. they are changed respectively to अय् and अव्

Hence : जे+अ=जय्+अ=जय ; भो+अ=भव् + अ=भव

Before terminations beginning with म् or व्—जया-, भवा-, सरा-

Before terminations beginning with अ—जय्-, भव्-, सर्-

Adding the termination

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
1st pers.	जयामि	जयावः	जयामः	भवामि	भवावः	भवामः
2nd pers.	जयसि	जयथः	जयथ	भवसि	भवथः	भवथ
3rd pers.	जयति	जयतः	जयन्ति	भवति	भवतः	भवन्ति

EXERCISE 2

I. Vocabulary

कृष् (कर्षति) to draw	पत् (पतति) to fall
क्रीड् (क्रीडति) to play	बुध् (बोधति) to know
खन् (खनति) to dig	भू (भवति) to be, to become
खाद् (खादति) to eat	भ्रम् (भ्रमति) to walk
चर् (चरति) to move	यज् (यजति) to worship
चल् (चलति) to move	रक्ष् (रक्षति) to protect
जि (जयति) to conquer	रुह् (रोहति) to grow
जीव् (जीवति) to live	वद् (वदति) to speak
त्यज् (त्यजति) to abandon	वप् (वपति) to sow
दह् (दहति) to burn	वस् (वसति) to dwel
द्रु (द्रवति) to run, to melt	वह् (वहति) to carry, to flow
धाव् (धावति) to run	व्रज् (व्रजति) to go
नम् (नमति) to salute	शंस् (शंसति) to praise
नी (नयति) to lead	सृ (सरति) to go
पच् (पचति) to cook	स्मृ (स्मरति) to remembre

II. Conjugate the following in the present tense, active voice :

नी, वस् , द्रु, बुध् and स्मृ

III. Translate the following into English :

सरामि। त्यजन्ति। जीवामः। शंसतः। पचसि। रक्षथ। खादावः। वदति। रोहथः। कर्षन्ति। खनामि। चरामः। जयतः। जीवसि। दहामः। नमति। नयथ। स्मरावः। वसामि। चलन्ति। धावतः। पचन्ति। बोधति। वपथ। भवसि। यजतः। वहामः। व्रजावः।

IV. Translate the following into Sanskrit :

We worship. You two move. He conquers. They grow. I sow. We two abandon. Thou salutest. They two remember. They cook. I fall. He draws. You two dig. They know.

We two become. Thou eatest. They two move. We protect. You live. He leads. We go. You two praise. They melt. I burn. Thou dwellest. They two speak. We two run. You go. He carries. I cook. You two eat.

LESSON 3

MASCULINE AND NEUTER NOUNS IN अ NOMINATIVE AND ACCUSATIVE

10. (1) In Sanskrit, the grammatical function of a noun in a sentence is indicated by special terminations called **case-endings.** For instance, the noun पुत्र (son) becomes पुत्रः when it is subject ; it becomes पुत्रम् when it is direct object. What we express by means of prepositions such as 'with', 'by', 'to', 'for', 'from', 'of', 'in', etc., is also rendered into Sanskrit by case-endings. There are **eight cases** in Sanskrit : nominative, accusative, instrumental, dative, ablative, genitive, locative and vocative.

(2) As in the verb, so also in the noun, Sanskrit has **three numbers** : singular, dual and plural. Sanskrit has **three genders :** masculine, feminine and neuter.

(3) The various forms taken by a noun in all its cases and numbers are called the **Declension** of that noun.

(4) There are two types of nouns ending in अ Some are masculine and some are neuter. Both masculine and neuter nouns in अ are *declined* in the same way except in the nominative, accusative and vocative.

11. Declension of कूप *m.* (a well) and of वन *n.* (a forest) :

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
Nominative	कूपः	कूपौ	कूपाः	वनम्	वने	वनानि
Accusative	कूपम्	कूपौ	कूपान्	वनम्	वने	वनानि
Instrumental	कूपेन	कूपाभ्याम्	कूपैः	वनेन	वनाभ्याम्	वनैः
Dative	कूपाय	कूपाभ्याम्	कूपेभ्यः	वनाय	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
Ablative	कूपात्	कूपाभ्याम्	कूपेभ्यः	वनात्	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
Genitive	कूपस्य	कूपयोः	कूपानाम्	वनस्य	वनयोः	वनानाम्
Locative	कूपे	कूपयोः	कूपेषु	वने	वनयोः	वनेषु
Vocative	कूप	कूपौ	कूपाः	वन	वने	वनानि

12. The verb **agrees** with its subject in person and number :

e.g. : A boy falls—बालः पतति ।

Two boys fall—बालौ पततः ।

Boys fall—बालाः पतन्ति ।

13. The **Nominative case** is used :

(1) to indicate the **subject** : The **father** leads—जनकः नयति ।

(2) to indicate the **subjective complement** :

The sons become **heroes**—पुत्राः भवन्ति वीराः ।

(3) to indicate a **noun in apposition to the subject** :

Rāma, **the hero** conquers—रामः वीरः जयति ।

14. The **Accusative case** is used :

(1) to indicate the **direct object of a transitive verb** :

The father leads **the sons**—जनकः पुत्रान् नयति ।

(2) to indicate the **objective complement :**
We know Rāma (to be) a hero—रामम् वीरम् बोधामः।

(3) after verbs indicating **movement :**
The servant goes **to the well**— दासः कूपम् गच्छति।

(4) with the following prepositions: अति (above), अनु (after along), अभि (near), उप (near, below), अभितः (near, in front of), परितः (around), सर्वतः (on all sides of), उभयतः (on both sides of), धिक् (fie on), समया, निकषा (near), विना (without), अन्तरेण (without, concerning), अन्तरा (between), प्रति (to, towards).

15. Sandhi rules do not apply to vowels alone, but also to consonants.

Thus, in the sentences above, the final म् and the final : of a word followed by another word undergo various changes.

(1) *Final* म् *when followed by a consonant is changed to anusvāra* :
रामम् वीरम् बोधामः=रामं वीरं बोधामः।

(2) *Final* : **(visarga)**

when followed by a hard consonant

-remains unchanged before क् ख् प् फ् श् ष् and स्

पुत्रः खनति। जनाः पतन्ति। बालः सरति।

-becomes श् *before* च् *and* छ्—जनाः चलन्ति=जनाश्चलन्ति।

-becomes ष् *before* ट् *and* ठ्—पठतः टीकाम्=पठतष्टीकाम्।

-becomes स् *before* त् *and* थ्—पुत्रः तरति=पुत्रस्तरति।

when preceded by आ *and followed by a soft consonant or a vowel, is dropped* : बालाः धावन्ति=बाला धावन्ति।

जनाः अटन्ति=जना अटन्ति।

when preceded by अ *and followed by a soft consonant,* अः *is changed to* ओ—पुत्रः धावति=पुत्रो धावति।

when preceded by अ *and followed by any vowel except* अ, *is dropped :* धावतः आकुलौ=धावत आकुलौ।

when preceded by अ *and followed by* अ, अः *is changed to* ओ *while the following* अ *is elided :* धावतः अश्वौ=धावतोऽश्वौ।

N.B.—When final visarga is followed by a sibilant (श्, ष् or स्) it is optionally changed to the sibliant :

रामः शरणम् or, रामश्शरणम्। बालः सरति or, बालस्सरति।

EXERCISE 3

1. Vocabulary

Masculine nouns	*Neuter nouns*	*Prepositions governing the accusative*
अश्वः horse	अन्नम् food	अभितः near, in front
आचारः conduct	इन्धनम् fuel	परितः around
कपोत; pigeon	कनकम् gold	सर्वतः on all sides
करः hand	कमलम् lotus	उभयतः on both sides
काकः crow	जलम् water	धिक् fie on
ग्रामः village	तृणम् grass	समया } near
जनः person	दुःखम् misery	निकषा } near
दासः servant	पत्रम् leaf	विना } without
देशः country	पात्रम् vessel	अन्तरेण } without
नरः man	फलम् fruit	अति above
नृपः king	शरीरम् body	अनु after, according to, along
पर्वतः mountain	शास्त्रम् sacred precept	अभि near
बालः boy	शीलम् character	प्रति to, towards
मेघः cloud	सुखम् happiness	अन्तरा between
वृक्षः tree	स्थानम् place	उप near, below

II. Translate the following into English :

(१) काकः फलानि खादति। (२) जलम् द्रवति। (३) दुःखम् स्मरतः। (४) अश्वाः पर्वतम् प्रति धावन्ति। (५) नृपः आचारम् शंसति। (६) जनाः जीवन्ति। (७) देशम् त्यजावः। (८) ग्रामं सर्वतः वृक्षाः रोहन्ति। (९) कूपम् निकषा दासौ वदतः। (१०) कनकं विना शरीरं जीवति। (११) शीलम् बोधामि। (१२) सुखम् दुःखम् जयति। (१३) नरः इन्धनम् वहति। (१४) कपोतः करम् त्यजति। (१५) पर्वतम् परितः कमलानि रोहन्ति। (१६) जनः अन्नम् पचति। (१७) अश्वाः तृणम् खादन्ति। (१८) पात्रे अन्तरा कपोतः पत्रम् त्यजति। (१९) मेघाः सरन्ति। (२०) धिक् बालम्। (२१) अन्नम् अन्तरेण कमलम् रोहति। (२२) नरः तृणम् वपति। (२३) पर्वतम् उभयतः नृपः वृक्षान् दहति। (२४) अनु नृपम् दासः व्रजति। (२५) अनु शास्त्रम् बालौ नृपम् नमतः। (२६) स्थानम् अभितः दासः फलानि पचति। (२७) वनम् समया वसामः। (२८) अति कनकम् सुखम्। (२९) उप देशम् नृपः।

III. Decline fully the following nouns :

ग्रामः, मेघः, कपोतः, कमलम्, शरीरम्।

IV. Join the **sandhis** in the following :

नृपः जयति। बालाः धावन्ति। तृणम् खादति। नरः त्यजति। जनाः चलन्ति। बालः जनम् स्मरति। अश्वः अन्नम् खादति। ग्रामम् अभितः वृक्षाः रोहन्ति।

V. Translate the following into Sanskrit :

Example : Two servants lead the horses around the village.

Two servants	noun-**dual-masc.**-subject-**nomin.** : दासौ
lead	verb-**pres.-act.-3rd pers.-dual** : नयतः
the horses	noun-**plur.-mac.**-object-**accus.** : अश्वान्
around	preposition : परितः
the village	noun-**sing.-masc.**-governed by परितः-**accus.** : ग्रामम्

ग्रामम् परितः दासौ अश्वान् नयतः।

Sandhi : ग्रामं परितो दासौ अश्वान् नयतः।

(1) Trees grow near the well. (2) The pigeon becomes a crow. (3) The king conquers the country. (4) Two horses eat grass. (5) The servant draws the boys. (6) Persons carry the vessels. (7) We live without happiness. (8) Trees carry leaves. (9) On both sides of the well boys burn the fuel. (10) Clouds move towards the mountain. (11) The hand protects the body. (12) Water falls on all sides of the village. (13) Sacred precepts lead men to happiness. (14) Fie on the crows. (15) Between the two trees the water flows. (16) Persons salute the king. (17) I praise the lotus. (18) According to (his) character, the king protects the people (persons). (19) You two leave the place. (20) Character (is) superior to (=above) gold. (21) The servant (is) inferior to (=below) the king.

LESSON 4

THE FOURTH CONJUGATION (दिवादि)

16. The Fourth Conjugation

Present Tense—Active Voice (कर्तरि प्रयोगः)

(1) **Formation of the base**

(a) The radical vowel does **not** take guna.

(b) य् is added to the root.

(c) The letter अ is added before the terminations.

That अ becomes आ before terminations beginning wih म् or व्

That अ is dropped before terminations beginning with अ

(2) The **terminations** are the same as those of the first conjugation *(see No. 8)*.

(3) **Application : पुष् (to nourish).**

Formation of the base

(a) No guṇa of the radical vowel : पुष्

(b) य् is added to the root : पुष्+य्=पुष्य्

(c) The letter अ is added : पुष्य्+अ=पुष्य

Before terminations beginning with म् or व् : पुष्या-

Before terminations beginning with अ : पुष्य्-

Adding the terminations

	S.	D.	P.
1st Pers.	पुष्यामि	पुष्यावः	पुष्यामः
2nd Pers.	पुष्यसि	पुष्यथः	पुष्यथ
3rd Pers.	पुष्यति	पुष्यतः	पुष्यन्ति

17. The nominative and accusative plural of neuter nouns in -अ end in नि—वनम्-वनानि। In some cases, however, we have to write णि instead of नि, as in शरीरम् (body)-शरीराणि। The rule to be applied in this and similar cases is the following :

When, in the same word, न्, is preceded by ऋ, ॠ, र् or ष् and followed by a vowel, न्, म्, य् or व्, it is changed to ण्.

The rule applies even when the न्, is separated from the preceding ऋ, ॠ, र् or ष् by several letters, **provided** *those intervening letters be vowels, gutturals, labials, or य्, व्, ह् and anusvāra.*

Examples : पत्रा-नि=पत्राणि ; नरे-न=नरेण ; रामाय-न=रामायण।

But : नरान् because न् is followed by nothing

पुष्यन्ति because न् is followed by त्

अर्जुनेन because the intervening ज् is neither a vowel, a guttural, a labial nor य्, व्, ह् or anusvāra.

In order to remember the above rule, commit to memory the following line :

ऋषिर् वनमयं चटत सलेशम् ।

-ऋषिर्—When, in the same word, न् is preceded by ऋ (ॠ), ष् or र्,

-वनमयं—and followed by a vowel or by व्, न्, म् or य्, it is changed to ण्

-चटत सलेशम्—**provided** the intervening letters be **not** palatals (च् छ् ज् झ् ञ्), cerebrals (ट् ठ् ड् ढ् ण्), dentals (त् थ् द् ध् न्) or one of the three letters स्, ल or श्

18. Both in the first and in the fourth conjugations there are verbal roots which form their base irregularly.

Irregular verbs

First Conjugation			*Fourth Conjugation*		
गम्	(गच्छति)	to go	दिव्	(दीव्यति)	to play
यम्	(यच्छति)	to restrain	शम्	(शाम्यति)	to cease
गुह्	(गूहति)	to hide	श्रम्	(श्राम्यति)	to be weary
सद्	(सीदति)	to sit	मद्	(माद्यति)	to rejoice
घ्रा	(जिघ्रति)	to smell	व्यध्	(विध्यति)	to pierce
पा	(पिबति)	to drink	भ्रंश्	(भ्रश्यति)	to fall
स्था	(तिष्ठति)	to stand	क्षम्	(क्षाम्यति)	to forgive
दंश्	(दशति)	to bite	भ्रम्	(भ्राम्यति)	to roam, to err
ध्मा	(धमति)	to blow			
दृश्	(पश्यति)	to see			

19. The Sanskrit sentence **usually** ends with the verb. The normal order of words is as follows : subject-object-verb :

e. g. : Two men see the forest—नरौ वनं पश्यतः ।

20. The **negation** न is placed immediately before the verb :

The king does not blame the servants—नृपो दासान् न निन्दति ।

The **conjunction** च (and) is either repeated after each one of the nouns it connects, or is written once only after the last noun of the series.

The man and the boys go to the village :

—नरश्च बालाश्च ग्रामं गच्छन्ति ।

or—नरो बालाश्च ग्रामं गच्छन्ति ।

EXERCISE 4

II. Vocabulary

अस् (अस्यति) to throw	दिव् (दीव्यति) to play	गम् (गच्छति) to go
तुष् (तुष्यति) to be pleased	शम् (शाम्यति) to be quiet	यम् (यच्छति) to restrain
नश् (नश्यति) to perish	क्षम् (क्षाम्यति) to forgive	दा (यच्छति) to give
नृत् (नृत्यति) to dance	श्रम् (श्राम्यति) to be weary	गुह् (गूहति) to hide
पुष् (पुष्यति) to nourish	मद् (माद्यति) to be glad	सद् (सीदति) to sit
मुह् (मुह्यति) to faint	व्यध् (विध्यति) to pierce	घ्रा (जिघ्रति) to smell
भ्रंश् (भ्रश्यति) to fall	भ्रम् (भ्राम्यति) to roam, to err	पा (पिबति) to drink
दंश् (दशति) to bite	ध्मा (धमति) to blow	स्था (तिष्ठति) to stand
निन्द् (निन्दति) to blame	हृ (हरति) to take away	दृश् (पश्यति) to see

कूपः	well	ह्रदः	lake	वनम्	forest
गजः	elephant	कुसुमम्	flower	शीर्षम्	head
चन्द्रः	moon	जीवनम्	life	न	not
प्रासादः	palace	धनम्	wealth	च	and

II. Translate the following into English :

(१) नृप आचारं निन्दति । (२) ह्रदं परितः कुसुमानि रोहन्ति । (३) शरीरं नश्यति । (४) दासो गजं पुष्यति । (५) प्रासादमभितो नृत्यामः । (६) नरः श्राम्यति

जलं च पिबति। (७) जनश्चन्द्रं पश्यति तुष्यति च। (८) पत्राणि भ्रश्यन्ति। (९) नृपो दासान् क्षाम्यति। (१०) ह्रदं निकषा बाला दीव्यन्ति। (११) कुसुमं जिघ्रामि। (१२) गजा धमन्ति। (१३) तृणं करं विध्यति। (१४) दासौ धनं हरतः। (१५) ह्रदं सर्वतो वृक्षास्तिष्ठन्ति। (१६) भ्राम्यामः। (१७) माद्यथः। (१८) शाम्यथ। (१९) दशति। (२०) बाला श्राम्यन्ति मुह्यन्ति च। (२१) धनमन्तरेण जीवनं नश्यति। (२२) कुसुमे यच्छावः। (२३) बाला नृत्यन्ति नृपश्च सीदति। (२४) दासः कमलमस्यति। (२५) पात्रं गूहसि। (२६) अश्वं यच्छामि अश्वश्च शाम्यति। (२७) शीष नमति। (२८) कपोतः कुसुमं हरति।

III. Conjugate the following in the present tense, active voice :

दश्, ध्मा, स्था, शम्, दिव् and व्यध्।

IV. Translate the following into Sanskrit :

(1) I throw fuel. (2) Two men are dancing near the well. (3) People run to the palace. (4) The elephant eats leaves, drinks water and is pleased. (5) Pigeons do not bite. (6) Two servants hide the fruits and the food. (7) I play and I am glad. (8) We do not praise wealth. (9) You two smell the flower. (10) They stand on all sides of the village. (11) Men dig the place and carry the gold away. (12) You are weary and you sit. (13) The horses are not quiet. (14) The king is not pleased. (15) The crow pierces the fruit. (16) The boys faint. (17) The man blames the two servants. (18) Life without happiness becomes misery. (19) We see the moon. (20) Elephants live on both sides of the lake.

LESSON 5

INSTRUMENTAL AND DATIVE
THE SIXTH CONJUGATION (तुदादि)

21. The Instrumental Case is used :

(1) to indicate the **agent** of a passive verb.

(2) to indicate the **instrument** which is used to do the action. The boy hides (his) face **with** (his) **hands**—बालो मुखं हस्ताभ्यां गूहति।

(3) to indicate the person or thing **accompanying** the action. I go with the **servant**—दासेन गच्छामि।

In this sense, the instrumental may be followed by the preposition सह (with)—दासेन सह गच्छामि।

(4) to indicate the **cause or reason**, i.e. to translate expressions such as : 'owing to', 'on account of', 'out of', 'because of', etc. **On account of misery** I leave the village—दुःखेन ग्रामं त्यजामि।

(5) to translate expressions like 'by name', 'by nature', by family', 'by birth', etc. Rāma is a hero **by nature**—स्वभावेन रामो वीरो भवति।

(6) with the prepositions सह (with) and विना (without).

(7) with the particles अलम् and कृतम् (enough). Enough with misery !—अलं दुःखेन।

22. The **Dative Case** is used :

(1) to indicate the **indirect object** of verbs meaning 'to give', 'to send', 'to promise', 'to **show**'. The preceptor gives the books **to the students**—आचार्यः शिष्येभ्यः पुस्तकानि यच्छति।

(2) after verbs meaning 'to be angry with', 'to desire', 'to long for'. The father is angry **with the son**—जनकः पुत्राय कुप्यति।

(3) to express the **purpose** of the action. He goes **for war** (=with a purpose to fight) युद्धाय गच्छति।

(4) to indicate the person or thing for whose **advantage** the action is done. He digs a well for (his) sons—कूपं पुत्रेभ्यः खनति।

(5) after verbs indicating movement (*see* Accusative, No. **14**). The servant goes to the village—दासो ग्रामाय गच्छति।

(6) after the particles नमः (salutation) and स्वस्ति (hail to). Hail to the king !—नृपाय स्वस्ति।

23. The sixth Conjugation (तुदादि)

Present tense—Active voice

Formation of the base

(a) The radical vowel does **not** take guṇa.

(b) य् is **not** added to the root.

(c) The letter अ is added before the terminations

That अ becomes आ before terminations beginning with म् or व्

That अ is dropped before teminations beginning with अ

The terminations are the same as those of the first conjugation (*see* No. 8).

24. Application : तुद् (to strike)

Formation of the base

(1) & (2) Neither guṇa nor य्—तुद्

(3) The letter अ is added : तुद्+अ=तुद

Before terminations beginning with म् or व् : तुदा-

Before terminations beginning with अ : तुद्-

Adding terminations

	S.	D.	P.
1st pers.	तुदामि	तुदावः	तुदामः
2nd pers.	तुदसि	तुदथः	तुदथ
3rd pers.	तुदति	तुदतः	तुदन्ति

25. Irregular verbs of the sixth Conjugation

कृत् (कृन्तति)	to cut	विद् (विन्दति)	to find
मुच् (मुञ्चति)	to release	सिच् (सिञ्चति)	to sprinkle
लुप् (लुम्पति)	to break	इष् (इच्छति)	to wish
लिप् (लिम्पति	to anoint	प्रच्छ् (पृच्छति)	to ask

26. When final visarga is preceded by any vowel except अ or आ, a new **sandhi** rule must be applied.

Final visarga preceded by any vowel except अ *or* आ *and followed by a vowel or a soft consonant is changed to* र्

बालैः धावति=बालैर्धावति । मित्रैः अटति=मित्रैरटति ।

27. We can now recapitulate the **sandhi** rules applying to final visarga (see No. 15).

When final visarga

is preceded by	*and followed by*	
any vowel	क् ख् प् फ् श् ष् स्	it remains unchanged
any vowel	च् or छ्	it becomes श्
any vowel	ट् or ठ्	it becomes ष्
any vowel	त् or थ्	it becomes स्
any vowel except अ or आ	a vowel or a soft cons.	it becomes र्
अ	a vowel or a soft cons.	it is dropped
अ	a soft consonant	अः becomes ओ
अ	any vowel except अ	it is dropped
अ	अ	अः becomes ओ and the following अ is elided.

N.B.—The particle भोः drops its visarga when followed by a vowel or a soft consonant.

EXERCISE 5

I. Vocabulary

कृष् (कृषति)	to plough	मुच् (मुञ्चति)	to release	अनिलः	wind
क्षिप् (क्षिपति)	to throw	लुप् (लुम्पति)	to break	भारः	burden
तुद् (तुदति)	to strike	लिप् (लिम्पति)	to anoint	वीरः	hero
दिश् (दिशति)	to show	विद् (विन्दति)	to find	शृगालः	jackal
लिख् (लिखति)	to write	सिच् (सिञ्चति)	to sprinkle	हंसः	swan
विश् (विशति)	to enter	इष् (इच्छति)	to wish	गृहम्	house
सृज् (सृजति)	to create	प्रच्छ् (पृच्छति)	to ask	तीरम्	bank
स्पृश् (स्पृशति)	to touch	हस् (हसति)	to laugh	भूषणम्	ornament
कृत् (कृन्तति)	to cut	ह्वे (ह्वयति)	to call	रत्नम्	jewel

Prepositions governing the instrumental : सह with ; विना without.

Particles governing the instrumental : अलम् , कृतम् enough.

Particles governing the dative : नमः salutation to, स्वस्ति hail to.

II. Translate the following into English :

(१) सुखमिच्छामि। (२) वीराय कुसुमानि यच्छति नृपः। (३) शृगालो बालं दशति। (४) कराभ्यां जलं स्पृशसि। (५) भारेण दासः श्राम्यति। (६) अनु तीरं हंसश्चलति। (७) जनैः सह गृहं गच्छामि। (८) भूषणैस्तुष्यति नरः। (९) शरीरं लिम्पथः। (१०) जलेन विना कमलानि न रोहन्ति। (११) करेण दासं तुदसि। (१२) रत्नानि विन्दति। (१३) जलेन कुसुमानि सिञ्चामः। (१४) अनिलो वृक्षान् लुम्पति। (१५) तृणेन गजान् पुष्यामि। (१६) आचारेण बालं निन्दति। (१७) चन्द्रं बालेभ्यो दिशन्ति। (१८) अन्नाय गृहं गच्छामि। (१९) हंसौ ह्रदं विशतः। (२०) प्रासादं निकषा वीरो वसति। (२१) इन्धनाय दासा वृक्षं कृन्तन्ति। (२२) सुखेन नरो नृत्यति। (२३) देशाय वीरो गृहं त्यजति। (२४) आचारः सुखं सृजति। (२५) दासं पृच्छति नरः। (२६) दुःखेन रत्नानि क्षिपावः। (२७) कपोतान् मुञ्चथः। (२८) करेण लिखामि। (२९) गृहमभितः कृषन्ति जनाः। (३०) वीराय नमः। (३१) अलं धनेन।

III. Conjugate the following in the present tense, active voice : ह्वे, इष्, विद् and प्रच्छ्।

IV. Translate the following into Sanskrit :

(1) I give fruits to the two servants. (2) Thou goest to the forest for flowers. (3) He is glad by character. (4) Misery breaks life. (5) Owing to the wind the lotuses perish. (6) The jackal finds food. (7) The two men call the servant. (8) Through happiness the boys laugh and dance. (9) The hero shows the jewels to the king. (10) He sees the jackal and runs (away). (11) Due to (his) conduct, he leaves (abandons) the house. (12) For the sake of wealth men plough, carry burdens, dig the mountains and leave (their) country. (13) Owing to the wind, the fruits fall. (14) We sit near the bank. (15) On all sides of the house, jackals roam. (16) Clouds emit (सृज्) water. (17) With the heroes you enter the palace. (11) I stand near the lake with the boys. (19) They see the lotuses and laugh with happiness. (20) The swans move towards the bank. (20) I show the swan to the boys. (22) Hail to the country ! (23) Enough with misery.

LESSON 6

MASCULINE NOUNS IN इ AND उ ABLATIVE AND GENITIVE

28. Masculine nouns in इ and उ

(1) There is a great similariry between the declension of masculine nouns in इ and that of masculine nouns in उ. When the masculine nouns in इ have इ, ई, य् and ए, the masculine nouns in उ have उ, ऊ, व् and ओ respectively.

(2) The Declension of मुनि *m.* (a sage) and of शिशु *m.* (a baby) :

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
Nom.	मुनिः	मुनी	मुनयः	शिशुः	शिशू	शिशवः
Acc.	मुनिम्	मुनी	मुनीन्	शिशुम्	शिशू	शिशून्
Instr.	मुनिना	मुनिभ्याम्	मुनिभिः	शिशुना	शिशुभ्याम्	शिशुभिः
Dat.	मुनये	मुनिभ्याम्	मुनिभ्यः	शिशवे	शिशुभ्याम्	शिशुभ्यः
Abl.	मुनेः	मुनिभ्याम्	मुनिभ्यः	शिशोः	शिशुभ्याम्	शिशुभ्यः
Gen.	मुनेः	मुन्योः	मुनीनाम्	शिशोः	शिश्वोः	शिशूनाम्
Loc.	मुनौ	मुन्योः	मुनिषु	शिशौ	शिश्वोः	शिशुषु
Voc.	मुने	मुनी	मुनयः	शिशो	शिशू	शिशवः

29. **The Ablative Case** is used :

(1) to indicate the **place from which** the action begins or originates.

The sage goes **from forest**—मुनिर्वनात् गच्छति ।

(2) with verbs meaning 'to desist from', 'to protect', to fear'

God protects men **from misery**—ईश्वरो नरान् दुःखात् रक्षति ।

(3) to express the **cause**, the **motive** (cf. Instrumental, No. 21)

Out of anger he strikes the boy—क्रोधात् बालं तुदति ।

(4) with the following prepositions : प्राक् (before, to the east of), पूर्वम् (before), अनन्तरम् (after), आ (until, since), प्रभृति (since), बहिः (outside), ऋते (except), विना (without).

30. (1) The **Genitive Case** has no relation with the action of the verb. It indicates a relation between nouns, usually rendered into English by the preposition 'of'.

The king gives jewels to the son of **Hari**—हरेः पुत्राय नृपो रत्नानि यच्छति ।

(2) There is no verb meaning 'to have' in Sanskrit. To translate: "The enemies have chariots", the sentence must be turned into: Of the enemies (there) are chariots—अरीणां रथा भवन्ति ।

(3) The genitive is used with the following prepositions: उपरि (above), अधः (below), पुरतः (in front of), पश्चात् (behind), परतः (beyond), अग्रे, समक्षम् (in the presence of), कृते (for the sake of).

31. When a word ends with a vowel and the following word begins with a vowel, both vowels are combined into one. The rules of **vowel-sandhi** are divided into three sections:

(1) **Combination of similar simple vowels**

अ or आ + अ or आ = आ ।	मुनिना अटामि = मुनिनाटामि ।
इ or ई + इ or ई = ई ।	नमसि ईश्वरम् = नमसीश्वरम् ।
उ or ऊ + उ or ऊ = ऊ ।	किन्तु उवाच = किन्तूवाच ।
ऋ or ॠ + ऋ or ॠ = ॠ ।	कर्तृ ऋजुः = कर्तॄजुः ।

(2) **Simple vowels combined with dissimilar vowels**

अ or आ + इ or ई = ए ।	नमथ ईश्वरम् = नमथेश्वरम् ।
अ or आ + उ or ऊ = ओ ।	गच्छथ उद्यानम् = गच्छथोद्यानम् ।
अ or आ + ऋ or ॠ = अर् ।	मुनिना ऋषिः = मुनिनर्षिः ।
अ or आ + ए = ऐ ।	तिष्ठथ एव = तिष्ठथैव ।
अ or आ + ओ = औ ।	खादथ ओदनम् = खादथौदनम् ।
अ or आ + ऐ = ऐ ।	इन्द्रः च ऐरावतः च = इन्द्रश्चैरावतश्च ।
अ or आ + औ = औ ।	पश्यथ औषधम् = पश्यथौषधम् ।

इ or ई *followed by a dissimilar vowel is changed to* य् ।

धावति अश्व = धावत्यश्वः ।

उ or ऊ *followed by a dissimilar vowel is changed to* व् ।

ननु एव = नन्वेव ।

ऋ or ॠ followed by a dissimilar vowel is changed to र्

कर्तृ इति=कर्त्रिति ।

(3) **Diphthongs combined with any vowel**

ए and ओ followed by any vowel except अ are changed respectively to अय् and अव् (see No. 9.)

ए and ओ followed by अ remain unchanged while the अ is elided.

मुनये अन्नं यच्छामि=मुनयेऽन्नं यच्छामि । प्रभो अधुना=प्रभोऽधुना ।

Before any vowel except अ, अय् and अव् may optionally drop the य् and the व्

कवे इच्छसि=कवयिच्छसि *or* कव इच्छसि ।

गुरो इति=गुरविति *or* गुर इति ।

ऐ and औ followed by any vowel are changed respectively to आय् and आव्. But आय् and आव् may optionally drop the य् and the व्.

तस्मै इषुं यच्छति=तस्मायिषुं यच्छति or तस्मा इषुं यच्छति ।

अग्नौ इन्धनम्=अग्नाविन्धनम् or अग्ना इन्धनम् ।

(4) **Exceptions**

Interjections like आ, हे, अहो do not combine with the following word.

ई, ऊ and ए, when dual terminations, remain unchanged before vowels.

वने अतिथिः पश्यति—the guest sees two forests.

वनेऽतिथिर्वसति—the guest dwells in a forest.

कवी इच्छतः । बन्धू अतिथिं नयतः ।

EXERCISE 6

I. Vocabulary

अग्निः	fire	इन्दुः	moon
अतिथिः	guest	इषुः	arrow
अरिः	enemy	गुरुः	teacher
कविः	poet	तरुः	tree
गिरिः	mountain	परशुः	axe
मुनिः	sage	पशुः	beast
रविः	sun	बन्धुः	friend
राशिः	heap	बाहुः	arm
उदधिः	ocean	बिन्दुः	drop
कलिः	quarrel	शिशुः	baby

Prepositions governing the ablative

प्राक्	before, to the east	प्रभृति	since
पूर्वम्	before	बहिः	outside
अनन्तरम्	after	ऋते	except, without
आ	until, up to	विना	without

Prepositions governing the genitive

उपरि	above	अग्रे	in the presence of
अधः	below	परतः	beyond
पुरतः	in front of	समक्षम्	in the presence of
पश्चात्	behind	कृते	for the sake of

II. Translate the following into English after breaking up the Sandhis :

(१) गिरेर्ग्रामं गच्छामि। (२) परशुना बीरोऽरीन् तुदति। (३) तृणस्य राशेरधः कविरिषुं विन्दति। (४) अतिथीनां कृते दासः फलानि पचति। (५) बाहुभ्यां तरुं लुम्पति। (६) शिशू हसतः। (७) अग्निर्वनस्य वृक्षान् दहति। (८) मेघानामुपरि रविश्चलति। (९) जलस्य बिन्दवः पात्रात् पतन्ति। (१०) इषुभिर्नृपोऽरिं जयति। (११) गुरोर्गृहे वसतः। (१२) बालयोः कलिना नरो न तुष्यति। (१३) गृहस्य पश्चात् बन्धवः सीदन्ति। (१४) कपोतः काकः शृगालश्च पशवो भवन्ति। (१५) मुनेः समक्षं जनास्तिष्ठन्ति। (१६) प्राक् गिरेः पश्याम इन्दुम्। (१७) उदधिं प्रति जलानि द्रवन्ति। (१८) ग्रामात् बहिः शृगाला वसन्ति। (१९) सुखात् ऋते जना न माद्यन्ति। (२०) गृहात् नरः शिशून् वनं नयति।

III. Join the following sandhis :

गुरुणा अतिथिः । खादति अन्नम् । किन्तु अरिः । इषू अस्यति । अग्ने अश्वः । अग्ने इन्दुः । बालौ इन्धनम् । पश्यामि इन्दुम् ।

IV. Translate the following into Sanskrit :

(1) The poet shows the trees to the sage. (2) The sage calls the boys. (3) The boys stand in front of the house. (4) The clouds move above the mountain. (5) The arrows of the hero pierce the enemy. (6) The boy falls from the tree and breaks (his) hand. (7) The guests have no water. (8) The servant takes away the food from the fire. (9) The water of the ocean is calm. (10) The beasts of the forest roam around the village. (11) I hide the jewels behind the tree. (12) The poet has a place in the presence of the king. (13) From the babies up to the men the people are tired. (14) With (my) relatives I go from the mountain to the forest. (15) He carries the axe with both hands. (16) With heaps of leaves we feed the fire. (17) Sages worship the sun. (18) Owing to the quarrel, the teacher leaves the village.

LESSON 7

THE TENTH CONJUGATION (चुरादि) LOCATIVE AND VOCATIVE

32. The tenth Conjugation : Present Tense—Active Voice

(1) **Formation of the base**

(a) **A short medial** vowel take guṇa.

(b) **A final vowel** takes vṛddhi.

(c) अय् is added to the root.

(d) The letter अ is added before the terminations,

That अ becomes आ before terminations beginning with म् or व्

That अ is dropped before terminations beginning with अ

(2) The **terminations** are the same as those of the first conjugation (*see* No. 8).

(3) **Application :** चुर् (to steal) ; धृ (to owe).

Formation of the base

(a) Guṇa of medial short vowel : चोर्

(b) Vṛddhi of final vowel : धार्

(c) अय् is added to the root : चोर्+अय्=चोरय् ; धार्+अय्=धारय्

(d) The letter अ is added : चोरय्+अ=चोरय ; धारय्+अ=धारय

Before terminations beginning with म् or व् : चोरया-, धारया-

Before terminations beginning with अ : चोरय्- ; धारय्-

Adding the terminations

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
1st pers.	चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः	धारयामि	धारयावः	धारयामः
2nd pers	चोरयसि	चोरयथः	चोरयथ	धारयसि	धारयथः	धारयथ
3rd pers.	चोरयति	चोरयतः	चोरयन्ति	धारयति	धारयतः	धारयन्ति

33. Irregular verbs of the tenth Conjugation

स्पृह् (स्पृहयति) to desire ; छद् (छादयति) to cover.

34. The first, fourth, sixth and tenth Conjugations at one glance.

	Guṇa of short medial vowel	Guṇa of final vowel	Vṛddhi of final vowel	य्	अय्	अ before termination
1st Conj.	+	+	–	–	–	+
4th Conj.	–	–	–	+	–	+
6th Conj.	–	–	–	–	–	+
10th Conj.	+	–	+	–	+	+

35. The **Locative Case** is used :

(1) to indicate **the place where** the action **takes place.** In English it is rendered by the prepositions 'in', 'at', 'on', 'upon', 'among', etc.

I play **in the garden**—उद्याने क्रीडामि। **among the trees**—तरुषु।

(2) to indicate **the time when** the action takes place.

In summer—ग्रीष्मे।

(3) after verbs indicating **movement** (*see* Accusative, No. 14) such as to 'fall', 'to place', 'to throw', 'to send', 'to enter', etc.

The tree falls **into the lake**—वृक्षो ह्रदे पतति।

(4) to translate expressions like 'concerning', in the matter of, etc.

In the matter of modesty Hari stands first—विनये हरिः प्रथमस्तिष्ठति।

(5) to indicate the **object of emotions and feelings :**

He feels affection **for (or towards) Hari**—हरौ स्निह्यति।

36. The **Vocative Case** is used as the case of address :

O Baby !—हे शिशो!

37. Verbs preceded by a preposition

A preposition prefixed to a verb changes the meaning of that verb.

The prepositions mostly in use are :

अति over, beyond : अति-क्रम् (अतिक्राम्यति) to go beyond, to cross,
अधि near, unto : अधि-गम् (अधिगच्छति) to go unto, to obtain.
अनु after, along : अनु-सृ (अनुसरति) to move after, to follow.
अप away from : अप-चर् (अपचरति) to move away, to depart.
अभि towards : अभि-धाव् (अभिधावति) to run towards, to attack.
अव down : अव-दह् (अवदहति) to burn down, to destroy,
आ unto, back : आ-नी (आनयति) to take unto, to bring.

उद् up, forth : उद्-भू (उद्भवति) to arise, to be produced,

उप near : उप-विश् (उपविशति) to sit.

नि under : नि-क्षिप् (निक्षिपति) to throw under, to put down.

निस् away, out : निस्-वह् (निर्वहति) to carry out.

परि round, about : परि-पत् (परिपतति) to fall around, to fly around.

प्र forward : प्र-चल् (प्रचलति) to move forward, to set out.

प्रति towards, against : प्रति-गम् (प्रतिगच्छति) to go towards, to return.

वि apart, without : वि-अस् (व्यस्यति) to throw apart, to scatter.

सम् together, fully : सम्-क्षिप् (संक्षिपति) to throw together, to summarize.

EXERCISE 7

1. Vocabulary

कथ् (कथयति) to tell
क्षल् (क्षालयति) to wash
गण् (गणयति) to count
घुष् (घोषयति) to proclaim
चिन्त् (चिन्तयति) to think
चुर् (चोरयति) to steal
छद् (छादयति) to cover
दण्ड् (दण्डयति) to punish
धृ (धारयति) to owe

पाल् (पालयति) to protect
पीड् (पीडयति) to oppress
पूज् (पूजयति) to adore
भक्ष् (भक्षयति) to eat
भूष् (भूषयति) to adorn
रच् (रचयति) to arrange
सान्त्व् (सान्त्वयति) to console
स्पृह् (स्पृहयति) to long for (+dative)

अति-क्रम् (अतिक्राम्यति) to cross
अधि-गम् (अधिगच्छति) to obtain
अनु सृ (अनुसरति) to follow
अप-चर् (अपचरति) to depart
अभि-धाव् (अभिधावति) to attack
अव-दह् (अवदहति) to burn down
आ-नी (आनयति) to bring
उद्-भू (उद्भवति) to arise
उप-विश् (उपविशति) to sit

II. Translate the following into English after breaking up the sandhis :

Example : हे कवे, प्रासादे गुरुणा सह नृपस्याग्रे तिष्ठसि।

हे कवे	voc. sing. of कवि O poet,
प्रासादे	loc. sing. of प्रासाद in the palace
गुरुणा	instr. sing. of गुरु the teacher
सह	prep. governing गुरुणा with
नृपस्य	gen. sing. of नृप of the king
अग्रे	prep. governing नृपस्य in the presence
तिष्ठसि	2nd pers. sing.. pres. tense. active of स्था thou standest.

O poet, in the palace thou standest with the teacher in the presence of the king.

(१) वने पशवो जीवन्ति। (२) हे बाला अग्नाविन्धनं क्षिपथ। (३) कूपात् जलमानयति। (४) कपोतान् गणयामः। (५) वनस्य तरुषु मुनिर्वसति। (६) गृहे करौ मुखं च क्षालयामि। (७) नृपः शरीरं रत्नैर्भूषयति। (८) सुखाय स्पृहयन्ति नराः। (९) दुःखं धनात् उद्भवति। (१०) पत्रैः फलानि छादयति। (११) ह्रदे हंसा दीव्यन्ति। (१२) हे गुरो बालानामाचारं निन्दसि। (१३) दासाय कुसुमे धारयामि। (१४) देशे वीरान् पूजयामः। (१५) पात्रेषु कमलानि भवन्ति। (१६) नरा उदधिमतिक्राम्यन्ति। (१७) वृक्षं निकषोपविशथः। (१८) अनिलेन तरूणां पत्राण्युदधौ पतन्ति। (१९) गृहयोरन्नं भक्षयामि। (२०) वनेऽरय इषून् गृह्णन्ति। (२१) मेघेष्विन्दुश्चलति। (२२) अग्निस्तरू अवदहति। (२३) नृपं वीरं घोषयति कविः। (२४) बन्धूनां गृहात् नरो धनं चोरयति। (२५) शिशून् सान्त्वयामि। (२६) मुनिर्दासं न पीडयति।

III. Translate the following into Sanskrit :

(1) The enemies attack the king's palace. (2) In happiness, people are glad; in misery people are weary. (3) The clouds cover the sun. (4) In both villages there is no water in the wells. (5) On the bank of the lake the poet sits and thinks. (6) We console the servant. (7) Crows live in trees. (8) Thou countest the drops. (9) I arrange the jewels of the king.

(10) The swans cross the lake from bank to bank. (11) Servants, you do not throw leaves on the fire. (12) Boys follow the teacher. (13) They sit with (their) relatives in the house. (14) You two sit on the heap of grass. (15) The child covers (his) face with both hands. (16) The servant washes the vessels with the water of the well. (17) The enemies are throwing arrows at the heroes. (18) We owe jewels to the two teachers. (19) The two boys of the teacher have no friends.

RECAPITULATION

I. Vocabulary

ईश्वरः	God	आरोग्यम्	health	अलिः	bee	वायुः	wind
पुत्रः	son	काव्यम्	poem	कपिः	monkey	मृत्युः	death
गुणः	virtue	दैवम्	fate	नृपतिः	king	प्रभुः	lord, master
लोकः	world	बलम्	strength	ऋषिः	seer		
विनयः	modesty	मांसम्	meat	ध्वनिः	sound	शत्रुः	enemy
जनकः	father	मित्रम्	friend	निधिः	treasure	हेतुः	cause
आकाशः	sky	वचनम्	saying	पाणिः	hand	साधुः	honest man
आगमः	arrival	सौन्दर्यम्	beauty	विधिः	fate		
प्रसादः	favour	हलम्	plough	रश्मिः	ray	रघुः	Raghu

नि-क्षिप् (निक्षिपति)	to put down
निस्-वह् (निर्वहति)	to carry out
परि-पत् (परिपतति)	to fly round
प्रति-गम् (प्रतिगच्छति)	to return
वि-अस् (व्यस्यति)	to scatter
सम्-क्षिप् (संक्षिपति)	to shorten

Adverbs and prepositions

अत्र	here	इव	like
तत्र	there	एवम्	thus
एव	just, only	अपि	even
अद्य	today	न कदापि	never
अधुना	now	सदा	always

II. Give

the instrumental singular of पुत्रः, मित्रम्, निधिः and साधुः
the genitive dual of गुणः, काव्यम्, पाणिः and शत्रुः
the vocative singular of ईश्वरः, मित्रम्, नृपतिः and रघुः

III. Join the following sandhis :

निधिः भवति। पुत्रः तिष्ठति। अत्र एव। कपिः अपि। अधुना आनयति। सदा इन्दु। वने एव। वहति इन्धनम्। किन्तु एवम्। मुनी अपि।

IV. What case is governed by the following prepositions :

अभितः, विना, पश्चात्, पूर्वम्, सह, उपरि, बहिः, निकषा ?

V. Conjugate the following in the present tense, active voice :

हृ, मद्, लिप्, स्पृह्, अनु-सृ, वि-अस्।

LESSON 8

FEMININE NOUNS IN आ AND ई
PRESENT TENSE—MIDDLE VOICE (आत्मनेपदी)

38. **Feminine nouns in** आ and ई are declined as follows : लता (a creeper), नदी (a river) :

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
Nom.	लता	लते	लताः	नदी	नद्यौ	नद्यः
Acc.	लताम्	लते	लताः	नदीम्	नद्यौ	नदीः
Instr.	लतया	लताभ्याम्	लताभिः	नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः
Dat.	लतायै	लताभ्याम्	लताभ्यः	नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
Abl.	लतायाः	लताभ्याम्	लताभ्यः	नद्याः	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
Gen.	लतायाः	लतयोः	लतानाम्	नद्याः	नद्योः	नदीनाम्
Loc.	लतायाम्	लतयोः	लतासु	नद्याम्	नद्योः	नदीषु
Voc.	लते	लते	लताः	नदि	नद्यौ	नद्यः

39. Present tense—Middle voice

When I do an action for the benefit of another, I use the *active voice* (परस्मैपदी). When I do an action for my own benefit, I use the *middle voice* (आत्मनेपदी). In Sanskrit, the distinction between active and middle voice has not been strictly preserved. Besides a small number of verbs which can be conjugated in both the active and the middle voice (उभयपदी), most verbs are conjugated either in the active or in the middle voice.

In the middle voice, the **verbal base** is formed according to the rules given previously for the active voice of the first, fourth, sixth and tenth conjugations (*see* No. 34). The terminations alone are different.

40. Terminations of the present tense, middle voice (आत्मनेपदी) :

1st pers.	-ए	-वहे	-महे
2nd pers.	-से	-ईथे	-ध्वे
3rd pers.	-ते	-ईते	-अन्ते

The letter अ added to the base before the terminations becomes आ before terminations beginning with म् or व्; it is dropped before terminations beginning with अ or ए.

41. Examples

1st conjugation : मुद् (to rejoice) ; verbal base : मोद-; 3rd pers. sing. : मोदते

4th conjugation : मन् (to think); verbal base : मन्य-; 3rd pers. sing. : मन्यते

6th conjugation : तुद् (to incite) ; verbal base : तुद-; 3rd pers. sing. : तुदते

10th conjugation : मन्त्र् (to counsel) ; verbal base : मन्त्रय-; 3rd pers. sing. : मन्त्रयते ।

42. Conjugation of लभ् (to obtain) :

	S.	D.	P.
1st pers.	लभे	लभावहे	लभामहे
2nd pers.	लभसे	लभेथे	लभध्वे
3rd pers.	लभते	लभेते	लभन्ते

43. A Sandhi rule to be remembered *(see No.* **31**)

The final ए of a word followed by a vowel

General rule : ए *followed by any vowel is changed to* अय्

Exceptions

(1) *Final* ए *of a word followed by* अ *remains unchanged while the* अ *is elided* : लभध्वे अस्मिन् = लभध्वेऽस्मिन् ।

(2) *Final* ए *of a word followed by any vowel except* अ, *after changing to* अय् *may optionally drop the* य् : ईक्षे इन्दुम = ईक्षयिन्दुम् *or* ईक्ष इन्दुम् --*The second form is by far the more frequent.*

(3) *Final* ए *of a dual form followed by any vowel remains unchanged* : लभावहे अस्मिन् ; ईक्षेथे इन्दुम् ।

44. Special construction of the verb रुच् (रोचते)—to please, to appeal to.

The verb रुच् governs the **dative** of the person who is pleased, while the thing which pleases is put in the nominative.

Fight appeals to the hero—युद्धं वीराय रोचते ।

Boys are fond of fruits (=fruits appeal to boys)—फलानि बालेभ्यो रोचन्ते ।

Travellers are found of water (=water pleases travellers)—जलं पथिकेभ्यो रोचते ।

45. The difference between लतासु and नदीषु is the result of the following rule :

When स् is preceded by a vowel except अ or आ. or by क् or र्, it is changed to ष् when, in the same word, त् थ्, म् य् व् or any vowel follows— An anusvāra or a visarga do not affect the application of the rule. नदी + सु = नदीषु, अनु + सङ्ग = अनुषङ्ग, धनुः + सु = धनुःषु, अभि + सेक = अभिषेक ।

EXERCISE 8

I. Vocabulary

गङ्गा	the Ganges	नगरी	town	ईक्ष् (ईक्षते)	to see
रम्भा	plantain-tree	नदी	river	कम्प् (कम्पते)	to tremble
		धात्री	nurse	गाह् (गाहते)	to dive
मुद्रा	seal, coin	पृथिवी	earth	जन् (जायते)	to be born
शोभा	splendour	वाणी	voice	डी (डीयते)	to fly
भार्या	wife	राज्ञी	queen	मन् (मन्यते)	to think
छाया	shade	सिंही	lioness	युध् (युध्यते)	to fight
सन्ध्या	twilight	जननी	mother	रुच् (रोचते)	to please
भाषा	speech	नारी	woman	मन्त्र् (मन्त्रयते)	to consult
सभा	assembly	पत्नी	wife	मृग् (मृगयते)	to search
रेखा	line	भगिनी	sister	वि-जि (विजयते)	to conquer
माला	garland	गृहिणी	house-wife	परा-जि (पराजयते)	to defeat
लता	creeper			आ-प्रच्छ् (आपृच्छते)	to take leave of (+accus.)
बालिका	girl	शर्वरी	night		

II. Translate the following into English after breaking up the sandhis :

(१) शर्वर्याः शोभां शंसन्ति कवयः । (२) पुत्रौ नगर्याः प्रतिगच्छतः । (३) शीर्षात् नारी भारं निक्षिपति । (४) मित्रे गङ्गायां गाहेते । (५) नृपतेः समक्षं राज्ञी भगिनीमापृच्छते । (६) कपिभ्यः फलानि रोचन्ते । (७) गृहिणी मुद्रा गणयति । (८) विधिर्दुःखस्य हेतुर्भवति ।

(९) मेघानां रेखाकाशं भूषयति। (१०) सिंहीव जननी पुत्रान् रक्षति। (११) सन्ध्यायां नृपतिररीन् पराजयते। (१२) रम्भासु काकौ परिपततः। (१३) बालिके कुसुमानि मृगयेते। (१४) जनन्या आगमेन बालिका मालां रचयन्ति। (१५) मुनेर्वचनानि संक्षिपति कविः। (१६) बलेनारीन् रघुर्विजयते। (१७) मांसं शृगालाय रोचते। (१८) दुःखे सुखे च नार्थे ऋषि मन्त्रयन्ते। (१९) मृत्यावपि वीरो न कम्पते। (२०) धात्री शिशुं न कदापि त्यजति। (२१) गङ्गा वने अन्तरा वहति। (२२) नद्यास्तीरे शत्रवो युध्यन्ते। (२३) अद्यैव नृपतिः सभायां नोपविशति। (२४) ईश्वरस्य प्रसादेन नरा आरोग्यमधिगच्छन्ति। (२५) तरोस्तरुं कपोता डीयन्ते।

III. Translate the following into Sanskrit :

(1) Through fate, the enemies attack the town and conquer. (2) Even today I do not see the Ganges. (3) The voice of the queen pleases the poets. (4) The speech of the child is the cause of the mother's happiness. (5) We carry out the sacred precepts of the Ṛṣis. (6) Just around the village men are bringing heaps of grass. (7) Out of modesty the honest man worships God (as his) Lord. (8) The sound of the waters of the Ganges pleases the sages. (9) I sit in the shade of the tree and think. (10) Like a jewel, the moon adorns the sky. (11) Thus speaks the king. (12) Here people have no wealth. (13) The woman scatters the flowers of the garland on the earth. (14) There the creepers adorn the trees with (their) flowers. (15) We take leave of (our) mother and go to the teacher's house. (16) Because of the splendour of the sky and of the earth we praise God the Lord.

IV. Decline fully the following :

मुद्रा and धात्री।

LESSON 9

THE IMPERFECT TENSE (लङ्) ACTIVE AND MIDDLE, FEMININE NOUNS IN इ AND उ

45. The Imperfect Tense (लङ्)

(1) There are three past tenses in Sanskrit : the **Imperfect** (लङ्), the **Perfect** (लिट्) and the **Aorist** (लुङ्). Originally these three past tenses had specific meanings :

the Imperfect was used for past events of which the speaker had been a witness ;

the Perfect was used for past events of which the speaker had not been a witness ;

the Aorist was used for the immediate past.

In classical Sanskrit, however, those three tenses are used almost indiscriminately, with this restriction that the Perfect is very rarely used in the first person.

(2) **The formation of the base** follows the rules given for the present tense of the first, fourtn, sixth and tenth conjugations (*see* No. 34).

The final अ of the base is changed to आ before terminations beginning with म् or व् , and is dropped before terminations beg.nning with अ.

47. The Augment

(1) To all verbs conjugated in the Imperfect, the **augment** अ is to be prefixed, e.g. : पत् ; verbal base : पत ; augment : अ-पत-

(2) When the verb is preceded by a preposition, the augment अ should be inserted between the preposition and the verb, and the rules of sandhi should be applied :

प्र-विश् ;	प्र-अ विश ;	प्राविश-
अनु-भू ;	अनु-अ-भव ;	अन्वभव-
प्रति-पत् ;	प्रति-अ-पत ;	प्रत्यपत-

(3) When the verb begins with a vowel, the augment अ forms *vṛddhi* with the initial vowel :

अस्-	अ-अस्य-	आस्य-
इष्-	अ-इच्छ-	ऐच्छ-
उष्-	अ-ओष-	औष-
ऋ-	अ-ऋच्छ-	आर्च्छ-

48. Terminations

	परस्मैपदी			आत्मनेपदी		
	S.	D.	P.	S.	D.	P.
1st pers.	-अम्	-व	-म	-इ	-वहि	-महि
2nd pers.	-स्	तम्	-त	-थाः	ईथाम्	-ध्वम्
3rd pers.	-त्	ताम्	-अन्	-त	इताम्	-अन्त

49. The Imperfect of विश् (Par.) and of लभ् (Atm.) :

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
1st pers.	अविशम्	अविशाव	अविशाम	अलभे	अलभावहि	अलभामहि
2nd pers.	अविशः	अविशतम्	अविशत	अलभथाः	अलभेथाम्	अलभध्वम्
3rd pers.	अविशत्	अविशताम्	अविशन्	अलभत	अलभेताम्	अलभन्त

50. Femine Nouns in इ and उ

Feminine nouns in इ and उ borrow most of their declension from the masculine nouns in इ and उ (*see* No. 28). Their instrumental singular and accusative plural are similar to those of feminine nouns in ई (*see* No. 38). Their dative, ablative, genitive and locative singular have two optional forms, one similar to those of नदी, the other to those मुनि and शिशु ।

Declension of मति (thought) and of धेनु (cow) :

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
Nom.	मतिः	मती	मतयः	धेनुः	धेनू	धेनवः
Acc.	मतिम्	मती	मतीः	धेनुम्	धेनू	धेनूः
Inst.	मत्या	मतिभ्याम्	मतिभिः	धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभिः
Dat.	मत्यै मतये	मतिभ्याम्	मतिभ्यः	धेन्वै धेनवे	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
Abl.	मत्याः मतेः	मतिभ्याम्	मतिभ्यः	धेन्वाः धेनोः	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
Gen.	मत्याः मतेः	मत्योः	मतीनाम्	धेन्वाः धेनोः	धेन्वोः	धेनूनाम्
Loc.	मत्याम् मतौ	मत्योः	मतिषु	धेन्वाम् धेनौ	धेन्वोः	धेनुषु
Voc.	मते	मती	मतयः	धेनो	धेनू	धेनवः

51. The verb कृ, to do, belongs to the eighth conjugation. Yet, owing to its frequent occurence, its conjugation should be learnt from the start :

	Present			*Imperfect*		
	S.	D.	P.	S.	D.	P.
1st pers.	करोमि	कुर्वः	कुर्मः	अकरवम्	अकुर्व	अकुर्म
2nd pers.	करोषि	कुरुथः	कुरुथ	अकरोः	अकुरुतम्	अकुरुत
3rd pers.	करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति	अकरोत्	अकुरुताम्	अकुर्वन्

EXERCISE 9

1. Vocabulary

कृ (करोति) to do, to make
वि-वद् (विवदते) to disagree
वृत् (वर्तते) to exist
नि-वृत् (निवर्तते) to desist from
उप-गम् (उपगच्छति) to approach
वि-सद् (विषीदति) to be sad
अधि-स्था (अधितिष्ठति) to live in (+accus.)

परि-नी (परिणयति) to marry
अभि-नि-विश् (अभिनिविशते) to resort to (+accus.)
आ-दृ (आद्रियते) to respect
भाष् (भाषते) to speak
आ-रभ् (आरभते) to begin
लभ् (लभते) to obtain

मतिः (*f.*) mind
शक्तिः (*f.*) power
भक्तिः (*f.*) devotion
तृप्तिः (*f.*) satisfaction
नीतिः (*f.*) conduct
केलिः (*f.*) jest
भूमिः (*f.*) earth
धूलिः (*f.*) dust
रात्रिः (*f.*) night

धेनुः (*f.*) cow
चञ्चुः (*f.*) beak
तनुः (*f.*) body
रज्जुः (*f.*) rope
रेणुः (*f.*) dust, pollen
हनुः (*f.*) jaw
कार्यम् work
घटः jar
आदेशः order

A few idioms containing the verb कृ

शीर्षे करोमि I place on my head
करे करोमि I take in my hand
क्षणं करोमि I wait one moment
मतिं करोमि I turn my mind to (+loc.)
पदं करोमि I set foot (+loc.)

II. Conjugate the following in the imperfect, active voice :

नी, ईक्ष् , उप-गम् and अभि-नि-विश् ।

III. Decline fully the following :

रात्रिः and चञ्चुः ।

IV. Translate the following into English after breaking up the sandhis :

(१) चञ्च्वा काको मांसमहरत् । (२) प्रासादे पदमकरवं नृपतिं चोपागच्छम् । (२) जनकस्यादेशात् बालो धेनू ग्रामात् बहिरनयत् । (४) दासौ घटं शीर्षे कुरुतः । (५) रज्ज्वा

पुत्रो धेनुं कर्षति। (६) जनन्यास्तृप्तये विनयमभिन्यविशेतां बालिके। (७) हे रघो, कार्यात् न न्यवर्तथाः। (८) कुसुमात् कुसुमं रेखा अलिर्डीयते। (९) शत्रूणामागमेन धूलिर्ग्रामं छादयति। (१०) मुनी विवदेते। (११) मित्रस्य मृत्युना विषीदथः। (१२) शीर्षे भारमकुर्वन्। (१३) पशोर्हन्वारीनतुदत्। (१४) वनमध्यतिष्ठम्। (१५) नृपतेः पुत्रो गुरोर्भगिनीं पर्यणयत्। (१६) मित्रस्यागमे मतिमकरोत्। (१७) भूमौ तृणस्य राशयो वर्तन्ते। (१८) साधुः कार्यं रात्रौ नारभते। (१९) प्रभोः प्रसादेन दासास्तृप्तिमलभन्त। (२०) पुत्रो जनकं जननीं चाद्रियते। (२१) सभायां जनकोऽभाषत। (२२) मुनिर्नारीणां नीतिमशंसत्। (२३) ईश्वरस्य शक्तिं दैवं मन्यन्त ऋषयः।

V. Translate the following into Sanskrit :

(1) Through God's favour he resorted to devotion. (2) I was always fond of jest. (3) Two boys took the rope in their hands. (4) The girl adorned (her) body with jewels. (5) Owing to the clouds and the dust cows did not eat grass. (6) Even for the sake of (his) friends a honest man does not desist from virtue. (7) Men think Raghu (to be) a hero. (8) At night a sky without moon is like a lake without lotus. (9) By order of the teacher we began the work. (10) He spoke thus and the people of the town praised the power of the king. (11) You took the pigeons in your hand. (12) We two always disagree. (13) You two obtained happiness owing to (your) modesty. (14) Two friends found a treasure and carried (it) home.

LESSON 10

MASCULINE AND FEMININE NOUNS IN ऋ
IMPERATIVE MOOD (लोट्)

52. There are two types of **masculine nouns in ऋ,** agent-nouns and nouns of relations. Their declension differs only in the nominative and vocative dual and plural and in the accusative singular and dual; in which case the final ऋ of agent-nouns takes vṛddhi (आर्) while that of nouns of relations takes guṇa (अर्).

(i) Declension of नेतृ (leader) and of पितृ (father):

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
Nom.	नेता	नेतारौ	नेतारः	पिता	पितरौ	पितरः
Acc.	नेतारम्	नेतारौ	नेतॄन्	पितरम्	पितरौ	पितॄन्
Instr.	नेत्रा	नेतृभ्याम्	नेतृभिः	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः
Dat.	नेत्रे	नेतृभ्याम्	नेतृभ्यः	पित्रे	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
Abl.	नेतुः	नेतृभ्याम्	नेतृभ्यः	पितुः	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
Gen.	नेतुः	नेत्रोः	नेतॄणाम्	पितुः	पित्रोः	पितॄणाम्
Loc.	नेतरि	नेत्रोः	नेतृषु	पितरि	पित्रोः	पितृषु
Voc.	नेतर्	नेतारौ	नेतारः	पितर्	पितरौ	पितरः

(1) भर्तृ (husband) and नप्तृ (grandson), although names of relations, are declined like नेतृ, e.g.: accus., sing: भर्तारम्, नप्तारम्।

53. **Feminine nouns in** ऋ are all nouns of relations. They are declined like पितृ except in the accusative plural which end with ॠः; स्वसृ (sister), however, is decline like नेतृ except in the accusative plural.

Nominative and accusative of मातृ (mother) and स्वसृ (sister).

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
Nom.	माता	मातरौ	मातरः	स्वसा	स्वसारौ	स्वसारः
Acc.	मातरम्	मातरौ	मातॄः	स्वसारम्	स्वसारौ	स्वसॄः

54. All the visargas met with in the previous lessons stand in the place of final स् — जनः=जनस्; नमथः=नमथस् Final र् also becomes visarga : नेतर्=नेतः; मातर्=मातः। So also in the adverbs पुनर्-पुनः (again) and प्रातर्-प्रातः (early).

Visarga standing for final र् follows the general rules of visarga-sandhi (*see No.* 27) with one exception.

Visarga standing for final र् *even when preceded by* अ *or* आ *and followed by a vowel or a soft consonant is changed to* र् :

e.g. : पुनः अपि=पुनरपि ; पितः वदसि=पितर्वदसि ;
मातः इन्दुं पश्यसि=मातरिन्दुं पश्यसि ।

When visarga is changed to र् *and is followed by* र्, *the first* र् *is dropped and the preceding vowel, if short, is lengthened* :

e.g. : इन्दुः राजते=इन्दुर् राजते=इन्दू राजते ।
प्रातः रचयसि=प्रातर् रचयसि=प्राता रचयसि ।

55. The Imperative mood (लोट्) is used :

(1) to express a command or an advice

(2) to express a wish or a prayer

(3) to express a possibility or doubt

(4) with the negative मा to express prohibition.

The formation of the base follows the **rule given** for the present tense of the first, fourth, sixth and tenth conjugations (*see No.* **34**).

The final अ of the base is dropped before terminations beginning with अ.

Terminations

	परस्मैपदी			आत्मनेपदी		
	S.	D.	P.	S.	D.	P.
1st pers.	-आनि	-आव	-आम	ऐ	आवहै	-आमहै
2nd pers.	—	-तम्	-त	-स्व	-ईथाम्	ध्वम्
3rd pers.	-तु	-ताम्	अन्तु	-ताम्	ईताम्	-अन्ताम्

56. The **Imperative** of बुध् (Par.) and of मन् (Ātm.)

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
1st pers.	बोधानि	बोधाव	बोधाम	मन्यै	मन्यावहै	मन्यामहै
2nd pers.	बोध	बोधतम्	बोधत	मन्यस्व	मन्येथाम्	मन्यध्वम्
3rd pers.	बोधतु	बोधताम्	बोधन्तु	मन्यताम्	मन्येताम्	मन्यन्ताम्

57. The न् in आनि (1st pers. sing.) follow the rule given in No. **17** :

thus : सृ+आनि=सर+आनि=सराणि

चुर्+आनि=चोरय+आनि=चोरयाणि ।

EXERCISE 10

I. Vocabulary

दातृ (दाता) *m.* donor
कर्तृ (कर्ता) *m.* doer
नेतृ (नेता) *m.* leader
श्रोतृ (श्रोता) *m.* hearer
सवितृ (सविता) *m.* sun
जेतृ (जेता) *m.* conqueror
नप्तृ (नप्ता) *m.* grandson
पितृ (पिता) *m.* father
भ्रातृ (भ्राता) *m.* brother
जामातृ (जामाता) son-in-law

दुहितृ (दुहिता) *f.* daughter
मातृ (माता) *f.* mother
ननांदृ (ननांदा) *f.* sister-in law
स्वसृ (स्वसा) *f.* sister
रथः chariot
शठः rogue
उद्यानम् garden
स्वस्ति hail ! (+dat.)
पुनर् (पुनः) again
प्रातर् (प्रातः) early morning

क्रोधः anger
लोभः greed
कामः desire
मोहः illusion
नाशः destruction
पापम् sin
कारणम् cause
प्रभू (प्रभवति) to arise, to be produced
प्रवृत् (प्रवर्तते) to proceed
खण्ड् (खण्डयति) to break

II. Decline fully the following : जेतृ and स्वसृ ।

III. Conjugate the following in the imperative mood, active voice : सृ and ईश् ।

IV. Translate the following into English after breaking up the sandhis :

(१) रथेन जेता गच्छतु। (२) दुहितरो मातरं नमन्तु। (३) नेत्रे स्वस्ति। (४) शठ उद्यानात् फलान्यचोरयत्। (५) श्रोतारो गुरोर्वचनैस्तुष्यन्तु। (६) भ्रात्रा सह स्वसारं मृगयै। (७) हे बाल पितरमापृच्छस्व। (८) हे नप्तर्मा विषीद। (९) भार्यया सह जामाता पितुर्गृहं गच्छतु। (१०) दातारौ ननांद्रे मालामयच्छताम्। (११) जीवने कर्तार एक सुखमधिगच्छन्ति। (१२) नेतारमनुसराम। (१३) प्रातः सविताकाशे रात्रिं पराजयते। (१४) पुनर्मन्यध्वम्। (१५) लोभात् शठः पापं

करोति। (१६) पितरं मातरं चाद्रियामहै। (१७) प्रातः कार्यमारभेथाम्। (१८) हे श्रोतारः, पापात् निवर्तध्वम्। (१९) हे नप्तारौ, मित्राणामग्रेऽपि विवदेथे।

लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रवर्तते।
लोभात् मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम्॥

V. Translate the following into Sanskrit:

(1) Out of anger (my) brother broke the jar. (2) May the donors give wealth to the people of the village! (3) Let him live in the forest. (4) See the beauty of the garden. (5) You desire happiness: desist from greed. (6) The man sat in the garden with (his) two grandsons. (7) Hail to the poets! (8) O sister, do not abandon the house. (9) The hearers stood again in front of the palace. (10) Through the destruction of the enemies the conqueror has freed (released) the country. (11) May I always live among (my) brothers! (12) Let the leader punish the rogues. (13) O daughters, follow (your) mother up to the house. (14) May sin, the cause of misery, perish! (15) O heroes, fight with the enemies, follow the leader and protect the country.

LESSON 11

FEMININE NOUNS IN ऊ
POTENTIAL MOOD (विधिलिङ्)

58. Feminine Nouns in ऊ are declined on the same pattern as नदी (*see* No. 38) ; where नदी has इ, ई and य्, feminine nouns in ऊ have उ, ऊ and व् respectively. Besides, their nominative singular takes visarga.

Declension of वधू (young woman, bride) :

Nom.	वधूः	वध्वौ	वध्वः
Acc.	वधूम्	वध्वौ	वधूः
Instr.	वध्वा	वधूभ्याम्	वधूभिः
Dat.	वध्वै	वधूभ्याम्	वधूभ्यः
Abl.	वध्वाः	वधूभ्याम्	वधूभ्यः
Gen.	वध्वाः	वध्वोः	वधूनाम्
Loc.	वध्वाम्	वध्वोः	वधूषु
Voc.	वधु	वध्वौ	वध्वः

59. Potential (or **Optative**) **mood** (विधिलिङ्) is used :

(1) to express a wish or a request

(2) to express an advice

(3) to express possibility or doubt

(4) to express probability or near future

(5) in conditional clauses.

The **formation of the base** follows the rules given for the present tense of the first, fourth, sixth and tenth conjugations. Since all the terminations of the Potential begin with ई, the combination of the final अ of the base with that ई will give ए (cf. No. 31 : अ+ई=ए) :

Terminations

	परस्मैपदी S.	D.	P.	आत्मनेपदी S.	D.	P.
1st pers.	-ईयम्	-ईव	-ईम	-ईय	-ईवहि	-ईमहि
2nd pers	-ईः	-ईतम्	-ईत	-ईथाः	ईयाथाम्	-ईध्वम्
3rd pers.	-ईत्	-ईताम्	-ईयुः	-ईत	-ईयाताम्	ईरन्

60. The **potential** of भू (to become) and of मृग् (to search) :

1st pers.	भवेयम्	भवेव	भवेम	मृगयेय	मृगयेमहि	मृगयेमहि
2nd pers.	भवेः	भवेतम्	भवेत	मृगयेथाः	मृगयेयाथाम्	मृगयेध्वम्
3rd pers.	भवेत्	भवेताम्	भवेयुः	मृगयेत	मृगयेयाताम्	मृगयेरन्

61. Illustrations of the use of the Imperative and Potential

(1) Order, prohibition, advice :

जलमानय—Bring water.
शिशुं मा पीडय—Do not annoy the baby.

नरः सदा सत्यं वदेत्—Man should always tell the truth.
दुर्जनानां गृहे न प्रविशेः—You should not enter the house of the wicked.

(2) Wish, prayer, request :

पितुर्गृहे तिष्ठानि—O that I may stay in my father's house !
मातरं पश्येयुर्बालाः—May the boys see their mother !

(3) Possibility and doubt :

विषं भवतु—There may be poison.

पारितोषिकं न लभेध्वम्—You might not receive the reward.

(4) Conditional clause :

यदि माता नागच्छेत् शिशुर्म्रियेत—If the mother does not come, the child will die.

62. Imperative and Potential of the verb कृ, to do.

	Imperative S.	D.	P.	*Potential* S.	D.	P.
1st pers.	करवाणि	करवाव	करवाम	कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम
2nd pers.	कुरु	कुरुतम्	कुरुत	कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात
3rd pers.	करोतु	कुरुताम्	कुर्वन्तु	कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः

63. The verb अस्, to be, (2nd conj.) is conjugated as follows :

Present S.	D.	P.	*Imperfect* S.	D.	P.
अस्मि	स्वः	स्मः	आसम्	आस्व	आस्म
असि	स्थः	स्थ	आसीः	आस्तम्	आस्त
अस्ति	स्तः	सन्ति	आसीत्	आस्ताम्	आसन्

Imperative S.	D.	P.	*Potential* S.	D.	P.
असानि	असाव	असाम	स्याम्	स्याव	स्याम
एधि	स्तम्	स्त	स्याः	स्यातम्	स्यात
अस्तु	स्ताम्	सन्तु	स्यात्	स्याताम्	स्युः

EXERCISE 11

I. Vocabulary

वधूः bride
चमूः army
श्वश्रूः mother-in-law
असिः (*m.*) sword
आश्रमः hermitage
औषधम् medicine
क्षेत्रम् field
विद्या knowledge

यदि if
एकदा once upon a time
तारा star
दासी maid-servant
दुर्जनः wicked person
नेत्रम् eye
पुस्तकम् book
भयम् fear
सत्यम् truth

किन्तु but ; तड् (ताडयति) to beat
कुप् (कुप्यति) to be angry (+dat)
क्लृप् (कल्पते) to be fit for (+dat)
अव-गम् (अवगच्छति) to know
उद्-स्था (उत्तिष्ठति) to rise
तुल् (तोलयति) to weigh
आ-दिश् (आदिशति) to order, to command
प्र-बुध (प्रबोधयति) to wake up
मृ (म्रियते) to die ; अस् (अस्ति) to be

II. Decline fully : श्वश्रूः

III. Conjugate the following in the potential mood, active voice : कुप्, प्र-बुध्, मृ, कृ and अस्।

IV. Translate the following into English after breaking up the sandhis :

(१) श्वश्रूर्वध्वै न कुप्येत्। (२) मुनयोऽधितिष्ठेयुराश्रमम्। (३) विद्या साधूनां निधिः स्यात्। (४) एकदा प्रातः प्राबोधं क्षेत्रेषु चागच्छम्। (५) हे नेतरादिश, चम्वा वीराणां भयं नास्ति। (६) दुर्जना विद्यायै न कल्पेरन्। (७) हे बालौ, सर्वदा सत्यं भाषेयाथाम्। (८) असिनेव नेत्रेणर्षिर्जनानां मतीर्विध्यति। (९) उत्तिष्ठन्तु नरा नार्यश्च शत्रूणां च भयात् देशं मुञ्चन्तु। (१०) नृपतिं परितो दास्य इव चन्द्रं परितस्तारा: कम्पन्ते। (११) गुरवः शास्त्राण्यवगच्छेयुः। (१२) तोलयेरौषधम्। (१३) पुस्तकेभ्य एव विद्यां न

लभेध्वम्। (१४) यदि दुर्जना लोके जयेयुर्मुनयो भाषाया निवर्तेरन्। (१५) ताडय यदीच्छसि किन्तु पितुरादेशं स्मर। (१६) प्रातः प्रबोधेत् नरः, दुर्जनान् त्यजेत्, ईश्वरं पूजयेत्, भ्रातॄन् सान्त्वयेत्, सत्यं वदेत् : यद्येषं कुर्यात् न कदापि दुःखस्य कारणं स्यात्।

V. Translate the following into Sanskrit :

(1) On the order of the king the army may set out for the village. (2) If you were to rise early, you would roam along the river's bank. (3) People should know the modesty of the sages. (4) Wait a moment : I just put down (my) book and come. (5) Maid-servants should follow the bride up to the house of (her) mother-in-law. (6) If you long for knowledge, you should dwell in a hermitage with (your) teacher. (7) You tremble out of fear of God ; you should worship God out of devotion. (8) Men live and die, kings conquer and perish ; truth alone does not die. (9) Like a star in the sky, like a lotus in the lake, like a flower on a creeper, the sage should live in the world for the happiness of men. (10) Do not be angry with (your) friend ; anger could only be the cause of sin.

LESSON 12

NEUTER NOUNS IN इ, उ AND ऋ AGREEMENT OF THE ADJECTIVE

64. **The neuter nouns** in इ, उ and ऋ are all declined on the same pattern.

Declension of वारि (water), मधु (honey) and of धातृ (dispenser) :

Nom.	वारि	वारिणी	वारीणि	मधु	मधुनी	मधूनि	धातृ	धातृणी	धातॄणि
Acc.	वारि	वारिणी	वारीणि	मधु	मधुनी	मधूनि	धातृ	धातृणी	धातॄणि
Instr.	वारिणा	वारिभ्याम्	वारिभिः	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः	धातृणा	धातृभ्याम्	धातृभिः
Dat.	वारिणे	वारिभ्याम्	वारिभ्यः	मधुने	मधुभ्याम्	मधुभ्यः	धातृणे	धातृभ्याम्	धातृभ्यः
Abl.	वारिणः	वारिभ्याम्	वारिभ्यः	मधुनः	मधुभ्याम्	मधुभ्यः	धातृणः	धातृभ्याम्	धातृभ्यः
Gen.	वारिणः	वारिणोः	वारी-णाम्	मधुनः	मधुनोः	मधू-नाम्	धातृणः	धातृणोः	धातॄणाम्
Loc.	वारिणि	वारिणोः	वारिषु	मधुनि	मधुनोः	मधुषु	धातृणि	धातृणोः	धातृषु
Voc.	{ वारि / वारे	वारिणी	वारीणि	{ मधु / मधो	मधुनी	मधूनि	{ धातृ / धातर्	धातृणी	धातॄणि

65. **The declensions** seen so far can be classified as follows :

(1) **Nouns ending in अ & आ** Mas. : कूपः Fem. : लता Neut. : वनम्	(2) **Nouns ending in इ** Mas. : मुनिः Fem. : मतिः Neut. : वारि	(3) **Nouns ending in उ** Mas. : शिशुः Fem. : धेनुः Neut. : मधु

(4) Nouns ending in ऋ	(5) Nouns ending in ई	(6) Nouns ending in ऊ
Masc. : नेतृ, पितृ Fem. : मातृ Neut. : धातृ	Fem. : नदी	Fem. : वधूः

66. The adjective, whether it be used as an epithet or as a predicate, agrees with the noun it qualifies in gender, number and case.

(1) Most of the adjectives ending in अ form their feminine in आ and their neuter in अम्।

Thus : प्रिय (dear) will be declined in the masculine as कूपः—प्रियः
in the feminine as लता—प्रिया
in the neuter as वनन्—प्रियम्

Examples : प्रिय qualifying the following : बालैः (instr. plur. masc.), दुहित्रा (instr. fem. sing.), वारिणि (loc. sing. neut.) will take the form :

प्रियैः बालैः=प्रियैर्बालैः। प्रियया दुहित्रा। प्रिये वारिणि।

(2) Adjectives ending in इ are declined as follows :
in the masculine, like मुनिः, e.g. : शुचिः (pure)
in the feminine, like मतिः, e.g. : शुचिः
in the neuter, like वारि, e.g. : शुचि

In the **neuter**, however, adjectives ending in इ can be declined like the masculine, except in the nom., acc. vocative.

Examples : शुचि (pure) qualifying the following : नरयोः (gen. dual masc.), नद्यै (dat. sing. fem.), जलात् (abl. sing. neut.) will take the form :

शुच्योः नरयोः=शुच्योर्नरयोः। शुच्यै or शुचये नद्यै। शुचिनः जलात्=शुचिनो जलात्; or शुचेः जलात्=शुचेर्जलात्।

(3) Adjectives ending in उ are declined as follows :
in the masculine, lik शिशुः, e.g. : मृदुः (sweet)
in the feminine, like धेनुः, e.g. : मृदुः

In the **feminine**, however, adjective in उ denoting a quality have an **optional** form in ई (e.g. : मृदु-मृद्वी, लघु-लघ्वी) declined like नदी ;
in the neuter, like मधु e.g. : मृदु

In the **neuter** however, adjectives ending in उ can be declined like the masculine, except in the nom., acc. and voc.

Examples : मृदु (soft.) qualifying the following. कवे (voc. sing, masc.), मातुः (gen. sing, fem.) अमृतेन (instr. sing. neut.) will take the form ;

मृदो कवे। मृद्वाः or मृदोः or मृद्व्याः मातुः। मृदुना अमृतेन=मृदुनामृतेन।

(4) Adjective ending in ऋ are declined as follows :
in the masculine, like नेता, e.g. : दाता (generous)
in the feminine, they have a form in ई declined like नदी, e.g. : दात्री
in the neuter, like धातृ, e.g. : दातृ

In the **neuter**, however, adjectives ending in ऋ can be declined like the masculine, except in the nom. acc. and voc.

Examples : दातृ (generous) qualifying the following : पुत्रेभ्यः (dat. plur, masc.) कन्यासु (loc. plur. fem.), मित्रे (nom. dual neut.) will take the form :

दातृभ्यः पुत्रेभ्यः। दात्रीषु कन्यासु। दातृणी मित्रे।

EXERCISE 12

1. Vocabulary

	Adjectives forming their feminine in आ and their neuter in अम्		
वारि water	अन्ध blind	क्षुद्र small, mean	प्रसन्न favourable, clear
मधु honey	उदार generous	खञ्ज lame	पीन fat
अश्रु tear	काण one-eyed	तीव्र sharp, acute	मृत dead
अम्बु water	कुशल skilful	दुर्लभ difficult to get	वृद्ध old
जानु knee	कृत्रिम artificial	नव new	व्याधित sick
वस्तु thing	कृपण wretched	नित्य regular, obligatory	हत killed
दारु wood			

Adjectives in इ, उ and ऋ

सुगन्धि sweet-smelling	आशु swift	दातृ generous	वन्द् (वन्दते) to salute
			अधि-क्षिप् (अधिक्षिपति) to abuse
सुरभि fragrant	चारु lovely	कर्तृ doer	पद् (पद्यते) to go, to obtain
शुचि pure	गुरु heavy	जेतृ victorious	वि-पद् (विपद्यते) to fall into misfortune
बहु much, many	मृदु soft	वक्तृ eloquent	सम्-पद् (सम्पद्यते) to proper
साधु virtuous	स्वादु sweet	गन्तृ going	

II. Translate the following into English after breaking up the sandhis :

(१) व्याधितया स्वस्रा सह गृहं गच्छेयम्। (२) प्रसन्ने वारिणि पीनाः शिशवो दीव्यन्ति। (३) अन्धस्य नृपतेः कृपणे दुहितरौ व्यपद्येताम्। (४) दात्र्यै मात्रे कुशलाः पुत्रा दुर्लभं रत्नं यच्छन्तु। (५) तीव्रेण दुःखेन वृद्धया नार्या नेत्राभ्यामश्रूणि द्रवन्ति। (६) हे स्वसः पितुर्गृहे तिष्ठेः। (७) आशुनाश्वेन वीरः शत्रुमभ्यधावत्। (८) दुर्जनः खञ्जं नरमधिक्षिपति। (९) गुरून् भारान् दासाः शीर्षेऽकुर्वन्। (१०) साध्वी दुहिता मातरं वन्दते। (११) प्रभोः समक्षं दास्यौ जानुभ्यां भूमावपतताम्। (१२) चारवो लताः

सुरभीणि कुसुमानि चोद्याने रोहन्ति। (१३) कृत्रिमेण क्रोधेन क्षुद्र बाल निन्दानि। (१४) यदि नित्यानि कार्याणि कुर्या न विपद्येथाः। (१५) बहवः शिशवो मधुने स्पृहयन्ति। (१६) अरेस्तीव्रेणासिना हतं वीरं वन्दामहै। (१७) ग्रामं गन्तारो मुनयः कूपस्य स्वाद्वम्बु पिबन्तु। (१८) नवस्य प्रासादस्य पश्चात् क्षुद्राणि गृहाणि सन्ति।

III. Make the following adjectives agree with the following nouns :

कुशल	with	नरेषु,	नारीषु,	कविना,	शत्रवे
शुचि	with	बालौ,	जले,	मती,	दुहितुः
चारु	with	कुसुमम्,	वारिणः,	बालिकया,	नद्याम्
वक्तृ	with	नृपेण,	मित्रम्,	गृहिणी,	श्वश्रूणाम्

IV. Translate the followtng into Sanskrit :

(1) O Lord, be favourable ! (2) A skilful leader obtains many things. (3) The one-eyed servant burnt the heap of soft wood. (4) A pure mind is like a fragrant flower. (5) Let the eloquent queen lead the heroes. (6) Hail to the victorious king ! (7) You insult the wretched blind men, but you do not blame the wicked man. (8) Persons of the village carried the bodies of the dead heroes to the bank of the river. (9) In the lovely garden many creepers and many trees scatter (their) fragrant flowers on the soft ground. (10) Let the victorious hero pierce the enemy with (his) sharp sword. (11) Sick and wretched, the travellers (गन्तृ) stood near the well. (12) In (his) new book the teacher has summarized many things.

LESSON 13

PERSONAL PRONOUNS
PASSIVE VOICE

67. Personal Pronouns

So far, the personal pronouns in the **nominative** have been left unexpressed: I salute—नमामि. Their declension is now given. In the first and second person, the personal pronouns show no difference of gender. The personal pronoun of the third person is replaced by a demonstrative pronoun and is declined in the three genders (he, she, it).

	1st person : अस्मद् S.	D.	P.	*2nd person* : युष्मत् S.	D.	P.
Nom.	अहम्	आवाम्	वयम्	त्वम्	युवाम्	यूयम्
Acc.	माम् (मा)	आवाम् (नौ)	अस्मान् (नः)	त्वाम् (त्वा)	युवाम् (वाम्)	युष्मान् (वः)
Instr.	मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
Dat.	मह्यम् (मे)	आवाभ्याम् (नौ)	अस्मभ्यम् (नः)	तुभ्यम् (ते)	युवाभ्याम् (वाम्)	युष्मभ्यम् (वः)
Abl.	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
Gen.	मम (मे)	आवयोः (नौ)	अस्माकम् (नः)	तव (ते)	युवयोः (वाम्)	युष्माकम् (वः)
Loc.	मयि	आवयोः	अस्मासु	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

The optional forms मा, मे, नौ, नः, त्वा, ते, वाम्, वः should not be used
(1) at the beginning of a sentence ;
(2) in connection with च (and), वा (or) and एव (just, indeed).

3rd person : तद् (that)

	M. S.	M. D.	M. P.	F. S.	F. D.	F. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	सः	तौ	ते	सा	ते	ताः	तत्	ते	तानि
Acc.	तम्	तौ	तान्	ताम्	ते	ताः	तत्	ते	तानि
Instr.	तेन	ताभ्याम्	तैः	तया	ताभ्याम्	ताभिः			
Dat.	तस्म	ताभ्याम्	तेभ्यः	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः	Like		
Abl.	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः	the		
Gen.	तस्य	तयोः	तेषाम्	तस्याः	तयोः	तासाम्	masculine		
Loc.	तस्मिन्	तयोः	तेषु	तस्याम्	तयोः	तासु			

(1) एतत् (this) is declined like तद् : Masc.—एषः, एतौ, एते, etc. Fem.—एषा, एते, एताः, etc. ; Neut.—एतत्, एते, एतानि ।

(2) तद् and एतद् can also be used as demonstrative adjectives : they, then, follow the rules of the agreement of the adjective (*see* No. 66).

Examples : I saw these horses—एतानश्वानपश्यम् ।
He fell into that river—तस्यां नद्यामपतत् ।
I am angry with those two friends—ताभ्यां मित्राभ्यां कुप्यामि ।

(3) सः and एषः follow a special **sandhi** rule :

सः *and* एषः *drop their visarga before any consonant and before any vowel except* अ. *Before* अ, *they become* सो *and* एषो *while the following* अ *is elided* :

सः पतति=स पतति । एषः वदति=एप वदति । सः ईक्षते=स ईक्षते ।
सः अहम्=सोऽहम् । एषः अवदत्=एषोऽवदत् ।

68. The Passive Voice (कर्मणि प्रयोगः)

(1) The **passive voice** is formed from the **verbal root** and **not** from the **verbal base** (*see* No. 6), except for the verbs of the tenth conjugation which keep their strengthened radical vowel while losing the conjugational sign अय्. Thus: the passive voice of गम्, नी is formed immediately from गम्, नी and **not** from गच्छ् and नय्. That of चुर् is formed from चोर् and **not** from चोरय्।

(2) य is added to the root.

That य becomes या before terminations beginning with म् or व्

That य becomes य् before terminations beginning with अ or ए

(3) The **terminations of the passive voice** are always the ātmanepada terminations (*see* Nos. **40, 48, 55 & 59**) :

e.g. : नी-य-ध्वे=नीयध्वे—you are led.

दह्-य-ताम्=दह्यताम्—let it be burnt.

(4) A final short इ or उ is lengthened. जि—जीयावहे we two are conquered ; श्रु—अश्रूयत it was heard.

(5) The roots दा, धा, मा, गै, हा, पा, स्था change their final vowel into ई.

दा—दीयते it is given ; गै—गीयेत it should be sung.

(6) Final ऋ after a single consonant becomes रि—हृ ह्रिये=I am taken away ; after a compound consonants, it becomes अर् .

स्मृ - स्मर्-य-ईताम्=स्मर्येताम्=let them both be remembered.

(7) Final ॠ is changed to ईर्: स्तॄ—स्तीर्-य-ईरन्=स्तीर्येरन्=they should be spread ; but final ॠ is changed to ऊर् after a labial :

पॄ—पूर्-य-ताम्=पूर्यताम्=let it be filled.

EXERCISE 13

I. Vocabulary

अस्मद् I	धर्मः duty	वधः killing	किम् what ?
युष्मद् thou	अर्थः wealth	दर्शनम् sight	समीपम् near (+gen.)
तद् that, he	मुक्तिः *f.* salvation	अभिधेयम् name	कतरः which of the two
एतद् this	गोपालः Gopāla	विमूढ be wildered	भृशम् greatly, violently
शरः arrow	मलहारकः sweeper	स्निह् (स्निह्यति) to feel affection (+loc.)	निरपराध innocent
सूतः charioteer	सुमतिः Sumati	सेव् (सेवते) to serve	प्र-विश् (प्रविशति) to enter
स्तेनः thief	पारिषदः courtier		अव-लोक् (अवलोकयति) to see

II. Conjugate

in the present tense passive : नी, कृ, and दा

in the imperfect tense passive : चिन्त्, मुच् and वि-जि

in the imperative passive : सेव्, अधि-क्षिप् and चुर्

in the potential passive : तुद्, स्मृ and लभ

III. Translate the following into English :

एतस्मिन् देशे गोपालोऽभिधेयेन नृपतिरवसत्। एकदा प्रातस्तेन नगर्यां मलहारकोऽदृश्यत। तस्य दर्शनेन नृपो भृशमकुप्यत्, मलहारकस्य वधमादिशत् च। नृपतेरादेशेन निरपराधो जनो विमूढोऽभवत्। नृपस्य सभायां सुमतिरभिधेयेन पारिषद आसीत्। स मलहारकमभाषत – "वधात् पूर्वमेव मम समीपमागच्छ। त्वया वचनं भाष्यताम्।" वधस्य स्थानमगच्छत् मलहारकः। वधात् पूर्वं स सुमतेः समीपमागच्छत्। तं वचनमभाषत। किन्तु तौ नृपेणादृश्येताम्। नृपतिः सुमतिमपृच्छत्—"तेन दुर्जनेन किमभाष्यत?" सुमतिरवदत्—"एतद् तस्य वचनम्—प्रातर्मया नृपोऽवालोक्यत। तस्य दर्शनात् मम वधो भवति।

नृपेणापि प्रातरहमदृश्ये। किन्तु मम दर्शनात् तस्य वधो नास्ति। आवयोः कतरो दुर्जनः?" नप एतानि वचनान्यचिन्तयत्। क्षणात् अनन्तरं स क्रोधात् न्यवर्तत मलहारकं चामुञ्चत्।

IV. Translate the following into Sanskrit (use the personal pronouns):

(1) I lead. (2) We two are led. (3) We go. (4) Thou art remembered. (5) You two run. (6) You are abandoned. (7) He plays. (8) She is protected. (9) It is burned. (10) They two (*m.*) move. (11) They (*f.*) are conquered. (12) They (*n.*) are cooked. (13) I dug. (14) We two were nourished. (15) We danced. (16) Thou wert blamed. (17) You two perished. (18) You were taken away. (19) He blew. (23) She was seen. (21) It was quiet. (22) The two (*f.*) were struck. (23) They (*n.*) were created. (24) Let me plough. (25) Let both of us be released. (26) Let us touch. (27) Do thou enter. (28) Let both trees be sprinkled. (29) Do you throw the arrows? (30) Let him be punished. (31) Let her go. (32) Let it be told. (33) Let them (*m.*) both wash. (34) Let them (*f.*) be counted. (35) I should not steal. (36) It should not be stolen. (37) They (*m.*) should not oppress them (*f.*). (38) They (*f.*) should not be oppressed by them (*m.*). (39) It should be brought. (40) You two should be followed. (41) Flowers should be scattered. (42) You two (*f.*) should not disagree. (43) It should be done.

LESSON 14

THE DEMONSTRATIVE PRONOUNS

इदम् AND अदस्

PASSIVE VOICE (*cont.*)

69 इदम् this

	M.			F.			N.		
	S.	**D.**	**P.**	**S.**	**D.**	**P.**	**S.**	**D.**	**P.**
Nom	अयम्	इमौ	इमे	इयम्	इमे	इमाः	इदम्	इमे	इमानि
Acc.	इमम् एनम्	इमौ एनौ	इमान् एनान्	इमाम् एनाम्	इमे एने	इमाः एनाः	इदम् एनत्	इमे एने	इमानि एनानि
Instr.	अनेन एनेन	आभ्याम्	एभिः	अनया एनया	आभ्याम्	आभिः			
Dat.	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः	अस्यै	आभ्याम्	आभ्यः	Like		
Abl.	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्यः	अस्याः	आभ्याम्	आभ्यः		the	
Gen.	अस्य	अनयोः एनयोः	एषाम्	अस्याः	अनयोः एनयोः	आसाम्			masculine
Loc.	अस्मिन्	अनयोः एनयोः	एषु	अस्याम्	अनयोः एनयोः	आसु			

70. अदस् that

	M. S.	M. D.	M. P.	F. S.	F. D.	F. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom	असौ	अमू	अमी	असौ	अमू	अमूः	अदः	अमू	अमूनि
Acc.	अमुम्	अमू	अमून्	अमूम्	अमू	अमूः	अदः	अमू	अमूनि
Instr.	अमुना	अमू-भ्याम्	अमीभिः	अमुया	अमू-भ्याम्	अमू-भिः	Like the masculine		
Dat.	अमुष्मै	अमू-भ्याम्	अमीभ्यः	अमुष्यै	अमू-भ्याम्	अमू-भ्यः			
Abl.	अमु-ष्मात्	अमू-भ्याम्	अमीभ्यः	अमुष्याः	अमू-भ्याम्	अमू-भ्यः			
Gen.	अमुष्य	अमुयोः	अमीषाम्	अमुष्याः	अमुयोः	अमू-षाम्			
Loc.	अमु-ष्मिन्	अमुयोः	अमीषु	अमुष्याम्	अमुयोः	अमूषु			

(1) इदम् and अदस् can also be used as demonstrative **adjectives**: they, then, follows the rules of the agreement of the adjective (*see* No. 66).

Examples : These kings conquer—इमे नृपा जयन्ति ।

The boy is led by that woman—अमुया नार्या नीयते बालः ।

Those fruits please me—अमूनि फलानि मह्यं रोचन्ते ।

(2) अमी (nom. pl. masc. of अदस्) follows a special **sandhi** rule: *The final ई of अमी never combines with following vowels*:

अमी अश्वाः। अमी ईक्षन्ते।

71. Change of Voice

(1) In the change from the active to the passive voice:

the nominative of the active voice becomes an instrumental;
the accusative of the active voice becomes a nominative;
the verb changes from active to passive and **agrees in person and number** with its subject. The **tense or mood** of the active voice must be preserved.

Example: *Active voice* — *Passive voice*

Active voice			Passive voice	
Nom: The king	नृपः	←→	*Instr.*: By the king	नृपेण
Verb: conquered	अजयत्	←→	*Verb*: were conquered	अजीयन्त
Acc.: the enemies	अरीन्	←→	*Nom*: the enemies	अरयः
नृपोऽरीनजयत्।			नृपेणारयोऽजीयन्त।	

(2) In the change from the passive to the active voice:

the instrumental (agent) of passive voice becomes a nominative.

the nominative of the passive voice becomes an accusative.

the verb changes from passive to active, and **agrees in person and number** with its new subject. The **tense or mood** of the passive voice must be preserved.

Example: *Passive voice* — *Active voice*

Passive voice			Active voice	
Instr. (agent): By you two	युवाभ्याम्	←→	*Nom*: you two	युवाम्
Nom.: the well	कूपः	←→	*Acc.*: the well	कूपम्
Verb: should be protected	रक्ष्येत	←→	*Verb*: should protect	रक्षेतम्
युवाभ्यां कूपो रक्ष्येत।			युवां कूपं रक्षेतम्।	

(3) *Irregular formation of the passive voice* :

दंश्	(to bite)	दश्यते	वच्	(to speak)	उच्यते
भ्रंश्	(to fall)	भ्रश्यते	वद्	(to speak)	उद्यते
भञ्ज्	(to break)	भज्यते	वप्	(to sow)	उप्यते
ग्रह्	(to take)	गृह्यते	वस्	(to dwell)	उष्यते
प्रच्छ्	(to ask)	पृच्छ्यते	वह्	(to carry)	उह्यते
व्यध्	(to pierce)	विध्यते	शंस	(to praise)	शस्यते
यज्	(to worship)	इज्यते	बन्ध्	(to bind)	बध्यते
शास्	(to command)	शिष्यते	ह्वे	(to call)	हूयते
शी	(to lie down)	शय्यते	स्वप्	(to sleep)	सुप्यते

(4) The **imperfect passive** follows the rule given in No. **47** :

अ + इज्यत = ऐज्यत

अ + उच्यत = औच्यत

EXERCISE 14

I. Vocabulary

इदम् this
अदस् that
आ-गम् (आगच्छति) to come
वि-स्मृ (विस्मरति) to forget
क्रीड् (क्रीडति) to play
भञ्ज् to break
ग्रह् to sieze
शास् to order
वच् to speak
बन्ध् to bind
प्र-काश् (प्रकाशते) to shine

अधम inferior
अन्तिम last
असीम boundless
आचार्यः preceptor
दूतः messenger
सर्पः snake
हरिः Hari
रामः Rāma
सीता Sitā
लघु (*adj*) light
भर्तृ (भर्ता) husband

आशा hope
कन्या daughter
कथा story
जिह्वा tongue
लज्जा shame
अत एव therefore
अन्यथा otherwise
अलम् enough (+instr.)
इति so, thus
चिरम् for a long time
तूष्णीम् silently

II. Translate the following into English and change the voice :

(१) माता पुत्रं न कदापि विस्मरति। (२) इदमन्तिमं कुसुमं तुभ्यं यच्छानि। (३) रामः सीतां वनेऽत्यजत्। (४) क्षुद्रः सर्पो हरिमदशत्। (५) अमू कथां कथयत। (६) दूतौ नृपतेः पुत्रमानयताम्। (७) नेतारं वीरैः सहानुसराम। (८) इमं लघुं भारं वह; अन्यथा प्रभुस्त्वां ताडयेत्। (९) कन्याया वधोऽधमेन नरेणादिश्यते। (१०) मम वचनानि यदि यूयमवगच्छेत यूयमाशां न त्यजेत। (११) वयं रामं वीरं मन्यामहे। (१२) त्वं पापमकरोः, अत एवाहं त्वां निन्दामि। (१३) स्तेनेन बहूनि रत्नान्यचोर्यन्त। (४) दूर्जनानां धनं विधिना ह्रियतामिति सुमतिनोच्यते। (१५) चिरं प्रासादमधितिष्ठ। (१६) हे बालौ, युवामाचार्यं तूष्णीं सेवेयाथाम्।

III. Translate the following into Sanskrit :

(1) That boundless ocean was seen by many heroes. (2) Two trees were broken by the wind. (3) Let the thief be seized! (4) I am ordered by the preceptor. (5) Two cows were bound with a rope. (6) Enough with shame! (7) Let your tongue move and let your eyes shine. (8) Our father was given a rare (दुर्लभ) book (= a rare book was given to our father). (9) The work should be begun now. (10) If truth be not spoken you will be punished (potential). (11) They two may be blamed for their conduct. (12) For a long time the sage stood silently before the dead body of his son. (13) Let the wretched girls be brought to the house; otherwise they might die (14) You two should never forget your generous mother. (15) Thou art called by thy father.

RECAPITULATION

I. Vocabulary

शस्त्रम् weapon
प्रतिपत्तिः *f.* fame
हास्यम् ridicule
वृद्धत्वम् old age
चक्रम् wheel
गतिः *f.* motion
पुरुषकारः human effort
उद्यमः effort
मनोरथः desire
मृगः deer
कौन्तेयः Arjuna
सख्यम् friendship
प्रीतिः *f.* affection
अङ्गारः charcoal
गानम् song

आद्य first
द्वितीय second
एक one
सुप्त asleep
दरिद्र poor
पथ्य wholesome
नीरुज healthy
उष्ण hot
शीत cool, cold
कृष्ण black
श्वेत white
रक्त red
पीत yellow
नील blue
हरित green

सदा always
हि for, indeed
यथा as, तथा so
समम् with (+instr.)
दिवा in day-time
नक्तम् at night
रहसि in secret
वृथा in vain
ह्यः yesterday
श्वः tomorrow
शनैः slowly
सपदि at once
सहसा suddenly
सकृत् once
कदापि sometimes

प्र-दा (प्रयच्छति) to bestow
कारय (कारयति) to perform, to establish
कृष्णाय (कृष्णायते) to make black
सिध् (सिध्यति) to succeed
सह् (सहते) to endure
शिक्ष् (शिक्षते) to learn
शुच् (शोचति) to grieve
वृध् (वर्धते) to increase
वेप् (वेपते) to tremble
लुट् (लुट्यति) to wallow
गै (गायति) to sing
भृ (भरति) to feed, to support

II. Decline the following: चारुः कला in the singular; शुचि जलम् in the dual; स उदारः नेता, in the plural; अस्मद् in the singular; युष्मद् in the plural; इदम् in the feminine dual; अदस् in the masculine plural.

III. Conjugate the following: शुच् in the imperfect active; भाष् in the imperative passive; सम्-पद् in the potential active; उद्-स्था in the imperative active.

IV. Frame sentences containing the following words: वृथा, शनैः, दिवा, सदा, सहसा, सपदि, श्वः।

V. Translate into English the following verses taken from the *Hitopadeśa*:

विद्या शस्त्रस्य शास्त्रस्य द्वे विद्ये प्रतिपत्तये। (द्वे=two)
आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा॥ (१)
यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत्।
एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति॥ (२)
उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः॥ (३)
दरिद्रान् भर कौन्तेय मा प्रयच्छेश्वरे धनम्।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः॥ (४)
दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत्।
उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम्॥ (५)

LESSON 15

NOUNS ENDING IN CONSONANTS

72. General Principles of Consonant-Sandhi

(1) *No Sanskrit word can end with more than* **one** *consonant. A final compound consonant must be reduced to its first member,* e.g. : मरुत्स् becomes मरुत्।

(2) *Exception is made for a final double consonant the first member of which is* र् *and the second, a consonant which is not a termination* e.g. : ऊर्ज् which according to (3) will become ऊर्क्।

(3) *A Sanskrit word (i.e. a verb with its terminations or a nominal stem with its case-ending) can end only with one of the eight following consonants:* क्, ट्, त्, प्, ङ्, न्, म्, or visarga. *All other final consonants must be reduced to one of these eight:*

ह् *and palatals are reduced to* क् *or* ट् e.g. : वाच् becomes वाक्; सम्राज् becomes सम्राट्।

Cerebral are reduced to ट्, e g. : प्रावृष् becomes प्रावृट्

Dentals are reduced to त्, e.g. : सुहृद् becomes सुहृत्

Labials are reduced प्, e.g. : ककुभ् becomes ककुप्

स् *and* र् *are reduced to visarga,* e.g. : कविस् becomes कविः, पितर् becomes पितः।

(4) *A final hard consonant becomes soft before a vowel or a soft consonant,* e.g. : नृपात् अलभत=नृपाद्लभत ; ग्रामात् गच्छामि=ग्रामाद् गच्छामि ।

(5) **This rule does not apply** *to the final hard consonant of a verbal base or a nominal stem followed by a termination or a case-ending beginning with a vowel or a semi-vowel,* e.g. : पत्+अन्ति=पतन्ति। मरुत्+ए=मरुते। क्षिप्+य+ते=क्षिप्यते।

It does apply, *however, when the final consonant of a verbal base or of a nominal stem is followed by a termination beginning with a soft consonant (except a semi-vowel),* e.g. : मरुत्+भिः=मरुद्भिः।

(6) *A soft consonant becomes hard before a hard consonant,* e.g. : सुहृद् + सु = सुहृत्सु । एतद् + पतति = एतत्पतति ।

(7) **This rule does not apply** *to the final soft aspirate of a verbal root followed by a termination beginning with त् or थ् , In that case, the final consonant of the root loses its aspiration, and the त् or थ् of the termination is changed to* ध् , e.g. : लभ् + त = लब्ध ।

73. Division of nouns ending in consonants

Nouns ending in consonants are divided into three classes :

(1) Nouns which keep the same stem throughout their declension.

(2) Nouns which have **two stems,** one strong and one weak.

(3) Nouns which have **three stems,** one strong, one middle and one weak.

74. Case-endings

Masculine and feminine nouns have the same case-endings. Neuter nouns differ only in the nominative, accusative, and vocative.

	M. & F. S.	M. & F. D.	M. & F. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	स्	-औ	-अस्	—	-ई	-इ
Acc.	-अम्	-औ	-अस्	—	-ई	-इ
Instr.	-आ	-भ्याम्	-भिः	Like the masculine and feminine		
Dat.	-ए	-भ्याम्	-भ्यः			
Abl.	-अस्	-भ्याम्	-भ्यः			
Gen.	-अस्	-ओस्	-आम्			
Loc.	-इ	-ओस्	-सु			
Voc.	—	-औ	-अस्	—	-ई	-इ

75. Nouns with one stem

(1) The final consonant of the stem remains unchanged before case-endings beginning with vowels [*see* No. 72(5)].

(2) The final consonant of the stem follows the rules of consonant-sandhi before case-endings beginning with a consonant.

(3) Neuter nouns in the nom., acc. and voc. plural insert a nasal before the case-ending इ of the nom., accus. and voc. plural.

76. Declension of मरुत् *m.* (wind) and वाच् *f.* (rpeech):

	S.	D.	P.	S.	D.	P.
Nom.	मरुत्	मरुतौ	मरुतः	वाक्	वाचौ	वाचः
Acc.	मरुतम्	मरुतौ	मरुतः	वाचम्	वाचौ	वाचः
Instr.	मरुता	मरुद्भ्याम्	मरुद्भिः	वाचा	वाग्भ्याम्	वाग्भिः
Dat.	मरुते	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः	वाचे	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
Ab .	मरुतः	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः	वाचः	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
Gen.	मरुतः	मरुतोः	मरुताम्	वाचः	वाचोः	वाचाम्
Loc.	मरुति	मरुतोः	मरुत्सु	वाचि	वाचोः	वाक्षु
Voc.	मरुत्	मरुतौ	मरुतः	वाक्	वाचौ	वाचः

Declension of जगत् *n.* (world) :

Nom., Acc., : जगत्, जगती, जगन्ति

The rest like मरुत्

EXERCISE 15

I. Vocabulary

जलमुच् (जलमुक्) *m.* cloud
ऋच् (ऋक्) *f.* hymn
त्वच् (त्वक्) *f.* skin
वाच् (वाक्) *f.* speech
शुच् (शुक्) *f.* grief
वणिज् (वणिक्) *m.* merchant
भिषज् (भिषक्) *m.* doctor
ऋत्विज् (ऋत्विक्) *m.* priest
सम्राज् (सम्राट्) *m.* emperor
परिव्राज् (परिव्राट्) *m.* mendicant
स्रज् (स्रक्) *f.* garland
मरुत् *m.* wind
भूभृत् *m.* king
विद्युत् *f.* lightning
तडित् *f.* lightning
सरित् *f.* river
सुहृद् (सुहृत्) *m.* friend
उद्भिद् (उद्भित्) *m.* plant
आपद् (आपत्) *f.* adversity
विपद् (विपत्) *f.* danger
सम्पद् (सम्पत्) *f.* wealth
परिषद् (परिषत्) *f.* assembly
शरद् (शरत्) *f.* autumn
क्षुध् (क्षुत्) *f.* hunger
समिध् (समित्) *f.* fuel
प्रावृष् (प्रावृट्) *f.* rainy season
दिश् (दिक्) *f.* direction
असृज् (असृक्) *n.* blood
चन्द्रमस् (चन्द्रमाः) *m.* moon
वेधस् (वेधाः *m.*) creator
पयस् (पयः) *n.* water, milk
उरस् (उरः) *n.* breast
चेतस् (चेतः) *n.* mind
मनस् (मनः) *n.* mind
यशस् (यशः) *n.* fame
वयस् (वयः) *n.* age

II. Join the Sandhis in the following :

समित् आसीत् । अनयत् भारम् । एतद् तृणम् । युष्माभिः रक्ष्यताम् । दिक् गजः । प्रावृट् आगच्छति । ह्यः अत्यजत् भ्रातरम् । सपदि अपश्यत् दुहितरम् । सम्राट् गजम् दण्डेन अताडयत् । तस्मात् ग्रामात् बहवः जनाः फलानि आनयन्ति । तस्मै अदीयेताम् अश्वौ । वणिक् लभते इन्धनम् । वणिजौ लभेते इन्धनम् ।

III. Decline the following : भूभृत्, विद्युत् and असृज् ।

IV. Translate the following into English after breaking up the sandhis :

(१) मरुताकम्पन्त तरवः। (२) विद्युद् मेघेषु प्रकाशते। (३) राज्ञी भूभृति स्निह्यति। (४) जनैर्भूभृते शेतावश्वावदीयेताम्। (५) सरितामम्बून्युदधौ वहन्ति (flow)। (६) अस्माकमुद्याने श्वेतानि रक्तानि पीतानि च कुसुमानि सन्ति। (७) अमूभिर्नारीभी रहसि कथा उच्यन्ते। (८) सहसा कृष्णा मेघास्तडिताविध्यन्त। (९) वृथावाभ्यां दुःखानि सह्यन्ते। (१०) सुप्तस्य शिशोश्चारु मुखमीक्षध्वम्। (११) सपदि प्रासादं धाव, नृपो हि त्वामाह्वयति। (१२) युष्मद् दरिद्रा नरा धनं लभन्ताम्। (१३) असौ मुनिः सकृदागच्छत्। (१४) जलस्य बिन्दुभी रवे रश्मिभिश्चैव वनस्स कुसुमानां शोभा वर्धते। (१५) लोभेन मतिश्चलति विमूढायां मर्त्या दुःखानि प्रविशन्ति। (१६) गानं गीयतां युष्माभिः। (१७) कमलानां जलं विना यथा सौन्दर्यं नश्यति दरिद्राणामाशां विनैवं शनैर्लज्जा वर्धते।

V. Translate the following into Sanskrit :

(1) The thieves were seized by the husband. (2) The lightning plays among the black clouds. (3) We dived into the cool water of the river. (4) The leaves are taken away by the wind. (5) You two go at once to the forest, for your brother is there and calls you. (6) In day-time you do not work ; at night you sit down in the garden and sing. (7) The king rose suddenly and departed from the palace. (8) Why (किम्) should you grieve ? (9) Friends sit around you, brothers and sisters are full of affection for you. (10) Should you be abused by that rogue, remain silent : charcoal blackens the hand only if it is touched. (11) O friend, you came once only to our house and you were never seen again. (12) Sick and wretched, the king's messenger was bound and led to the forest.

LESSON 16

NOUNS WITH ONE STEM (*cont.*)

77. The **main varieties** of nouns with one stem are :

(1) **Nouns with stem ending in palatals**

Final च् is changed to क् in the nom. sing. and loc. plural
to ग् before भ्याम्, भिः and भ्यः

Final ज् is changed to क् and, at times, to ट् in the nom. sing. and loc. plur.
to ग् and, at times, to ड before भ्याम्, भि. and भ्यः

Final श् is changed to क् or ट् in the nom. sing. and loc. plur.
to ग् or ड् before भ्याम्, भिः and भ्यः

	Nom. sing.	Instr. sing.	Instr. plur.	Loc. plur.
वाच् *f.* (speech)	वाक्	वाचा	वाग्भिः	वाक्षु
वणिज् *m.* (merchant)	वणिक्	वणिजा	वणिग्भिः	वणिक्षु
सम्राज् *m.* (emperor)	सम्राट्	सम्राजा	सम्राड्भिः	सम्राट्सु
दिश् *f.* (direction)	दिक्	दिशा	दिग्भिः	दिक्षु
विश् *m.* (settler)	विक्	विशा	विड्भिः	विट्सु

(2) **Nouns with stem ending in cerebrals**

Final ष् is changed to ट् in the nom. sing. and loc. plur.
to ड् before भ्याम्, भिः and भ्यः

	Nom. sing.	Instr. sing.	Instr. plur.	Loc. plur.
प्रावृष् *f.* (monsoon)	प्रावृट्	प्रावृषा	प्रावृड्भिः	प्रावृट्सु

(3) Nouns with stem ending in dentals

A final dental except न् is changed to त् in the nom. sing. and loc. plur.

to द् before भ्याम्, भिः and भ्यः

	Nom. sing.	Instr. sing.	Instr. plur.	Loc. plur.
सरित् *f.* (river)	सरित्	सरिता	सरिद्भिः	सरित्सु
उद्भिद् *m.* (plant)	उद्भित्	उद्भिदा	उद्भिद्भिः	उद्भित्सु
समिध् *f.* (fuel)	समित्	समिधा	समिद्भिः	समित्सु

(4) Nouns with stem ending in labials

A final labial is changed to प् in the nom. sing. and loc. plur.
to ब् before भ्याम्, भिः and भ्यः

	Nom. sing.	Instr. sing.	Instr. plur.	Loc. plur.
ककुभ् *f.* (region)	ककुप्	ककुभा	ककुब्भिः	ककुप्सु

(5) Nouns with stem ending in र्

Final र् is changed to visarga in the nom. sing.

A short vowel preceding र् is lengthened in the nom. sing. and before -भ्याम्, -भिः -भ्यः and -सु

	Nom. sing.	Instr. sing.	Instr. plur.	Loc. piur.
द्वार् *f.* (door)	द्वाः	द्वारा	द्वार्भिः	द्वार्षु
गिर् *f.* (voice)	गीः	गिरा	गीर्भिः	गीर्षु

(6) Nouns with stem ending in स्

Final स् becomes visarga in the nom. sing. and before भ्याम्, भिः, भ्यः and सु. That visarga follows the *sandhi* rules (*see* No. 27).

Final स् remains before case-ending beginning with vowels, being changed to ष् according to the rule given in No. 45.

The *masculine and feminine nous in* अस् lengthen the अ in the *nom. sing.*

The *neuter nouns in* अस्, इस् *and* उस् lengthen the अ, इ and उ and insert a nasal (anusvāra) in the *nom. accus. and voc. plural.*

	Nom. sing	Nom. plur.	Instr. plur.	Loc. plur.
सुमनस् *m.* (good)	सुमनाः	सुमनसः	सुमनोभिः	सुमनःसु
उषस् *f.* (dawn)	उषाः	उषसः	उषोभिः	उषःसु
यशस् *n.* (fame)	यशः	यशांसि	यशोभिः	यशःसु
हविस् *n.* (oblation)	हविः	हवींषि	हविर्भिः	हविःषु
आयुस् *n.* (life)	आयुः	आयूंषि	आयुर्भिः	आयुःषु

(7) Nouns with stem ending in ह्

Final ह् becomes क् in the nom. sing. and loc. plur.
becomes ग् before भ्याम्, भिः and भ्यः

In nouns ending with लिह्, final ह् becomes ट् and ड

In उपानह्, final ह् becomes त् and द्

	Nom. sing	Instr. sing.	Instr. plur.	Loc. plur.
मधुलिह् *m.* (bee)	मधुलिट्	मधुलिहा	मधलिड्भिः	मधुलिट्सु
उपानह् *f.* (shoe)	उपानत्	उपानहा	उपानद्भिः	उपानत्सु
कामदुह् *f.* (cow)	कामधुक्	कामदुहा	कामधुग्भिः	कामधुक्षु

The appearance of ध् instead of द् in कामधुक् is explained by the following **sandhi :**

Rule : *When* घ्, ध्, भ् *and* ह् *lose their aspiration owing to combination with following consonants, the preceding consonant becomes aspirate, if possible.*

EXERCISE 16

I. Vocabulary

विश् (विट्) *m.* Vaiśya
ककुभ् (ककुप्) *f.* direction
द्वार् (द्वाः) *f.* door
तेजस् (तेजः) *n.* glare, energy
शिरस् (शिरः) *n.* head
तपस् (तपः) *n.* penance
सदस् (सदः) *n.* residence
हविस् (हविः) *n.* oblation
ज्योतिस् (ज्योतिः) *n.* light
प्रिय dear

गिर् (गीः) *f.* voice
पुर् (पूः) *f.* town
धुर् (धूः) *f.* yoke
द्विष् (द्विट्) *m.* enemy
आयुस् (आयुः) *n.* life
धनुस् (धनुः) *n.* bow
चक्षुस् (चक्षुः) *n.* eye
मधुलिह् (मधुलिट्) *m.* bee
उपानह् (उपानत्) *f.* shoe
विद् (विद्यते) to happen, to be

सुमनस् (सुमनाः) *m.* learned man
उषस् (उषाः) *f.* dawn
तमस् (तमः) *n.* darkness
स्थित standing
निर्गुण worthless, without quality
सत्त्वम् being, vigour
दया compassion
सम्-हृ (संहरति-ते) to withdraw
कामदुह् (कामधुक्) wish-yielding cow

II. Decline the following,

ककुभ् in the singular ; पुर् in the dual ; सदस् in the plural ; उषस् in the singular ; हविस् in the dual ; उपानह् in the plural.

III. Translate the following into English :

(१) धनुषा शत्रुषु वीराः शरान् मुञ्चन्ति। (२) रविश्च चन्द्रमाश्च लोकस्य ज्योतिषी। (३) वणिग् द्वारि स्थितेभ्यो दरिद्रेभ्यो वसु यच्छेत्। (४) ऋत्विग्भिर्हविरग्नौ क्षिप्यते। (५) पुरि युष्माकं सदो विद्यते। (६) उपानहौ करेऽकरवं ह्रदस्य जलं च प्राविशम्। (७) त्वं लघुं भारं शिरसि कुरु, अहं गुरुं भारं कराभ्यां वहामि। (८) चक्षुर्भ्यां पश्यन्ति जनाः। (९) विद्युतस्तेजसा मम चक्षुषी पीड्येते। (१०) हे प्रिय भ्रातस्तवायुषि सुखं भवेत्। (११) द्विषां चमूः सम्राजा पराजीयत। (१२) मृद्वा गिरा गायन्तु बालिकाः। (१३) दुर्जनस्य मनसि दया न विद्यते। (१४) उषसस्तेजसा रात्रेस्तमो नश्यति। (१५) एतस्या धेन्वाः

पयः शिशुः पिबति। (१६) आपदि च सम्पदि च साधोश्चेतः प्रसन्नमस्ति। (१७) मधुलिड्भिः कुसुमानां रेणुर्गृह्यते। (१८) कामदुहं सेवेयाथाम्। (१९) स्रग्भिर्भूषयन्तु सदः। (२०) परिव्राड् ग्रामाद् ग्रामं गच्छति। (२१) व्याधिताय भगिन्या औषधं भिषजादीयत। (२२) अलं वाचा कार्य एव सत्त्वं दृश्यते। (२३) हे प्रभो क्षुधा पीड्ये मयि दयां कुरु।

IV. Translate the following into Sanskrit:

(1) In autumn the fruits fall from the trees. (2) Around the fire the priests were standing and singing hymns. (3) May your head be adorned with flowers, your arms with a bow, your mind with compassion, your life with happiness! (4) In the assembly, the poets proclaimed the fame of the emperor. (5) Upon her breast the blood of the child killed by the enemy was seen. (6) O worthless servant, you have forgotten your master. (7) May I stand by you, O mother, in danger and adversity! (8) Due to anger, light shone in his eyes, his bow fell from his hands and his mouth quivered. (9) The sage should practise (कृ) penance for a long time, restrain his speech and guard his mind from sin. (10) Pigeons fly in the direction of the wind. (11) The learned man standing at the door was attracted by the voices of the children.

LESSON 17

PASSIVE IMPERSONAL (भावे प्रयोगः)
NOUNS WITH TWO STEMS

78. In Sanskrit, not only transitive verbs, but **intransitive** verbs also, can be conjugated in the **passive voice.** Thus, the sentence : "The horse runs" can be turned into a passive which means : "Running is being done by the horse" or "the action of running is done by the horse". That is what is called **Passive impersonal.** The verb is *always* in the 3rd pers. sing. pass.

(1) In the change from the active to the passive impersonal : the nominative of the active voice becomes an instrumental ; the verb changes from active to the **3rd pers. sing.** passive. The **tense or mood** of the active voice should be preserved.

Example : *Active voice*		*Passive impersonal*
Nom. : सरितः the rivers	←→	*Instr.* : सरिद्भिः (by the rivers)
Verb : वहन्ति flow	←→	*Verb* : उह्यते (flowing is being done)
सरितो वहन्ति ।		सरिद्भिरुह्यते ।

(2) In the change from the passive impersonal to the active voice : the instrumental of the passive impersonal becomes a nominative ; the verb changes from passive to active and **agrees in person and number** with its new subject. The **tense or mood** of the passive should be preserved.

Example : *Passive impersonal*		*Active voice*
Instr. : युष्माभिः (by you)	←→	*Nom.* : यूयम् you
Verb : उद्येत (it should be spoken)	←→	*Verb* : वदेत should speak
युष्माभिरुद्येत ।		यूयं वदेत ।

79. Nouns with two stems

The main varieties of nouns (and adjectives) with **two stems** are :

(1) nouns and adjectives with stem ending in अत्. They comprise :

(a) nouns and adjectives formed with the suffix मत् (मतुप्) and वत् (वतुप्) ।

(b) present participles active (parasmaipada) in अत् (शतृ)

(c) perfect participles active (क्तवत्) in वत्

(d) adjectives of quantity : कियत्, इयत्, यावत्, एतावत्, तावत् ।

(2) nouns and adjectives with stems ending in इन्. They are formed with the suffixes इन्, विन्, and मिन् ।

(3) comparative in ईयस् (ईयसुन्) ।

80. The nouns and adjectives with two stems are declined in the masculine and neuter only. The feminine is formed independently (*sec* LESSON 23).

The two stems are used as follows :

in the **masculine,** the **strong** stem is used in the **nom. sing., dual and plural,**

in the **accus. sing. and dual,**

in the **voc. sing., dual and plural,**

in the **neuter,** the **strong** stem is used in the **nom., accus. and voc. plural.** The **weak** stem is used in **all** other cases.

81. The **case-endings** are those given in No. 74. They are shown again here below with the indication of those before which the strong stem is used.

	M. S.	M. D.	M. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	स्	-औ	-अस्	—	-ई	-इ
Acc.	-अम्	-औ	-अस्	—	-ई	-इ
Instr.	-आ	-भ्याम्	-भिः	Like the masculine		
Dat.	-ए	-भ्याम्	-भ्यः			
Abl.	-अस्	-भ्याम्	-भ्यः			
Gen.	-अस्	-ओः	-आम्			
Loc.	-इ	-ओः	-सु			
Voc.	—	-औ	-अस्	—	-ई	इ

82. Nouns and adjectives formed with the suffixes—मत् (मतुप्) and वत् (वतुप्)

The strong stem ends in अन्त्, the weak stem ends in अत्

The nom. sing. masc. lengthens the अ into आ

धीमत् (talented)—strong stem ; धीमन्त्; weak stem: धीमत्

	M. S.	M. D.	M. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	धीमान्	धीमन्तौ	धीमन्तः	धीमत्	धीमती	धीमन्ति
Acc.	धीमन्तम्	धीमन्तौ	धीमतः	धीमत्	धीमती	धीमन्ति
Instr.	धीमता	धीमद्भ्याम्	धीमद्भिः	Like the masculine		
Dat.	धीमते	धीमद्भ्याम्	धीमद्भ्यः			
Abl.	धीमतः	धीमद्भ्याम्	धीमद्भ्यः			
Gen.	धीमतः	धीमतोः	धीमताम्			
Loc.	धीमति	धीमतोः	धीमत्सु			
Voc.	धीमन्	धीमन्तौ	धीमन्तः	धीमत्	धीमती	धीमन्ति

EXERCISE 17

I. Vocabulary

आयुष्मत् long-lived

बलवत् strong

भगवत् (भगवान्) *m.* God

मतिमत् prudent

धीमत् talented

श्रीमत् rich

ज्ञानवत् learned

धनवत् wealthy

हिमवत (हिमवान्) *m.* Himālaya

हनुमत् (हनुमान्) *m.* Hanumān

विनोदः diversion, pastime

कालः time

व्यसनम् dissipation, need

मूर्खः fool

निद्रा sleep

कलहः quarrel

स्मि (स्मयते) to smile

परि-भू (परिभवति) to overcome

परि-वृत् (परिवर्तते) to turn

परि-हृ (परिहरति) to avoid

परि-हस् (परिहसति) to laugh at

परुष hard, rough

आकुल disturbed, afflicted

दीर्घ long

II. Translate the following into English :

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम।
व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन च ॥ (१)

(२) हे भगवन् बलवन्तं मां कुरु। (३) श्रीमन्तो धनवन्तश्च संपद्यपि सुखं न विन्दन्ति। (४) एतस्यां पुरि श्रीमतो वणिजः पुत्रोऽजायत। (५) मतिमान् मूर्खं परिहसति। (६) दीर्घात् कार्यादनन्तरमहं निद्रया पर्यभूये। (७) ऋत्विजः पुत्रो धीमतो भिषजो दुहितरं पर्यणयत्। (८) ज्ञानवान् परिव्राड् हिमवन्तमुपागच्छत्। (९) भगवानस्माकं पिता। (१०) सोऽस्मभ्यं जीवनं यच्छति विपदोऽस्मान् रक्षति सुभानस्मान् पालयति च। (११) अत एव तं वयं वन्देमहि। (१२) मूर्खाः परुषाणि वचनानि वदन्ति। (१३) मतिमद्भिर्मृदूनि वचनान्युच्यन्ते। (१४) हे बाला आयुष्मन्तो भवत। (१५) स बलवानस्तु, तस्य यदि विनयो न स्याद् बलेनैव किं क्रियेत ? (१६) चक्रमिव परिवर्तन्ते सुखानि च दुःखानि च। (१७) अलं विनोदेन। (१८) धीमद्भिर्जनैः कार्यं न परिह्रियेत।

III. Change the following to the passive impersonal :

अश्वौ धावतः । मतिमन्तस्तूष्णीं तिष्ठन्तु । कमलं रोहति । वयमगच्छाम ।

IV. Change the following to the active voice :

वृक्षैर्वेप्यते । युष्माभिः क्रीड्यताम् । ताभ्यां नारीभ्यां भाष्येत । अमुनोपाविश्यत ।

V. Translate the following into Sanskrit :

(1) Smile always, in prosperity as well as in adversity. (2) Learned men are not disturbed by the speech of the fools. (3) Around the residence of the wealthy, many poor and sick people long for happiness. (4) Through hard and long penance, the sages have crossed the ocean of misery. (5) O talented one, you should avoid the dangers of riches. (6) In sleep, the fool forgets his illusion, the learned man forgets his knowledge, the poor forgets his misery.

LESSON 18

PRESENT AND PERFECT PARTICIPLES

83. Present participle active and passive (शतृ, शानच्)

(1) Present participle active

Verbs taking **parasmaipada terminations** form their present participle active in अत्. To form it, the termination अन्ति of the 3rd pers. plur. of the present active is replaced by अत्

e.g. : नी नयन्ति — नयत् — leading
दिव् दीव्यन्ति — दीव्यत् — playing
विश् विशन्ति — विशत् — entering
चुर् चोरयन्ति — चोरयत् — stealing

In the **masculine and neuter,** the present participle parasmaipada is declined like धीमत् (*see* No. **82**), with the following modifications :

(1) the nom. sing. masc. does not lengthen the अ ;

(2) the nom., accus. and vocative **dual neuter take** the strong stem in—अन्त्, **necessarily in** the 1st, 4th and 10th conjugations, and **optionally** in the 6th conjugation.

(For the feminine *see* No. **111**)

नयत्, दीव्यत्, चोरयत्

Masc. Nom.	नयन्	नयन्तौ	नयन्तः
	दीव्यन्	दीव्यन्तौ	दीव्यन्तः
	चोरयन्	चोरयन्तौ	चोरयन्तः
Acc.	नयन्तम्	नयन्तौ	नयतः
	दीव्यन्तम्	दीव्यन्तौ	दीव्यतः
	चोरयन्तम्	चोरयन्तौ	चोरयतः
Neut. N.A.V.	नयत्	नयन्ती	नयन्ति
	दीव्यत्	दीव्यन्ती	दीव्यन्ति
	चोरयत्	चोरयन्ती	चौरयन्ति

विशत्
Masc. N.A. like नयत्
Neut. N.A.V. विशत्, विशती or विशन्ती, विशन्ति

Verbs taking **atmanepada terminations** form their present participle in **मान**. To form it, the termination ते of the 3rd pers. sing. of the present tense is replaced by **मान** :

e.g. : लभ् लभते—लभमान—obtaining
मन् मन्यते—मन्यमान—thinking
मृ म्रियते—म्रियमाण—dying
मृग् मृगयते—मृगयमाण—seeking

The **masculine** is declined like कूपः (*see* No. **11**), the **neuter,** like वनम् (*see* No. **11**)—*Masc.* : लभमानः लभमानौ लभमानाः, etc.
Neut. : लभमानम् लभमाने लभमानानि, etc.

(For the feminine, *see* No. **108**)

(2) **Present Participle passive**

All **Verbs** form their present participle passive in मान. To form it the termination ते of the 3rd pers. sing. of the present passive is replaced by मान :

e.g. : गम् गम्यते—गम्यमान—being gone to
दा दीयये - दीयमान—being given
कृ क्रियते—क्रियमाण —being done
स्मृ स्मर्यते—स्मर्यमाण—being remembered
चुर् चोर्यते—चोर्यमाण—being stolen

The **masculine** is declined like कूपः, the **neuter** like वनम् ।

(For the feminine, *see* No.. **108**)

84. Perfect participle passive (निष्ठा क्त)

(1) The **perfect participle passive** is formed by adding त to the verbal root :

जि-जित	स्मृ स्मृत	त्यज् त्यक्त	मुच्-मुक्त	सिच्-सिक्त
मृ-मृत	हृ-हृत	आप्-आप्त	क्षिप्-क्षिप्त	सृज्-सृष्ट
स्ना-स्नात	नी-नीत	पुष्-पुष्ट	अस्-अस्त	दिश्-दिष्ट
श्रु-श्रुत	चि-चित	दीप-दीप्त	तुष्-तुष्ट	स्तु स्तुत

(2) A great number of roots insert an इ before adding त

क्रीड-क्रीडित	कुप्-कुपित	निन्द्-निन्दित	चुर्-चोरित	भक्ष्-भक्षित
जीव्-जीवित	सेव्-सेवित	कम्प्-कम्पित	गण्-गणित	भाष्-भाषित
रक्ष्-रक्षित	शिक्ष्-शिक्षित	पत्-पतित	चल्-चलित	रुद्-रुदित
लिख्-लिखित	याच्-याचित	जल्प्-जल्पित	चिन्त्-चिन्तित	रच्-रचित

(3) The following verbs lose their radical nasal before त

गम्-गत	नम्-नत	क्षण्-क्षत	मन्-मत
यम्-यत	रम्-रत	तन्-तत	हन्-हत

(4) The following verbs lengthen their radical vowel :

क्रम्-क्रान्त	दम्-दान्त	क्षम्-क्षान्त
क्लम्-क्लान्त	शम्-शान्त	श्रम्-श्रान्त

(5) The following verbs change य, र and व into इ, ऋ and उ respectively :

यज्-इष्ट	प्रच्छ्-पृष्ट	वच्-उक्त	वप्-उप्त	वह्-ऊढ
व्यध्-विद्ध	ग्रह्-गृहीत	वद्-उदित	वस्-उषित	स्वप्-सुप्त

(6) Verbs ending with the **single** aspirates ध्, भ्, or ह् change those aspirates to द्, ब् and ग् respectively while त becomes ध

युध्-युद्ध	सिध्-सिद्ध	क्षुभ्-क्षुब्ध	मुह्-मुग्ध or मूढ
रुध्-रुद्ध	लभ्-लब्ध	दह्-दग्ध	स्निह्-स्निग्ध

[*see* No. **72** (7)]

But : रुह्-रूढ ; सह्-सोढ ।

(7) Several roots instead of adding त add न

भिद्-भिन्न ; तॄ-तीर्ण ; पॄ-पूर्ण ; छिद्-छिन्न ; दॄ-दीर्ण ; ली-लीन ; लू-लून ।

(8) Some verbs form their perfect participle passive irregularly :

दा-दत्त	स्था-स्थित	पा-पीत	खन्-खात	हा-हीन	पच्-पक्व
धा-हित	मा-मित	गै-गीत	जन्-जात	ह्वे-हूत	शुष्-शुष्क

The **maculine** is declined like कूपः, the **neuter** like वनम् ।

(For the feminine *see* No. **108**)

85. Perfect participle active (निष्ठा क्तवतु)

The **perfect participle active** is formed by adding वत् to the perfect participle passive, e.g. : जि-जितवत् having conquered

In the masculine and neuter it is decline like धीमत् (*see* No. **82**).

Masc. :	जितवान्	जितवन्तौ	जितवन्तः
	जितवन्तम्	जितवन्तौ	जितवतः etc.
Neut. :	जितवत्	जितवती	जितवन्ति, etc.

(For the feminine, *see* No. **111**)

EXERCISE 18

I. Vocabulary

स्ना to bathe	रुद् to cry	भिद् to break
श्रु to hear	रम् (रमते) to sport	तॄ (तरति) to cross
चि to collect	क्षण् to hurt	पॄ to fill
आप् to obtain	तन् to spread	छिद् to cut
दीप् (दीप्यते) to shine	हन् to kill	दॄ to tear
स्तु to praise	स्वप् to sleep	ली to stick, to adhere
याच् (याचते) to beg	रुध् to obstruct	लू to cut
जल्प् (जल्पति) to prattle	क्षुभ (क्षुभ्यति) to be agitated	धा to put
मा to measure	हा to abandon	शुष् (शुष्यति) to dry

II. Decline the following :
ज्ञानवत् in the masc. sing. : आयुष्मत् in the neuter plur.

III. Make the present participle active of चुर्, मन्, सृ and मृ agree with the following : मित्रम्, दुर्जनयोः, नगरम् and कपिषु।

IV. Give the present participle passive of the following : अव-गम्; नि-क्षिप्; आप्, हन्, धा, पा, वच्, वह्, व्यध्, दंश्।

V. Translate the following into Sanskrit :

(1) The children abandoned by their mother roam in the forest. (2) The food begged by that poor man has not been touched. (3) The broken jar should be taken away. (4) See those fruits collected by the sage's daughters. (5) Yesterday the house was filled with guests. (6) The jewels stolen from the king's palace were thrown into the river.

VI. Give the perfect participle active of the following :
धा, हन्, लभ्; श्रु, अनु-सृ, रुध्, दा।

VII. Decline the following :
जितवत् in the neuter sing. अस्तवत् in the masc. plur.

LESSON 19

THE USE OF THE PARTICIPLES

86. (1) **All participles** are use like adjectives.

I saw the two trees **falling**—पतन्तौ वृक्षावपश्यम्।

Being carried away by the water, the boy died—जलेन नीयमानो बालोऽम्रियत।

To the hero **who had slain the enemy** (= having slain the enemy) flowers were given—शत्रुं हतवते वीराय पुष्पाणि अदीयन्त।

Blamed by my father I ran away from the house—पित्रा निन्दितोऽहं गृहादधावम्।

(2) **Special use of the perfect participles active and passive** (क्त क्तवत्)

The perfect participles active and passive can fulfil the function of a finite verb in the past tense. In that case, too, they are treated like **adjectives.**

e.g.: The servant brought the water—दासो जलमानयत्।
दासो जलमानीतवान्।

The water was brought by the servant दासेन जलमानीयत।
दासेन जलमानीतम्।

Change of voice

Active voice : The friends saw you—मित्राणि त्वां दृष्टवन्ति (neut. plur.).

Passive voice : You were **seen by the friends**—मित्रैस्त्वं दृष्टः (masc. sing.).

(3) The **perfect passive participle** can be used :

as an **adjective** (*see* above),

as a **finite verbe in the passive** : (कर्मणि क्तः, *see* above),

as a **finite verb in the active** (कर्तरि क्तः) in the case of intransitive verbs and of verbs meaning 'to go', 'to stand', 'to dwell', 'to climb', 'to be born', 'to awake':

e.g.: I have arrived from the village—ग्रामादहमागतः ।
Two monkeys climbed the tree—कपी वृक्षमारूढौ ।

as an **impersonal passive** (भावे क्तः) It is then always used in the neuter singular. e.g.: मया युद्धम्—It was fought by me (=I fought). वृक्षेण पतितम् ⇒ it was fallen by the tree (=the tree fell).

in the meaning of the **present** (वर्तमाने क्तः) with verbs meaning 'to wish', 'to know', 'to worship'.

N.B.—When the past passive participle is used in the meaning of the present, the agent is **not** put in the instrumental, but in the **genitive**.

e.g.: रामस्य पूजितः—He is honoured by Rama.

87. Sandhi rules of final न् followed by a vowel or a consonant

(1) *Final न् preceded by a short vowel and followed by any vowel is doubled*:

प्रहसन् आगच्छति = प्रहसन्नागच्छति । बलिन् अजयः = बलिन्नजयः ।

(2) *Final न्*

followed by च् or छ् is replaced by anusvāra and श्
followed by ट् or ठ is replaced by anusvāra and ष्
followed by त् or थ् is replaced by anusvāra and स्

तान् च तांश्च । धीमान् टीकां पठति = धीमांष्टीकां पठति । अरीन् ताडयति = अरींस्ताडयति ।

88. Sandhi rules of dentals in contact with palatals, cerebrals and ल्

(1) *Any dental coming into contact with a palatal is changed to the corresponding palatal*: सुहृत् चलति = सुहृच्चलति । आनयत् जलम् = आनयद् जलम् [*see* No. 72(4)] = आनयज्जलम् । तत् श्रुत्वा = तच् श्रुत्वा ।

(2) *Initial श् preceded by any of the first four letters of a class* (*see* No. 2) *is optionally changed to छ्*—तच् श्रुत्वा *optionally becomes* तच्छ्रुत्वा ।

(3) *Any dental coming into contact with a cerebral is changed to the corresponding cerebral*—अपिबत् टाङ्कम्=अपिबट् टाङ्कम्। पुष्+त=पुष्ट।

(4) *The preceding rule does not apply when a dental is followed by* ष्—अभक्षयत् षाडवम्।

(5) *A dental followed by* ल् *is changed to* ल्; न् *followed by* ल् *is changed to nasalized* लँ्—एतद् लभते=एतल्लभते। वृक्षान् लुम्पति=वृक्षाँल्लुम्पति।

EXERCISE 19

I. Vocabulary

वस्त्रम् garment	आहारः food	दन्तः tooth	अलम्-कृ (अलंकरोति) to adorn
मार्गः path	बिलम् hole	कृतज्ञता gratitude	परिहर्तव्य to be avoided
हारः necklace	पराक्रमः bravery	प्रभूत much, many	सानन्दम् joyfully
भोजनम् meal	अपराधः offence	भयंकर fearful	उच्चैः loudly
मूषकः mouse	जालम् net	विषण्ण dejected	

II. Translate the following into English :

पर्वतस्य समीपे वनमासीत्। तस्मिन् वने सिंहोऽवसत्। स च दिवा गिरौ सुप्तो रात्रौ वने परिभ्रमन् पशूनभक्षयत्। कदाचित् प्रभूतमाहारं चितवानयं सिंहो वृक्षस्य छायायां निद्रया परिभूतः। बहवो मूषका बिलाद् बहिरागताः सानन्दं सिंहस्य शरीरेऽनृत्यन्। तेन पीडितः सिंहः प्रबुद्धोऽभवत्। मूषकानामेकः सिंहेन गृहीतः। तेनोक्तम्—"भोः प्रभो, त्वं पशूनां सम्राट् श्रूयसे। तव पराक्रमो ज्ञातः। अहं क्षुद्रस्त्वं बलवान्। अत एव मयि दयां कुरु।"—सिंहो मूषकस्य वचनं श्रुतवांस्तं च मुक्तवान्। तदनन्तरं नरेण तस्मिन्नेव वृक्षे जालं बद्धम्। तस्मिन् जाले पतितः स सिंहः। तेनोच्चै रुदितम्। तं श्रुतवान् मूषक आगत उक्तवान्—"हे प्रभो! अलं भयेन। अस्माज्जालादहं त्वां मुञ्चामि।" स जालं दन्तैरकृन्तत्। सिंहेनोक्तम्—"अहो मम मित्रस्य कृतज्ञता!"

III. Translate the following into Sanskrit, rendering all finite verbs by participles :

(1) Many women were killed, their bodies were torn by the lion's teeth. (2) Abundant food was given to the poor children. (3) People honoured (पूज्) by fools have always been laughed at by intelligent men. (4) The necklace fell from the bride's hands and the pearls were scattered. (5) They ate their meal and slept. (6) The victorious enemies entered the city by force. (7) The path was obstructed with fallen trees. (8) Our men crossed the river, fought like heroes and seized the leader of the enemies. (9) The place was measured, fuel was brought and the darkness suddenly shone with light. (10) You forgave my offence.

IV. Change the voice in the following :

भ्रातृभ्यां रक्षितः शिशुः। आहारो दरिद्रैर्याचितः। बहवो नरा देशं त्यक्तवन्तः । मया गीतम्। यूयं जल्पितवन्तः। भगवान् मुनिभिः स्तुतः। हरेरिषुभिर्वीरौ क्षतौ। ऋत्विक् शुष्कं दार्वग्नौ क्षिप्तवान्। नृपेणोक्तम्।

V. Join the following sandhis :

आनयत् जलम्। गच्छन् त्वम् मित्रे ऐक्षथाः। पश्यन् इन्दुम्। तान चलतः अहं दृष्टवान्। एतद् च। एतान् शत्रून्। एतद् शरीरम।

LESSON 20

NOUNS AND ADJECTIVES WITH TWO STEMS (*Cont.*). DEGREES OF COMPARISON

89. The adjectives कियत् (how much, how great), इयत् (so much, so many), यावत् तावत् (as much as, as many as) एतावत् (so much, so great) are declined in the **masculine and neuter** like धीमत् (*see* No. 82).

Masc. : कियान् कियन्तौ कियन्तः, etc.

Neut. : कियत् कियती कियन्ति, etc.

90. The adjective महत् (great) has the strong stem महान्त्

	M. S.	M. D.	M. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	महान्	महान्तौ	महान्तः	महत्	महती	महान्ति
Voc.	महान्	महान्तौ	महान्तः	महत्	महती	महान्ति
Acc.	महान्तम्	महान्तौ	महतः	महत्	महती	महान्ति

The rest like धीमत्

91. भवत् when used as the honorific pronoun (your honour) lengthens the अ in the nom. sing. masc. : भवान्। The verb having भवान् as subject is always in the **3rd person.** Similar expressions denoting respect exist in English : Your Majesty **deserves** praise—भवान् स्तुतिमर्हति ।

92. Nouns and adjectives in इन्

The **strong** stem, ending in इन्, occurs before *all* case-endings beginning with a vowel.

In the nom. sing. masc., the final न् is dropped and the preceding इ is lengthened.

In the nom. acc. and voc. neuter plural, the इ is lengthened.

The **weak** stem, ending in इ, occurs before भ्याम्, भि, भ्यः and सु. बलिन् (strong) –strong stem : बलिन्; weak stem बलि

	M. S.	M. D.	M. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	बली	बलिनौ	बलिनः	बलि	बलिनी	बलीनि
Acc.	बलिनम्	बलिनौ	बलिनः	बलि	बलिनी	बलीनि
Instr.	बलिना	बलिभ्याम्	बलिभिः	Like the masculine		
Dat.	बलिने	बलिभ्याम्	बलिभ्यः			
Abl.	बलिनः	बलिभ्याम्	बलिभ्यः			
Gen.	बलिनः	बलिनोः	बलिनाम्			
Loc.	बलिनि	बलिनोः	बलिषु			
Voc.	बलिन्	बलिनौ	बलिनः	बलिन् or बलि	बलिनी	बलिनी

93. The Degrees of Comparison—Comparative and Superlative

(1) The **comparative** and **snperlative** of adjectives are generally formed by adding the suffixes तर and तम to the stem as it appears in the instrumental plural masculine.

Adjectives	*Instr. pl. masc.*	*Comparative*	*Superlative*
दीर्घ (long)	दीर्घः	दीर्घतर	दीर्घतम
शुचि (pure)	शुचि-भिः	शुचितर	शुचितम
धीमत् (wise)	धीमद्-भिः	धीमत्तर	धीमत्तम
धनिन् (rich)	धनि-भिः	धनितर	धनितम
विद्वस् (learned)	विद्वद्-भिः	विद्वत्तर	विद्वत्तम

(2) Adjectives denoting qualities can also form their comparative and superlative with the suffixes ईयस् and इष्ठ. Before these two suffixes are added, adjectives of more than one syllable lose their last vowel and the consonant which follows, if any. Some other changes occur which are shown in the following list :

Adjectives	*Comp.*	*Superl.*	*Adjectives*	*Comp.*	*Superl.*
दृढ (firm)	द्रढीयस्	द्रढिष्ठ	दूर (distant)	दवीयस्	दविष्ठ
मृदु (soft)	म्रदीयस्	म्रदिष्ठ	स्थूल (big)	स्थवीयस्	स्थविष्ठ
पृथु (broad)	प्रथीयस्	प्रथिष्ठ	उरु (wide)	वरीयस्	वरिष्ठ
कृश (thin)	क्रशीयस्	क्रशिष्ठ	युवन् (young)	यवीयस्	यविष्ठ
लघु (light)	लघीयस्	लघिष्ठ	क्षुद्र (small)	क्षोदीयस्	क्षोदिष्ठ
पटु (clever)	पटीयस्	पटिष्ठ	क्षिप्र (quick)	क्षेपीयस्	क्षेपिष्ठ
गुरु (heavy)	गरीयस्	गरिष्ठ	अल्प (little)	कनीयस्	कनिष्ठ
दीर्घ (long)	द्राघीयस्	द्राघीष्ठ	वृद्ध (old)	ज्यायस्	ज्येष्ठ
प्रिय (dear)	प्रेयस्	प्रेष्ठ	बहु (much)	भूयस्	भूयिष्ठ
—	श्रेयस् (better)	श्रेष्ठ (best)	बलवत् (strong)	बलीयस्	बलिष्ठ
स्थिर (steady)	स्थेयस्	स्थेष्ठ	अन्तिक (near)	नेदीयस्	नेदिष्ठ

94. In the masculine and the neuter, the comparative in तर and the superlative in तम and इष्ठ are declined like कूपः and वनम्।

In the masculine and the neuter, the comparative in ईयस् is declined as follows :

लघीयस् (lighter)—strong stem : लघीयांस् ; weak stem : लघीयस्

	M. S.	M. D.	M. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	लघीयान्	लघीयांसौ	लघीयांसः	लघीयः	लघीयसी	लघीयांसि
Acc.	लघीयांसम्	लघीयांसौ	लघीयसः	लघीयः	लघीयसी	लघीयांसि
Instr.	लघीयसा	लघीयोभ्याम्	लघीयोभिः	Like the masculine		
Dat.	लघीयसे	लघीयोभ्याम्	लघीयोभ्यः			
Abl.	लघीयसः	लघीयोभ्याम्	लघीयोभ्यः			
Gen.	लघीयसः	लघीयसोः	लघीयसाम्			
Loc.	लघीयसि	लघीयसोः	लघीयःसु			
Voc.	लघीयन्	लघीयांसौ	लघीयांसः	लघीयः	लघीयसी	लघीयांसि

95. After a comparative, the term of comparion is put in the **ablative**, e.g.: The king was defeated by an enemy stronger **than Bhima**—भीमाद् बलीयसा शत्रुणा नृपो जितः ।

After the **superlative** the **genitive** or the **locative** are used. e.g.: I gave a garland to the dearest **of my friends**–मित्राणां प्रेष्ठाय मालामयच्छम् ।

Among heroes, Rama is the best—वीरेषु रामः श्रेष्ठः ।

96. सर्व (all) is declined like a pronoun ;

	M. S.	M. D.	M. P.	F. S.	F. D.	F. P.
Nom.	सर्वः	सर्वौ	सर्वे	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
Acc.	सर्वम्	सर्वौ	सर्वान्	सर्वाम्	सर्वे	सर्वाः
Instr.	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
Dat.	सर्वस्मै	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः	सर्वस्यै	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
Abl.	सर्वस्मात्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः	सर्वस्याः	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
Gen.	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्	सर्वस्याः	सर्वयोः	सर्वासाम्
Loc.	सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु	सर्वस्याम्	सर्वयोः	सर्वासु
Voc.	सर्व	सर्वौ	सर्वे	सर्वे	सर्वे	सर्वाः

	N. S.	N. D.	N. P.
Nom. Acc. Voc.	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि

The rest like the masculine

EXERCISE 20

I. Vocabulary

कियत् how great, how much
यावत् तावत् as much as
गुणिन् virtuous
ज्ञानिन् learned
मन्त्रिन् *m.* (मन्त्री) minister
रोगिन् sick
तेजस्विन् bright
स्वामिन् (स्वामी) *m.* husband, master
शशिन् (शशी) *m.* moon

इयत् so much
एतावत् so much
दृढ firm
पृथु broad
कृश thin
पटु clever
स्थिर steady
स्थूल big
उरु wide
क्षिप्र quick

महत् great
भवत् your honour
अल्प little
अन्तिक near
भोगः pleasure
भुज् to enjoy
तप् (तपति) to do penance, to burn
या to go
सर्व all

बलिन् strong
धनिन् rich
भीमः Bhima
तृष्णा thirst
जॄ (जीर्यति) to grow old, to decay
जीवनम् life
ब्राह्मणः brahmin
वित्तम् money
आ-श्रि (आश्रयति) to depend on (+acc.)
विघ्नः obstacle

II. Translate the following into English :

दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यया भूषितोऽपि सन्।
मणिनालंकृतः सर्पः किमसौ न भयंकरः। (१)

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्तास्तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः
कालो न यातो वयमेव यातास्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः॥ (२)

(३) अस्माकमतिथिभ्यः कियानाहारो दीयेत? (४) यावन्तमाहारमिच्छन्ति तावान् दीयताम्। (५) इयता धनेन भवान् न तुष्यति। (६) एतस्मिन् ह्रदे मयैतावन्ति कमलानि न कदापि दृष्टानि। (७) तव ज्येष्ठो भ्राता त्वद् बलियान् किन्तु त्वं तस्मात् पटीयान्। (८) अमुष्मै बालाय लघीयांसं भारं यच्छ। (९) द्रढीयसा चेतसा यूयमीश्वरं पूजयेत। (१०) सर्वेषां गुणानां विनयः श्रेष्ठः। (११) एष बालानां यविष्ठः किन्तु बहुभ्यो ज्यायोभ्यो बालेभ्यः स धीमत्तरः। (१२) वीरेषु भीमो बलिष्ठः। (१३) रोगिणः सेवेध्वम्। (१४) शरदि चन्द्रमसो ज्योतिस्तेजस्वि। (१५) नृपतिः पटवे मन्त्रिणे न कुप्येत्।

II. Translate the following into Sanskrit:

(1) How many sick people live in this town? (2) As many (तावत्) as (यावत्) there are healthy people. (3) Go to the nearest house. (4) The hero, steadier than a mountain, was carried by a horse faster than the wind. (5) The sage's body was thin owing to hard penance, but his face was bright. (6) The cleverest of all is not the oldest. (7) In a garden bigger than a town, virtuous ministers went by a broad path to a lake adorned by many lotuses. (8) Dejected, tired and tormented with thirst, two learned brahmins who had left (=having left) their house were seen slowly walking along the river's bank. (9) Many obstacles were overcome (crossed). (10) I play with my smaller brothers. (11) Life is sweeter than death, happiness is ligher than misery, friendship is steadier than money.

LESSON 21

NOUNS AND ADJECTIVES WITH THREE STEMS

97. The main varieties of nouns and adjectives with **three stems** are:

(1) **the reduplicated perfect participle active in** वस् which must not be confused with the perfect participle active in वत् (*see* No. 85). Both participles, however, have the same meaning: कृतवत् and चकृवस्='having done'.

(2) **nouns ending in** अन्

(3) **adjectives of direction ending in** अच्

98. Nouns and adjectives with three stems are declined in the masculine and neuter. (For the formation of the feminine, *see* LESSON **23**).

The three stems are used as follows :

the **strong stem**: in the **nom. sing., dual and plural** ⎫ of the **masculine**
in the **acc. sing. and dual** ⎬
in the **voc. sing., dual and plural** ⎭
in the **nom., acc. and voc. plural** of the **neuter**

the **middle stem** : before भ्याम्, भिः, भ्यः and सु, and in the nom., acc. and voc. sing. neuter.

the **weak stem** : in the remaining cases (their case-ending begin all with vowels).

99. The **case-endings** are those given in No. 74. They are shown again here with the indication of the various stems to be used :

	M. S.	M. D.	M. P	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	-स्	-औ	-अस्	—	-ई	-इ
Acc.	-अम्	-औ	-अस्	—	-ई	-इ
Instr.	-आ	-भ्याम्	-भिः	Like the masculine		
Dat.	-ए	-भ्याम्	-भ्यः			
Abl.	-अस्	-भ्याम्	-भ्यः			
Gen.	-अस्	-ओः	-आम्			
Loc.	-इ	-ओः	-सु			
Voc.	—	-औ	-अस	—	-ई	-इ

100. Reduplicated perfect participles in वस्

The **strong** stem ends in वांस्

The **middle** stem ends in वत्

The **weak** stem ends in उष्. Before उष् a preceding short **इ** is dropped.

चकृवस् (having done)—strong stem : चकृवांस् ; middle stem : चकृवत् ; weak stem : चकृ+उष्=चकृष् [*see* Sandhi rule, No. 31 (2)].

	M. S.	M. D.	M. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	चकृवान्	चकृवांसौ	चकृवांसः	चकृवत्	चकृषी	चकृवांसि
Acc.	चकृवांसम्	चकृवांसौ	चकृषः	चकृवत्	चकृषी	चकृवांसि
Instr.	चकृषा	चकृवद्भ्याम्	चकृवद्भिः	Like the masculine		
Dat.	चकृषे	चकृवद्भ्याम्	चकृवद्भ्यः			
Abl.	चकृषः	चकृवद्भ्याम्	चकृवद्भ्यः			
Gen.	चकृषः	चकृषोः	चकृषाम्			
Loc.	चकृषि	चकृषोः	चकृवत्सु			
Voc.	चकृवन्	चकृवांसौ	चकृवांसः	चकृवत्	चकृषी	चकृवांसि

	Nom. sing.	*Nom. plur.*	*Instr. sing.*	*Intr. plur.*
विद्वस् (a learned man)	विद्वान्	विद्वांसः	विदुषा	विद्वद्भिः
जग्मिवस् (having gone)	जग्मिवान्	जग्मिवांसः	जग्मुषा	जग्मिवद्भिः
तस्थिवस् (having stood)	तस्थिवान्	तस्थिवांसः	तस्थुषा	तस्थिवद्भिः
निनीवस् (having led)	निनीवान्	निनीवांसः	निन्युषा	निनीवद्भिः
जघ्निवस् (having killed)	जघ्निवान्	जघ्निवांसः	जघ्नुषा	जघ्निवद्भिः

e.g. : The thief was seen by the two men who had stood (= having stood) in the garden—उद्याने तस्थिवद्भ्यां नराभ्यां स्तेनो दृष्टः ।

To the brother who had gone (=having gone) to Hari's house, food was given by the servant—हरेर्गृहं जग्मुषे भ्रात्रे किंकरेणान्नं दत्तम् ।

LESSON 22

NOUNS AND ADJECTIVES WITH THREE STEMS (*cont.*)

101. Nouns ending in अन्

The **strong** stem ends in आन्

In the nom. sing masc., the final न् is dropped

The **middle** stem ends in अ

The **weak** stem ends in न् after dropping the preceding अ

In the loc. sing. and in the nom., acc, and voc. neuter dual, the stem may *optionally* end in अन्

Stems ending in मन् and वन् preceded by a consonant always form their weak stem in अन् and **not** in न्.

102. राजन् *m.* (king)—**strong** stem : राजान्; **middle** stem राज ; **weak** stem : राजन्=राज्ञ्

नामन् *n.* (noun)—**strong** stem : नामान्; **middle** stem : नाम ; **weak** stem : नाम्न्

	M. S.	M. D.	M. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	राजा	राजानौ	राजानः	नाम	नाम्नी-नामनी	नामानि
Acc.	राजानम्	राजानौ	राज्ञः	नाम	नाम्नी-नामनी	नामानि
Instr.	राज्ञा	राजभ्याम्	राजभिः	नाम्ना	नामभ्याम्	नामभिः
Dat.	राज्ञे	राजभ्याम्	राजभ्यः	नाम्ने	नामभ्याम्	नामभ्यः
Abl.	राज्ञः	राजभ्याम्	राजभ्यः	नाम्नः	नामभ्याम्	नामभ्यः
Gen.	राज्ञः	राज्ञोः	राज्ञाम्	नाम्नः	नाम्नोः	नाम्नाम्
Loc.	राज्ञि-राजनि	राज्ञोः	राजसु	नाम्नि-नामनि	नाम्नोः	नामसु
Voc.	राजन्	राजानौ	राजानः	नाम-नामन्	नाम्नी-नामनी	नामानि

103. वर्त्मन् *n.* (path)—**strong** stem : वर्त्मान्; **middle** stem : वर्त्म ; **weak** stem : वर्त्मन्

कर्मन् *n.* (work)—**strong** stem : कर्मान् ; **middle** stem : कर्म ; **weak** stem : कर्मन्

Nom. sing.	Nom. plur.	Instr. sing.	Instr. plur.	Voc. sing.
वर्त्म	वर्त्मानि	वर्त्मना	वर्त्मभिः	वर्त्म वर्त्मन्
कर्म	कर्माणि	कर्मणा	कर्मभिः	कर्म कर्मन्

104. Adjectives of direction ending in अच्

The **strong** stem ends in अञ्च्

The **middle** stem ends in अच्

The **weak** stem ends in ईच् when अच् is preceded by य्

in ऊच् when अच् is preceded by व्

105. प्रत्यच् (backward) **strong** stem : प्रत्यञ्च् ; **middle** stem : प्रत्यच् ; **weak** stem : प्रतीच्

	M. S.	M. D.	M. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	प्रत्यङ्	प्रत्यञ्चौ	प्रत्यञ्चः	प्रत्यक्	प्रतीची	प्रत्यञ्चि
Acc.	प्रत्यञ्चम्	प्रत्यञ्चौ	प्रतीचः	प्रत्यक्	प्रतीची	प्रत्यञ्चि
Instr.	प्रतीचा	प्रत्यग्भ्याम्	प्रत्यग्भिः	Like the masculine		
Dat.	प्रतीचे	प्रत्यग्भ्याम्	प्रत्यग्भ्यः			
Abl.	प्रतीचः	प्रत्यग्भ्याम्	प्रत्यग्भ्यः			
Gen.	प्रतीचः	प्रतीचोः	प्रतीचाम्			
Loc.	प्रतीचि	प्रतीचोः	प्रत्यक्षु			
Voc.	प्रत्यङ्	प्रत्यञ्चौ	प्रत्यञ्चः	प्रत्यक्	प्रतिची	प्रत्यञ्चि

106

	Nom. sing.	Nom. plur.	Instr. sing.	Loc. plur.
न्यच् (downward)	न्यङ्-न्यक्	न्यञ्चः	नीचा	न्यक्षु
सम्यच् (right)	सम्यङ्-सम्यक्	सम्यञ्चः	समीचा	सम्यक्षु
उदच् (upward)	उदङ्-उदक्	उदञ्चः	उदीचा	उदक्षु
अन्वच् (following)	अन्वङ्-अन्वक्	अन्वञ्चः	अनूचा	अन्वक्षु
विष्वच् (pervading)	विष्वङ्-विष्वक्	विष्वञ्चः	विषूचा	विष्वक्षु

107. तिर्यच् (horizontal) has the **weak** stem तिरश्च् ।

पराच् (turned away), प्राच् (eastern) and अवाच् (southern) have only two steams : the **strong** stem is in आञ्च्, the **weak** stem in आच् ।

	Nom. sing.	Nom. plur.	Instr. sing.	Loc. plur.
तिर्यच्	तिर्यङ्-तिर्यक्	तिर्यञ्चः	तिरश्चा	तिर्यक्षु
पराच्	पराङ्-पराक्	पराञ्चः	पराचा	पराक्षु
प्राच्	प्राङ्-प्राक्	प्राञ्चः	प्राचा	प्राक्षु
अवाच्	अवाङ्-अवाक्	अवाञ्चः	अवाचा	अवाक्षु

EXERCISES 21 & 22

1. Vocabulary

Pronominal adjectives

अन्यः-अन्या-अन्यद् other

एक one

पर other

कतरः-कतरा-कतरद् which of two

चकृवस् having done

जग्मिवस् having gone

तस्थिवस् having stood

निनीवस् having led

जघ्निवस् having killed

विद्वस् learned (man)

राजन् (राजा) *m.* king

वर्त्मन् (वर्त्म) *n.* path

महिमन् (महिमा) *m.* greatness

गरिमन् (गरिमा) *m.* heaviness

प्रेमन् (प्रेमा, प्रेम) *m. n.* love

मूर्धन् (मूर्धा) *m.* head

आत्मन् (आत्मा) *m.* self	ब्रह्मन् (ब्रह्मा, ब्रह्म) *m. n.* Brahman, the Absolute	वेश्मन् (वेश्म) *n.* house
नामन् (नाम) *n.* name	व्योमन् (व्योम) *n.* sky	लोमन् (लोम) *n.* hair
कर्मन् (कर्म) *n.* work	भस्मन् (भस्म) *n.* ashes	चर्मन् (चर्म) *n.* skin, leather
जन्मन् (जन्म) *n.* birth		छद्मन् (छद्म) *n.* disguise, fraud
प्रत्यच् western, averted	विष्वच् pervading	ज्योत्स्ना moonlight
न्यच् downward	तिर्यच् horizontal	चण्डालः outcast
सम्यच् right, proper	पराच् turned away	विषम् poison
उदच् upward	प्राच् eastern	वि-धा to perform, to lay down
अन्वच् following	अवाच् southern	वि-रम् (विरमति) to stop, to cease

II. Translate the following into English :

निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।
न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चण्डालवेश्मनः ॥

(२) बहुभिर्मुनिभिरात्मानो महिमा स्तुतः । (३) ब्रह्मणा जगदेतत् सृष्टम् (४) समीचा वर्त्मना जगति सद्भिर्यशोऽधिगम्यते । (५) अग्नेर्भस्मस्वहं मृताया वध्वा हारमविन्दम् । (६) विद्वांस ऋषय प्रभूतानि शास्त्राणि विहितवन्तः । (७) यावत्त्वं राजा तिष्ठसि तावदस्माकं सर्वेषां सुखं भवेत् । (८) पराक्रमो राज्ञो भूषणम् । (९) एतावतः शत्रून् जघ्नुषे वीराय राजा दुर्लभे रत्ने अयच्छत् । (१०) आ जन्मनो दरिद्रो नरोऽन्येषां पुरतो लज्जया परिभूयते ।

III. Decline the following :

विद्वस् in the masc., sing., मूर्धन् in the pl., अन्वच् in the neuter pl.

IV. Translate the following into Sanskrit :

(1) Your face is turned away, your mind is dejected, ashes cover your head, you have even forgotten the names of your friends. (2) From a pure sky the moonlight falls upon the path. (3) Shoes are made of (with) leather. (4) The child has drunk poison : give him (some) medicine. (5) The king and the queen rejoiced at the birth of a talented son. (6) Let the ministers defeat the western enemies by fraud or by force. (7) For the sake of others the honest man bears the heaviness of misery.

LESSON 23

THE FORMATION ON THE FEMININE

108. The general rules for the formation of the feminine of adjectives ending in vowels should be carefully revised (*see* LESSON 12).

Adjectives forming their feminine in आ are declined like लता।

Adjectives forming their feminine ई are declined like नदी।

The present participle atmanepada and the present participle passive (शानच्), the perfect participle passive (क्त), the comparative in तर and the superlative in तम and इष्ठ form their feminine in आ।

लभमान लभमाना ; जीयमान-जीयमाना ; नीत नीता ; शुचितर-शुचितरा ; शुचितम-शुचितमा ; गरिष्ठ-गरिष्ठा।

109. Some nouns and adjectives ending in अ follow special rules in forming their feminine :

(1) Nouns and adjectives ending in क form their feminine in इका—बालक-बालिका : गायक-गायिका।

(2) The following adjectives ending in अ form their feminine in ई—गौर-गौरी ; किशोर किशोरी ; तरुण-तरुणी ; सदृश सदृशी ; तादृश-तादृशी।

(3) Nouns ending in अ and denoting a class or a species form their feminine in ई–सिंह-सिंही ; व्याघ्र-व्याघ्री ; हरिण हरिणी ; हंस-हंसी ; मयूर-मयूरी, *etc.*

Exceptions—कोकिला, अश्वा, अजा, मूषिका, बलाका, चटका।

(4) Adjectives ending with the suffixes मय and तन form their feminine in ई—मृन्मय-मृन्मयी ; चिन्मय-चिन्मयी ; पुरातन-पुरातनी।

110. Adjectives ending in consonants and having *one* stem only have the same form both in the masculine and in the feminine, e.g. कामकृत् (granting desire)—कामकृत पिता ; कामकृत् कन्या।

111. Adjectives ending in consonants and having *two* stems form their feminine as follows :

(1) adjectives ending in वत् and मत्, perfect participles active in क्तवत् and adjectives of quantity like कियत् etc, add ई to their **weak** stem—धीमत्-धीमती ; धनवत्-धनवती ; नीतवत्-नीतवती ; कियत्-कियती ।

(2) present participles active in अत् (शतृ) of the first, fourth and tenth conjugations add ई to their **strong** stem ; those of the sixth conjugation add ई **either to the strong or to the weak** stem—नयत्-नयन्ती ; पुष्यत्-पुष्यन्ती ; चोरयत्-चोरयन्ती ; विशत्-विशन्ती *or* विशती (*see* the rule for the neuter dual, No. 83).

(3) भवत्, present part. active of भू forms its feminine in भवन्ती । भवत् honorific pronoun forms its feminine in भवती ।

(4) adjectives ending in इन् add ई to the **strong** stem in इन्—धनिन्-धनिनी ।

(5) comparatives in ईयस् add ई to their **weak** stem—पटीयस्-पटीयसी ।

112. Nouns and adjectives ending in consonants and having *three* stems form their feminine by adding ई to their **weak** stem :

	Weak stem	*Feminine*
चक्रुवस्	चक्रुष्	चक्रुषी
विद्वस्	विदुष्	विदुषी
राजन्	राज्ञ्	राज्ञी
प्रत्यच्	प्रतीच्	प्रतीची
प्राच्	प्राच्	प्राची

113. Interrogative and Relative Pronouns

Declension of the interrogative pronoun किम् (which ? what ?)

	M. S.	M. D.	M. P.	F. S.	F. D.	F. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	कः	कौ	के	का	के	काः	किम्	के	कानि
Acc.	कम्	कौ	कान्	काम्	के	काः	किम्	के	कानि
Instr.	केन	काभ्याम्	कैः	कया	काभ्याम्	काभिः	Like the masculine		
Dat.	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः	कस्यै	काभ्याम्	काभ्यः			
Abl.	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्मः	कस्याः	काभ्याम्	काभ्यः			
Gen.	कस्य	कयोः	केषाम्	कस्याः	कयोः	कासाम्			
Loc.	कस्मिन्	कयोः	केषु	कस्याम्	कयोः	कासु			

114. Declension of the relative pronoun यद् (which, who)

	M. S.	M. D.	M. P.	F. S.	F. D.	F. P.	N. S.	N. D.	N. P.
Nom.	यः	यौ	ये	या	ये	याः	यत्	ये	यानि
Acc.	यम्	यौ	यान्	याम्	ये	याः	यत्	ये	यानि
Instr.	येन	याभ्याम्	यैः	यया	याभ्याम्	याभिः	Like the masculine		
Dat.	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः	यस्यै	याभ्याम्	याभ्यः			
Abl.	यस्मात्	याभ्याम्	येभ्यः	यस्याः	याभ्याम्	याभ्यः			
Gen.	यस्य	ययोः	येषाम्	यस्याः	ययोः	यासाम्			
Loc.	यस्मिन्	ययोः	येषु	यस्याम्	ययोः	यासु			

EXERCISE 23

I. Vocabulary

बालिका girl	व्याघ्र tiger	अजः goat	जरा old age
गायिकः singer	व्याघ्री tigress	बलाकः crane	रोगः disease
गायिका songstress	हरिणः dear	चटकः sparrow	अहितम् harmful deed
गौर white	हरिणी hind	मृन्मय earthen	चत्र surprising strange
किशोर adolescent	हंसी female swan	चिन्मय spiritual	परि-तर्ज् (परितर्जयति) to menace, to threaten
तरुण youthful	मयूरः peacock	चर्ममय leathern	प्र-हृ (प्रहरति) to strike
सदृश like, similar	मयूरी peahen	अम्भस् (अम्भः) *n.* water	आ-चर् (आचरति) to perform
तादृश such	कोकिल cuckoo	देहः body	
क्षमिन् forbearing	गुणग्राहिन् appreciative	पुण्यम् merit	अनुकूल favourable
दक्ष competent	अरुज healthy	सुदुर्लभ very hard to obtain	क्षयः loss, decline
स्वस्थ sound	यावत् ..तावत् while	प्रयत्नः effort	दूरतः far away
इन्द्रियम् sense	कीदृश what kind of	खननम् digging	अप्रतिहत unimpaired
प्रत्युद्यमः remedy	आत्मश्रेयस् (आत्मश्रेयः) *n.* supreme good		सम्-दीप् (संदीप्यते) to burn
भवनम् house			कार्य to be done

II. Give the feminine of the following :

धावन् अश्वः। तरुणः गायकः। ज्यायान् बालकः। हतः व्याघ्रः। तादृशः कोकिलः। पीतवान् हरिणः। कियान् हंसः। तस्थिवान् अजः। गौरः किशोरः। गुणग्राही नरः। डीयमानः चटकः। दृष्टः मयूरः। चारुः बलाकः।

III. Change the voice in the following :

जलं मयूरीभिः पीतम्। स्वसा भ्रातॄन् दृष्टवती। भ्राता स्वसारौ रक्षितवान्। हरिणी राज्ञा हृता। तरुण्यो गायिका गानं गीतवत्यः। व्याघ्र्या रुदितम्। मात्रोक्तम्।

VI. Translate the following into English :

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम्।
आयुः परिस्रवति भिन्नघटादिवाम्भो लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम्॥ (१)

क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी पुण्येन लभ्यते।
अनुकूलः शुचिर्दक्षः कविर्विद्वान् सुदूर्लभः॥ (२)

यावत् स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतो
यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत् क्षयो नायुषः।
आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्
संदीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः॥ (३)

LESSON 24

INDECLINABLE PAST PARTICIPLE (क्त्वा and ल्यप्) LOCATIVE AND GENITIVE ABSOLUTE

115. The participles dealt with so far are treated like adjectives and are subject to the rules of agreement with the noun they qualify.

There exists a past participle active, also called *gerund*, which **is never declined.**

Its **formation** is as follows :

(1) verbs not preceded by a preposition form their gerund by adding त्वा (क्त्वा) to the root, in a way similar to that of the perfect

participle (*see* No. **84**) : गम्-गत-गत्वा ; पत्-पतित-पतित्वा ; लभ्-लब्ध-लब्ध्वा ।

Verbs of the *tenth* conjugation, however, keep their full active base : चुर्—चोरयित्वा ।

(2) verbs **preceded by a preposition** replace त्वा by य (ल्यप्) :

verbs ending with consonants and *long* vowels simply and य—

परिक्षिप्-परिक्षिप्य ; अनुभू-अनुभूय ; आदा-आदाय ।

verbs ending in **short** vowels add त्य instead of य—

विजि-विजित्य ; प्रतिश्रु-प्रतिश्रुत्य ; अनुकृ-अनुकृत्य ।

verbs ending in न् or म् and dropping their final nasal in the perfect passive participle have two forms : आगम्-आगम्य or आगत्य ; प्रणम्-प्रणम्य or प्रणत्य ; अनुमन्-अनुमन्य or अनुमत्य [*see* No. **84** (3)]

166. Use of the indeclinable past participle

When two different actions are performed by the **same agent**, the first of the two actions is expressed by the indeclinable past participle :

e.g. : I bathed and ate (= having bathed I ate) —स्नात्वाहमभक्षयम् ।

On seeing me my mother was pleased (=having seen me my mother was pleased)—मां दृष्ट्वा मातातुष्यत् ।

I came, I saw, I conquered (=having come and having seen, I conquered)—आगम्य दृष्ट्वा चाहमजयम् ।

When the second verb is in the **passive** voice, the indeclinable past participle refers **not** to the subject, but to the **agent** of the verb, i.e. to the noun in the instrumenral case. Thus : गृहमागम्य पित्रा निन्दितोऽहम्=On coming home my father scolded me (both the action of coming and that of scolding being performed by my father). **Hence**, if the voice is changed, the indecl. past part. remains unchanged : गृहमागम्य पिता मां निन्दितवान् ।

117. Locative and Genitive absolute

An absolute phrase is a phrase containing a participle the subject of which is different from the subject of the main verb; e.g. : *The sun having set*, we went home. Every absolute phrase can be replaced by an adverb-clause.

e.g. : The boys being tired, the master stopped the class=Because the boys were tired, the master stopped the class.

The hunter having gone, the birds began to sing=After the hunter went, the birds began to sing.

Your father being there, you did not rise from your seat=Although your father was there, you did not rise from your seat.

An absolute phrase can be translated into Sanskrit by the **locative absolute**. The subject is put in the **locative case** and the participle **agrees** with it in **gender, number and case.**

The **present** participle is used if the action of the absolute **phrase is simultaneous** with that of the main **clause.**

The **past** participle is used if the action of the absolute phrase **precedes** that of the main **clause.**

The **active** or **passive** participle is used according to the voice of the participle in the absolute phrase.

118. Examples

(1) The soldiers throwing arrows (=while the soldiers were throwing arrows), the general mounted his horse :

The soldiers : loc. plur. masc.—सैनिकेषु

throwing : active participle denoting an action **simultaneous** with that of the main clause : pres. act. part. —क्षिपत्सु

arrows : acc. plur.—इषून्

सैनिकेषु इषून् क्षिपत्सु सेनापतिरश्वमारूढः ।

(2) The burden being carried by the servant (=as the burden was carried by the servant), we walked fast :

The burden : loc. sing. masc.—भारे

being carried : passive participle denoting an action **simultaneous** with that of the main clause : pres. pass. part.—उह्यमाने

by the servant : instr. sing.—किंकरेण

किंकरेणोह्यमाने भारे वयं क्षिप्रमचराम ।

(3) My brother having drunk water (=after my brother had drunk water), I read my lessons.

My brother : loc. sing. masc.— भ्रातरि

having drunk : active part. denoting an action which precedes that of the main clause : past part. act.—पीतवति

water : acc. sing.—जलम्

भ्रातरि जलं पीतवति पाठानहमपठम् ।

(4) The garland having been given (=after the garland was given), the boys sang.

The garland : loc. sing. fem.—मालायाम्

having been given : passive part. denoting an action which precedes that of the main clause : past part. pass—दत्तायाम्

मालायां दत्तायां बाला अगायन् ।

119. Genitive absolute

When the absolute phrase is equivalent to a concessive clause implying **disregard** or **contempt**, the **genitive absolute** may also be used. अपि is usually added :

e.g. : His father looking on (=although his father is looking on), the boy beats his younger brother—पितुः पश्यतोऽपि बालः कनीयांसं भ्रातरं ताडयति ।

120. When the subject of an adverb-clause is the same as that of the main clause, the use of the locative absolute remains possible if the voice of the adverb-clause can be changed :

e.g. : After he had defeated the enmies, the king started for the palace,

Change of voice : The enemies having been defeated, the king started for palace.

Loc. abs. : अरिषु जितेषु राजा प्रासादं प्रस्थितः।

121. When the absolute phrase containts the present participle of the verb 'to be,' it can be omitted in the locative absolute :

e.g. : You being my protector (=since you are my protector), I have no fear—त्वयि रक्षितरि (सति) मम भयं नास्ति।

EXERCISE 24

I. Vocabulary

आ-दा to receive	विप्रः brahmin	धूर्त rogue	प्रति-ईक्ष् (प्रतीक्षते) to wait
अनु-भू (अनुभवति) to feel, to enjoy,	कःचित् / कःअपि } a certain	ततः then	परि-ईक्ष् (परीक्षते) to examine
गौतमः Gautama	यज्ञः sacrifice	उपाय: means	अभि-धा to address
अरण्यम् forest	क्री to buy	प्रकर्षः excellence	कुक्कुरः dog
स्कन्धः shoulder	वि-क्री to sell	तलम् base, foot	आ-कर्ण् (आकर्णयति) to hear, to listen
नि-धा to put down	छागः goat	आगमनम् coming	निःसंशयम् certainly
		साशंकम् with fear	

II. Translate the following into English :

अस्ति गौतमस्यारण्ये कश्चिद् ब्राह्मणः। स च यज्ञायान्यस्माद् ग्रामाच्छागं क्रीत्वा स्कन्धे नीतवान्। स गच्छन् धर्ताभ्यामवलोकितः। ततस्तौ धूर्तौ चिन्तितवन्तौ—"यद्येष छागः केनाप्युपायेन लभ्यते तदा मतिप्रकर्षो भवेत्" इति। ततस्तौ वृक्षयोस्तले तस्य

ब्राह्मणस्यागमनं प्रतीक्ष्य मार्गे स्थितौ। तत्रैकेन धूर्तेन गच्छन् स विप्रोऽभिहितः। "भो ब्राह्मण किं कुक्कुरः स्कन्धेनोह्यते" इति। विप्रेणोक्तम्—"नायं कुक्कुरः किन्तु यज्ञच्छागः" इति। तदनन्तरं द्वितीयेन धूर्तेन तथैवोक्तम्। तदाकर्ण्य ब्राह्मणश्छागं भूमौ निधाय परीक्ष्य च साशंकमवदत्—"मम छागः किं कुक्कुरो भवेत्" इति। प्रथमेन धूर्तेनोक्तम्—"पश्य। मा स्पृश। तीव्रैर्दन्तैस्त्वां दशेत्" इति। भयाद् विप्रे क्षिप्रं गते धूर्तौ सानन्दं छागं हृतवन्तौ।

III. Translate the following into Sanskrit, using in every sentence either the indeclinable past participle or the locative absolute :

(1) I saw the minister and spoke to him. (2) The enemies having conquered, we fled. (3) The enemies having been conquered we sang. (4) The merchant sold two cows and bought one horse. (5) While the guests were arriving, all the servants adorned the house. (6) If you are alive, I, too, am alive. (7) After blaming me, my mother consoled me. (8) While your honour was our king, our happiness always increased. (9) We all fell asleep while the teacher spoke. (10) If a lion is stronger than a jackal, you should certainly vanquish your enemy. (11) Dear friends, look at me and have pity on me. (12) When the two black horses have drunk water and eaten grass, the cows should be brought in. (13) As the baby was carried away by the thieves, the mother, overcome by sorrow, fell upon the ground. (14) Although his daughter had fallen into danger, the rogue did not stir from the house.

LESSON 25

INFINITIVE IN तुम् (तुमुन)
THE SUBORDINATE CLAUSE

122. The **infinitive** is formed by adding तुम् to the root after guṇating a short medial vowel and a final vowel, e.g. : गम्-गन्तुम् : जि-जेतुम् ।

Many verbs insert an इ before तुम् , e.g. : भू-भवितुम् ।

Verbs of the tenth conjugation keep their present base and insert इ, e.g. : चुर्-चोरयितुम् ।

Many verbs form their infinitive irregularly (*see* Verbs and their Principal Parts).

123. Use of the infinitive

(1) The infinitive is used to express the purpose of an action :

e.g. : He came to acquire knowledge—विद्यामधिगन्तुं स आगतः ।

(2) The infinitive is used with adjectives meaning 'fit', 'able', **and** with verbs meaning 'to wish', 'to begin', 'to be able' :

e.g. : I am unable to drink—पातुमसमर्थोऽस्मि ।
He wishes to hear the song—गीतं श्रोतुमिच्छति ।
He began to run—धावितुमारभत ।

(3) The infinitive is used with the verb अर्ह् (to deserve) in the sense of polite request, e.g. : You shoul protect me—मां रक्षितुमर्हसि ।

(4) The infinitive has **no passive** form. When the passive is to be expressed, the verb accompanying the infinitive is put in the passive :

e.g. : *Active* I begin to see the trees—वृक्षान् द्रष्टुमारभे ।

Passive : The trees begin to be seen by me—मया वृक्षा द्रष्टुमारभ्यन्ते ।

124. The Subordinate Clause

(1) The Noun-Clause

A noun-clause introduced by the **conjunction 'that'** is rendered into Sanskrit by a double accusative, e.g.: He thinks **that** Rāma is a hero (=he thinks Rāma to be a hero)—रामं वीरं चिन्तयति।

A noun-clause introduced by a **conjunctive pronoun** is equivalent to an adjective-clause, e.g.: **What** he says is true (=that which he says is true)—यद् वदति तत्सत्यम्।

Indirect speech does not exist in Sanskrit and must always be turned into direct speech. The end of the direct speech is marked by the word इति, e.g.: He told me that he had conquered the enemies (="I have conquered the enemies" so he told me) —अहं शत्रून् जितवानिति सोऽवदत्।

125. (2) Adjective-Clause

An adjective-clause is introduced by a **relative pronoun.**

The **case** of the relative pronoun depends on its own grammatical function in the adjective-clause,

The **number** and **gender** of the relative pronoun depend on the number and gender of its antecedent.

e.g.: The man to whom the book was given has gone away from the house.

Adjective-clause : **'to whom the book was given' :**
to whom : **dative case** governed by the verb 'was given'.

masc. sing., because its antecedent 'the man' is in the masc. sing—यस्मै पुस्तकं दत्तम्

यस्मै नराय पुस्तकं दत्तं स गृहाद् गतः।

126. Only the first four **numerals** arc declined in the three genders :

	एक (one) M.	F.	N.	द्वि (two) M.	F.	N.
Nom.	एकः	एका	एकम्	द्वौ	द्वे	द्व
Acc.	एकम्	एकाम्	एकम्	द्वौ	द्वे	द्वे
Instr.	एकेन	एकया		द्वाभ्याम्		
Dat.	एकस्मै	एकस्यै		द्वाभ्याम्		
Abl.	एकस्मात्	एकस्याः	like the masc.	द्वाभ्याम्		
Gen.	एकस्य	एकस्याः		द्वयोः		
Loc.	एकस्मिन्	एकस्याम्		द्वयोः		

	त्रि (three) M.	F.	N.	चतुर् (four) M.	F.	N.
Nom.	त्रयः	तिस्रः	त्रीणि	चत्वारः	चतस्रः	चत्वारि
Acc.	त्रीन्	तिस्र.	त्रीणि	चतुरः	चतस्रः	चत्वारि
Instr.	त्रिभिः	तिसृभिः		चतुर्भिः	चतसृभिः	
Dat.	त्रिभ्यः	तिसृभ्यः		चतुर्भ्यः	चतसृभ्यः	
Abl.	त्रिभ्यः	तिसृभ्यः	Like the masc.	चतुर्भ्यः	चतसृभ्यः	Like the masc.
Gen.	त्रयाणाम्	तिसृणाम		चतुर्णाम्	चतसृणाम्	
Loc.	त्रिषु	तिसृषु		चतुर्षु	चतसृषु	

EXERCISE 25

1. Vocabulary

समर्थ able
असमर्थ unable
शक्य capable of being done
प्रशमः cessation
प्रशमं नी to check
सारथिः *m.* charioteer
अर्ह् (अर्हति) to deserve
यत् (यतते) to strive
युज्यते it is proper
खिद् (खिद्यते) to be depressed
शक् to be able
आ-रुह् (आरोहति) to mount, to climb
दोषः fault, defect
गुणवत् virtuous
गुणरागिन् lover of virtue
कलङ्कः spot, mark
व्याधिः *m.* disease
जातमात्रः hardly born
वा or
अनुरागः love
संमानय (संमानयति) to esteem, to honour
संसद् (संसत्) *f.* assembly
उत्सारणम् driving away
राजवल्लभः courtier
अतिपुष्टाङ्गयुक्त strongly built

II. Translate the following into English :

दोषमपि गुणवति जने दृष्ट्वा गुणरागिणो न खिद्यन्ते ।
प्रीत्यैव शशिनि पतितं पश्यति लोकः कलङ्कमपि ॥ (१)

यं यं नृपोऽनुरागेण संमानयति संसदि ।
तस्य तस्योत्सारणाय यतन्ते राजवल्लभाः ॥ (२)

जातमात्रं न यः शत्रुं व्याधिं वा प्रशमं नयेत् ।
अतिपुष्टाङ्गयुक्तोऽपि स पश्चात्तेन हन्यते ॥ (३)

(४) नद्यां स्नातं वयमागताः । (५) यद् वदति मूर्खस्तद् मतिमान् श्रोतुं नेच्छति । (६) त्वयि प्रसन्ने मम किं गुणेन, त्वय्यप्रसन्ने मम किं गुणेन । (७) येषां विद्या नास्ति तेभ्यः कुप्यति गुरुः । (८) एतावद् दुःखं सोढुमसमर्थास्मीत्युक्त्वा नारी विषण्णा भूत्वा वृक्षस्य तल उपाविशत् । (९) पापं परिहर्तव्यमिति मन्यन्ते साधवः । (१०) गच्छेत्युक्तं तया ।

III. Translate the following into Sanskrit :

(1) On hearing that her husband had arrived, the young wife ran to the door. (2) We should protect those for whom we feel affection. (3) It is proper to salute the master entering the house. (4) Her sweet song could not be heard. (5) Those who are able

to check their senses are like a competent charioteer. (6) Those who begin to dig a well when their house is burning are like men who take a medicine when sickness has led them to death's door. (7) O king, you should forgive (अर्ह् + inf.) my offences.

IV. Change the voice in the following :

धीमत्या गायिकया गातुमारभ्यताम् । वक्तुर्मुनेर्वचनानि बोद्धुमारभे ।

LESSON 26

THE ADVERB-CLAUSE

127. The adverb-clause expresses a particular circumstance of the action of the main clause. In Sanskrit, the adverb clause generally **precedes** the main clause and is introduced by a **conjunctive adverb** to which a simple adverb corresponds in the main clause' e.g. : The tree lies where it fell' will be translated into Sanskrit as "**Where** the tree fell, **there** it lies".

128. List of adverbs

	Interrogative	Conjunctive	Simple	Indefinite
TIME	कदा (when ?)	यदा (when)	तदा (then)	कदाचित् (at times)
		यावत् (while)	तावत् (—)	सर्वदा (always)
PLACE	कुत्र, क्व (where ?)	यत्र (where)	तत्र (there)	सर्वत्र (everywhere)
MANNER	कथम् (how ?)	यथा (as)	तथा (so)	कथञ्चित् (somehow)
CAUSE	किम् (why ?)	यतः (because)	(ततः)	
CONDITION	—	यदि (if)	तर्हि (then)	
CONCESSION	—	यद्यपि (although)	तथापि (yet)	

Examples

You came when the guests had gone—यदातिथयो गतास्तदा त्वमागच्छः।

Sit down while I fetch water—यावदहं जलमानयामि तावदुपविश।

They stood where the hero fell—यत्र वीरोऽपतत् तत्र तेऽतिष्ठन्।

Virtues adorn the heart as flowers adorn the tree—यथा पुष्पाणि वृक्षं तथा गुणा हृदयं भूषयन्ति।

He does not speak because his friends have left him—यतो मित्राणि तमत्यजन् स न भाषते।

If your mother comes, you should wait upon her—यदि मातागच्छेत् (तर्हि) तां सेवेथाः।

Although I live in the forest, I still remember my friend—यद्यपि वने वसामि तथापि मित्राणि स्मरामि।

129. When an adverb-clause is translated by an indeclinable past participle or by a locative or genitive absolute, the conjunctive and simple adverbs are not translated (*see* LESSON **24**).

130. The **numerals** एक, द्वि, त्रि, चतुर् agree in **gender and case** with the following noun.

The **numerals** from पञ्चन् (five) to नवदशन् (nineteen) are declined alike in the three genders. They agree **in case** with the noun they qualify. Except for षष् (six) and अष्टन् (eight) they are all declined like पञ्चन्

	पञ्चन्	षष्	अष्टन्
Nom.	पञ्च	षट्	अष्ट or अष्टौ
Acc.	पञ्च	षट्	अष्ट or अष्टौ
Instr.	पञ्चभिः	षड्भिः	अष्टभिः or अष्टाभिः
Dat.	पञ्चभ्यः	षड्भ्यः	अष्टभ्यः or अष्टाभ्यः
Abl.	पञ्चभ्यः	षड्भ्य.	अष्टभ्यः or अष्टाभ्यः
Gen.	पञ्चानाम्	षण्णाम्	अष्टानाम्
Loc.	पञ्चसु	षट्सु	अष्टसु or अष्टासु

131, Cardinals and Ordinals from One to Nineteen

Cardinals	*Ordinals*		*Cardinals*	*Ordinals*	
एक	प्रथम	-मा	दशन्	दशम	-मी
द्वि	द्वितीय	-या	एकादशन्	एकादश	-शी
त्रि	तृतीय	-या	द्वादशन्	द्वादशे	-शी
चतुर्	चतुर्थ	-र्थी	त्रयोदशन्	त्रयोदश	-शी
	तुरीय	-या	चतुर्दशन्	चतुर्दश	-शी
	तुर्य	-र्या	पञ्चदशन्	पञ्चदश	-शी
पञ्चन्	पञ्चम	-मी	षोडशन्	षोडश	-शी
षष्	षष्ठ	-ष्ठी	सप्तदशन्	सप्तदश	-शी
सप्तन्	सप्तम	-मी	अष्टादशन्	अष्टादश	-शी
अष्टन्	अष्टम	-मी	नवदशन्	नवदश	-शी
नवन्	नवम	-मी			

132. प्रथम, द्वितीय and तृतीय are optionally declined like pronouns in the dat., abl., and loc. singular.

All ordinals form their feminine in ई except प्रथम, द्वितीय, तृतीय, तुरीय and तुर्य which form their feminine in आ.

EXERCISE 26

1. Vocabulary

पक्षिन् (पक्षी) *m.* bird
सेना army
सैनिकः soldier
सेनापतिः m. general
आम्रम् mango
रूप्यम् rupee
आणकः anna
वैद्यः doctor

दिनम् day
दिवसः day
सप्ताहः week
मासः month
वर्षम् year
शताब्दम् century
ऋणम् debt

सजल having water
द्वयम् pair
त्रयम् group of three
चतुष्टयम् group of four
क्षुधार्त famished
महिला woman

भुजगः serpent
भुजगी female serpent
अण्डः egg
बुभुक्षित famished
क्षीण lean, emaciated
निष्करुण pitiless
पुरुषः man

श्रोत्रियः learned brahmin	ऋणदातृ money-lender	स्व one's own	हातव्य to be avoided
दीर्घसूत्रता slowness	यमः Yama	तन्द्रा sluggishness	भूतिः *f.* prosperity
प्रभवः origin	प्राणाः (*m.pl.*) life	सहोदरः brother	हृदयम् heart
मत्तः from me	भावसमन्वित wise	भागवतः devotee	बुद्धिः *f.* intelligence
योजनम् eight miles	क्रोशः two miles	बुधः wise man	इह here ; मूल्यम् price
		वस्तव्य to be dwelt in	आलस्यम् laziness

II. Translate the following into English :

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ (१)

वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराजसहोदर !
यमस्तु हरति प्राणान् वैद्यः प्राणान् धनानि च ॥ (२)

त्यजेत् क्षुधार्ता महिला स्वपुत्रं खादेत् क्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डम् ।
बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ (३)

षड् दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ (४)

तत्र मित्रं न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम् ।
ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सजला नदी ॥ (५)

III. Translate the following into **Sanskrit :**

N.B.—The **time** and **distance** *during which* an action lasts **are** put in the **accusative :**

बहून् मासान् for many months, द्वे योजने for sixteen miles.

The **time** and **distance** *within which* an action is done are put in the **instrumental :**

त्रिभिः सप्ताहैः within three weeks ; एकेन क्रोशेन within two miles.

The **time** *after which* an action is done is put in the *ablative* :

दशभ्यो वर्षेभ्यः after ten years.

The **price** at which a thing is sold or bought is put in the **instrumental :** षड्भी रूप्यैः क्रीतः bought for six rupees.

(1) On the sixth day of the week I sold fruits for 18 rupees (2) In the nineteenth century many great men fought and died

for the country. (3) While all the children are playing, we are able to write poems. (4) For how many rupees did you buy that horse ? (5) After returning from my friend's house I was sick for two weeks and four days. (6) Within 18 miles, we saw only five or six houses. (7) Three sisters and four brothers lived happily for many years. (8) The general told the soldiers to rise and to fight like lions. (9) Do as you are told. (10) There is nothing sweeter than honey, nothing dearer than a friend, nothing lighter than a pure mind (11) The guests are tired for they have walked there krośas.

IV. Conversation between a fruit-seller and a customer .

आम्रम्। आम्रम्।
कीदृशं फलं तवास्ति। आम्राणि पश्यानि।
पश्यतु भवान्। तादृशं फलमद्य कुत्र भवता प्राप्तुं शक्यते ?
मूल्यं कियद् वद।
द्वादशाम्राणि चतुर्भी रूप्यैर्विक्रीयन्ते।
किं वदसि ? चत्वारि रूप्याणि। तावन्मूल्यं दातुमसमर्थोऽस्मि।
साधु। कियत् भवता दातुं शक्यम् ?
द्वादशानां द्वे रूप्याणि।
भवान् मां परिहसितुमिच्छति। येन मूल्येनेतानि फलानि मया क्रीतानि तद् भवतो मूल्याद् भूयः।
भवतु। अहं गच्छामि।
तिष्ठतु भवान्। मम वचनं श्रूयताम्।
तव वचनं श्रोतुं नेच्छामि। अलं कलहेन। चत्वारीति त्वयोक्तम्। द्व इति मयोक्तम्। द्वादशानां त्रीणि रूप्याणि दातुं युज्यते।
साधु। कियन्ति फलानि यच्छामि।
एकं दीयताम्।

V. Three types of men :

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः
प्रारभ्य विघ्नविहिता विरमन्ति मध्याः।
विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः
प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति॥

VERBAL ROOTS WITH THEIR PRINCIPAL PARTS

From the **present tense in the active voice,** the imperfect, imperative and potential active, and the present participle active are derived.

From the **present tense in the passive voice,** the imperfect, imperative and potential passive, and the present participle passive are derived.

From the perfect passive participle, the perfect active participle in क्तवत् is derived.

The indeclinable past participle and the infinitive are given independently.

The present tense active of verbs which do not belong to the first, fourth, sixth and tenth conjugation, is not given, अस् (to be) and कृ (to do) excepted.

Verbal root	Present act.	Present Pass	Past pass. p.	Ind. past p.	Infinitive
अट् to roam (1)	अटति	अट्यते	अटित	अटित्वा	अटितुम्
अर्च् to worship (1)	अर्चति	अर्च्यते	अर्चित	अर्चित्वा	अर्चितुम्
अर्थ् to request (10)	अर्थयते	अर्थ्यते	अर्थित	अर्थयित्वा	अर्थयितुम्
अर्ह् to deserve (1)	अर्हति	अर्ह्यते	अर्हित	अर्हित्वा	अर्हितुम्
अव् to protect (1)	अवति	अव्यते	अवित	अवित्वा	अवितुम्
अस् to be (2)	अस्ति	भूयते	भूत	भूत्वा	भवितुम्
अस् to throw (4)	अस्यति	अस्यते	अस्त	असित्वा	असितुम्
इष् to wish (6)	इच्छति	इष्यते	इष्ट	इष्ट्वा	एष्टुम्
ईक्ष् to see (1)	ईक्षते	ईक्ष्यते	ईक्षित	ईक्षित्वा	ईक्षितुम्
उज्झ् to abandon (6)	उज्झति	उज्झ्यते	उज्झित	उज्झित्वा	उज्झितुम्

Verbal root	Present act.	Present pass.	Past pass p.	Ind. past. p.	Infinitive
उष् to burn (1)	ओषति	उष्यते	उषित	ओषित्वा	ओषितुम्
एध् to grow (1)	एधते	एध्यते	एधित	एधित्वा	एधितुम्
कथ् to tell (10)	कथयति-ते	कथ्यते	कथित	कथयित्वा	कथयितुम्
कम्प् to shake (1)	कम्पते	कम्प्यते	कम्पित	कम्पित्वा	कम्पितुम्
काश् to shine (1)	काशते	काश्यते	काशित	काशित्वा	काशितुम्
कुप् to be angry (4)	कुप्यति	कुप्यते	कुपित	कुपित्वा	कोपितुम्
कुस् to embrace (4)	कुस्यति	कुस्यते	कुसित	कुसित्वा	कोसितुम्
कृ to do (8)	करोति	क्रियते	कृत	कृत्वा	कर्तुम्
कृत् to cut (6)	कृन्तति	कृत्यते	कृत्त	कर्तित्वा	कर्तितुम्
कृष् to draw (1)	कर्षति	कृष्यते	कृष्ट	कृष्ट्वा	क्रष्टुम्
कृष् to plough (6)	कृषति	कृष्यते	कृष्ट	कृष्ट्वा	क्रष्टुम्
कॄ to scatter (6)	किरति	कीर्यते	कीर्ण	कीर्त्वा	करितुम्
क्लृप् to be fit	कल्पते		क्लृप्त	कल्पित्वा	कल्पितुम्
क्रम् to walk (1, 4)	क्रामति क्राम्यति	क्रम्यते	क्रान्त	क्रान्त्वा	क्रान्तुम्
क्रीड् to play (1)	क्रीडति	क्रीड्यते	क्रीडित	क्रीडित्वा	क्रीडितुम्
क्रुध् to be angry (4)	क्रुध्यति	क्रुध्यते	क्रुद्ध	क्रुद्ध्वा	क्रोद्धुम्
क्रुश् to cry (1)	क्रोशति	क्रुश्यते	क्रुष्ट	क्रुष्ट्वा	क्रोष्टुम्
क्लम् to be tired (1.4)	क्लामति क्लाम्यति	क्लम्यते	क्लान्त	क्लान्त्वा	क्लमितुम्

Verbal root	Present act.	Present pass.	Past pass p.	Ind. past p.	Infinitive
क्लिश् to suffer (4)	क्लिश्यते	क्लिश्यते	क्लिष्ट		क्लेष्टुम्
क्षण् to hurt (8)		क्षण्यते	क्षत		
क्षम् to endure (1,4)	क्षमते क्षाम्यति	क्षम्यते	क्षान्त	क्षमित्वा	क्षमितुम् क्षन्तुम्
क्षल् to wash (10)	क्षालयति	क्षल्यते	क्षालित	क्षालयित्वा	क्षालयितुम्
क्षि to decay (1)	क्षयति	क्षीयते	क्षित क्षीण	क्षित्वा	क्षेतुम्
क्षिप् to throw (6)	क्षिपति	क्षिप्यते	क्षिप्त	क्षिप्त्वा	क्षेप्तुम्
क्षुध् to be hungry (4)	क्षुध्यति	क्षुध्यते	क्षुधित	क्षुधित्वा	क्षोधितुम्
क्षुभ् to tremble (4)	क्षुभ्यति		क्षुब्ध	क्षुभित्वा	क्षोभितुम्
खन् to dig (1)	खनति-ते	खन्यते-खायते	खात	खात्वा-खनित्वा	खनितुम्
खाद् to eat (1)	खादति	खाद्यते	खादित	खादित्वा	खादितुम्
गण् to count (10)	गणयति-ते	गण्यते	गणित	गणयित्वा	गणयितुम्
गद् to say (1)	गदति	गद्यते	गदित	गदित्वा	गदितुम्
गम् to go (1)	गच्छति	गम्यते	गत	गत्वा	गन्तुम्
गर्ह् to blame (1)	गर्हते	गर्ह्यते	गर्हित	गर्हित्वा	गर्हितुम्
गाह् to plunge (1)	गाहते	गाह्यते	गाढ गाहित	गाढ्वा गाहित्वा	गाढुम् गाहितुम्
गुह् to hide (1)	गूहति-ते	गुह्यते	गूढ	गूहित्वा	गूहितुम्
गै to sing (1)	गायति	गीयते	गीत	गीत्वा	गातुम्
ग्रस् to swallow (1)	ग्रसते	ग्रस्सते	ग्रस्त	ग्रसित्वा	ग्रसितुम्
ग्रह् to take (9)		गृह्यते	गृहीत	गृहीत्वा	ग्रहीतुम्

Verbal root		Present act.	Present pass.	Past. pass. p.	Ind. past. p.	Infinitive
ग्लै to fade	(1)	ग्लायति	ग्लायते	ग्लान	ग्लात्वा	ग्लातुम्
घुष् to proclaim	(10)	घोषयति-ने	घुष्यते	घुषित घोषित	घोषयित्वा	घोषयितुम्
घ्रा to smell	(1)	जिघ्रति	घ्रायते	घ्रात घ्राण	जिघ्रित्वा	घ्रातुम्
चर् to move	(1)	चरति	चर्यते	चरित	चरित्वा	चरितुम्
चल् to move	(1)	चलति	चल्यते	चलित	चलित्वा	चलितुम्
चि to collect	(5)		चीयते	चित	चित्वा	चेतुम्
चिन्त् to think	(10)	चिन्तयति-ने	चिन्त्यते	चिन्तित	चिन्तयित्वा	चिन्तयितुम्
चुर् to steal	(10)	चोरयति-ने	चोर्यते	चोरित	चोरयित्वा	चोरयितुम्
चेष्ट् to try	(1)	चेष्टते	चेष्ट्यते	चेष्टित		चेष्टितुम्
छद् to cover	(1,10)	छदति-ने		छन्न		
		छादयति-ने	छाद्यते	छादित		
छिद् to cut	(7)		छिद्यते	छिन्न	छित्त्वा	छेत्तुम्
जन् to be born	(4)	जायते		जात		
जप् to mutter	(1)	जपति	जप्यते	जपित	जपित्वा	जपितुम्
जल्प् to prattle	(1)	जल्पति	जल्प्यते	जल्पित	जल्पित्वा	जल्पितुम्
जि to conquer	(1)	जयति	जीयते	जित	जित्वा	जेतुम्
जीव् to live	(1)	जीवति	जीव्यते	जीवित	जीवित्वा	जीवितुम्
ज to grow old	(4)	जीर्यति	जीर्यते	जीर्ण	जरित्वा	जरितुम्
ज्ञा to know	(9)		ज्ञायते	ज्ञात	ज्ञात्वा	ज्ञातुम्

Verbal root	Present act.	Present pass.	Past pass. p.	Ind. past. p.	Infinitive
ज्वल् to glow (1)	ज्वलति	ज्वल्यते	ज्वलित		
डी to fly (1,4)	डयते डीयते		डीन		डयितुम्
तड् to beat (10)	ताडयति-ते	ताड्यते	ताडित	ताडयित्वा	ताडयितुम्
तन् to spread (8)		तन्यते तायते	तत	तत्वा	तन्तुम्
तप् to heat (1)	तपति	तप्यते	तप्त	तप्त्वा	तप्तुम्
तुद् to strike (6)	तुदति	तुद्यते	तुन्न	तुत्त्वा	तोदितुम्
तुल् to weigh (10)	तोलयति-ते	तोल्यते	तोलित	तोलयित्वा	तोलयितुम्
तुष् to be pleased (4)	तुष्यति		तुष्ट	तुष्ट्वा	तोष्टुम्
तृप् to be satisfied (4)	तृप्यति		तृप्त	तृप्त्वा	तर्पितुम्
तॄ to cross (1)	तरति	तीर्यते	तीर्ण	तीर्त्वा	तरितुम् तरीतुम्
त्यज् to abandon (1)	त्यजति	त्यज्यते	त्यक्त	त्यक्त्वा	त्यक्तुम्
त्वर् to hasten (1)	त्वरते		त्वरित तूर्ण	त्वरित्वा	त्वरितुम्
दंश् to bite (1)	दशति	दश्यते	दष्ट	दष्ट्वा	दंष्टुम्
दण्ड् to punish (10)	दण्डयति-ते	दण्ड्यते	दण्डित	दण्डयित्वा	दण्डयितुम्
दम् to tame (4)	दाम्यति	दम्यते	दान्त दमित	दान्त्वा दमित्वा	दमितुम्
दह् to burn (1)	दहति	दह्यते	दग्ध	दग्ध्वा	दग्धुम्
दा to give (1)	यच्छति	दीयते	दत्त	दत्त्वा	दातुम्
दिव् to play (4)	दीव्यति	दीव्यते	द्यूत	द्यूत्वा	देवितुम्
दिश् to show (6)	दिशति	दिश्यते	दिष्ट	दिष्ट्वा	देष्टुम्

Verbal root		Present act.	Present pass.	Past pass. p.	Ind. past p.	Infinitive
दृ to honour	(6)	द्रियते		दृत		
दृश् to see	(1)	पश्यति	दृश्यते	दृष्ट	दृष्ट्वा	द्रष्टुम्
द्युत् to shine	(1)	द्योतते		द्युतित	द्युतित्वा	द्योतितुम्
द्रु to melt	(1)	द्रवति	द्रूयते	द्रुत	द्रुत्वा	द्रोतुम्
धा to put	(3)		धीयते	हित		धातुम्
धाव् to run	(1)	धावति	धाव्यते	धावित	धावित्वा	धावितुम्
धृ to hold	(1)	धरति-ने	ध्रियते	धृत	धृत्वा	धर्तुम्
धृ to owe	(10)	धारयति		धारित		
ध्मा to blow	(1)	धमति	धम्यते	ध्मात	ध्मात्वा	ध्मातुम्
ध्यै to meditate	(1)	ध्यायति	ध्यायते	ध्यात	ध्यात्वा	ध्यातुम्
नद् to sound	(1)	नदति	नद्यते	नदित	नदित्वा	नदितुम्
नम् to salute	(1)	नमति	नम्यते	नत	नत्वा	नन्तुम्
नश् to perish	(4)	नश्यति		नष्ट	नष्ट्वा	नष्टुम्
नह् to bind	(4)	नह्यति	नह्यते	नद्ध	नद्ध्वा	नद्धुम्
निन्द् to blame	(1)	निन्दति	निन्द्यते	निन्दित	निन्दित्वा	निन्दितुम्
नी to lead	(1)	नयति	नीयते	नीत	नीत्वा	नेतुम्
नृत् to dance	(4)	नृत्यति	नृत्यते	नृत्त	नर्तित्वा	नर्तितुम्
पच् to cook	(1)	पचति	पच्यते	पक्व	पक्त्वा	पक्तुम्
पठ् to read	(1)	पठति	पठ्यते	पठित	पठित्वा	पठितुम्

Verbal root		Present act.	Present pass.	Past pass. p.	Ind. past. p.	Infinitive
पत् to fall	(1)	पतति	पत्यते	पतित	पतित्वा	पतितुम्
पद् to go	(4)	पद्यते		पन्न	पत्त्वा	पत्तुम्
पा to drink	(1)	पिबति	पीयते	पीत	पीत्वा	पातुम्
पा to protect	(2)		पायते	पात		पातुम्
पाल् to protect	(10)	पालयति-ते	पाल्यते	पालित	पालयित्वा	पालयितुम्
पीड् to oppress	(10)	पीडयति-ते	पीड्यते	पीडित	पीडयित्वा	पीडयितुम्
पुष् to nourish	(4)	पुष्यति	पुष्यते	पुष्ट	पुष्ट्वा	पोषितुम्
पूज् to worship	(10)	पूजयति	पूज्यते	पूजित	पूजयित्वा	पूजयितुम्
पॄ to fill	(3)		पूर्यते	पूर्ण	पूर्त्वा	
प्रच्छ् to ask	(6)	पृच्छति	पृच्छ्यते	पृष्ट	पृष्ट्वा	प्रष्टुम्
प्री to please	(10)	प्रीणयति ते	प्रीयते	प्रीत	प्रीत्वा	प्रेतुम्
फल् to burst	(1)	फलति		फलित	फलित्वा	फलितुम्
बन्ध् to bind	(9)		बध्यते	बद्ध	बद्ध्वा	बन्द्धुम्
बाध् to obstruct	(1)	बाधते	बाध्यते	बाधित	बाधित्वा	बाधितुम्
बुध् to know	(4)	बध्यते	बुध्यते	बुद्ध	बुद्ध्वा	बोद्धुम्
भक्ष् to eat	(10)	भक्षयति-ते	भक्ष्यते	भक्षित	भक्षयित्वा	भक्षयितुम्
भज् to divide	(1)	भजति-ते	भज्यते	भक्त	भक्त्वा	भक्तुम्
भञ्ज् to break	(7)		भज्यते	भग्न	भङ्क्त्वा	भङ्क्तुम्
भाष् to speak	(1)	भाषते	भाष्यते	भाषित	भाषित्वा	भाषितुम्

Verbal root		Present act.	Present pass.	Past pass p.	Ind. past p.	Infinitive
भिद् to cleave	(7)		भिद्यते	भिन्न	भित्त्वा	भेत्तुम्
भू to become	(1)	भवति-ते	भूयते	भूत	भूत्वा	भवितुम्
भ्रंश् to fall	(4)	भ्रश्यति	भ्रश्यते	भ्रष्ट	भ्रष्ट्वा	भ्रंशितुम्
भ्रम् to roam	(1,4)	भ्रमति भ्राम्यति	भ्रम्यते	भ्रान्त	भ्रान्त्वा	भ्रमितुम्
मद् to be glad	(4)	माद्यति	मद्यते	मत्त	मदित्वा	मदितुम्
मन् to think	(4)	मन्यते	मन्यते	मत	मत्वा	मन्तुम्
मन्त्र् to consult	(10)	मन्त्रयते	मन्त्र्यते	मन्त्रित	मन्त्रयित्वा	मन्त्रयितुम्
मस्ज् to sink	(6)	मज्जति	मज्ज्यते	मग्न	मक्त्वा	
मा to measure	(2)		मीयते	मित	मित्वा	मातुम्
मार्ग् to seek	(10)	मार्गयति-ते		मार्गित		
मिल् to join	(6)	मिलति	मिल्यते	मिलित	मिलित्वा	मेलितुम्
मुच् to loosen	(6)	मुञ्चति	मुच्यते	मुक्त	मुक्त्वा	मोक्तुम्
मुद् to rejoice	(1)	मोदते		मुदित	मुदित्वा	मोदितुम्
मुह् to faint	(4)	मुह्यति	मुह्यते	मुग्ध मूढ	मुग्ध्वा मूढ्वा	मोग्धुम् मोढुम्
मृ to die	(6)	म्रियते		मृत	मृत्वा	मर्तुम्
मृश् to ponder	(6)	मृशति	मृश्यते	मृष्ट	मृष्ट्वा	मर्ष्टुम्
म्ना to repeat	(1)	मनति	म्नायते	म्नात		

Verbal root		Present act.	Present pass.	Past pass p.	Ind. past p.	Infinitive
म्लै to fade	(1)	म्लायति		म्लान		
यज् to sacrifice	(1)	यजति	इज्यते	इष्ट	इष्ट्वा	यष्टुम्
यत् to attempt	(1)	यतते	यत्यते	यतित	यतित्वा	यतितुम्
यम् to restrain	(1)	यच्छति	यम्यते	यत	यत्वा	यन्तुम्
याच् to beg	(1)	याचते	याच्यते	याचित	याचित्वा	याचितुम्
युज् to join	(7)		युज्यते	युक्त	युक्त्वा	योक्तुम्
युध् to fight	(4)	युध्यते	युध्यते	युद्ध	युद्ध्वा	योद्धुम्
रक्ष् to protect	(1)	रक्षति	रक्ष्यते	रक्षित	रक्षित्वा	रक्षितुम्
रच् to arrange	(1)	रचयति-ते	रच्यते	रचित	रचयित्वा	रचयितुम्
रभ् to begin	(1)	रभते	रभ्यते	रब्ध	रब्ध्वा	रब्धुम्
रम् to sport	(1)	रमते	रम्यते	रत	रत्वा	रन्तुम्
राज् to shine	(1)	राजति		राजित	राजित्वा	राजितुम्
रुच् to please	(1)	रोचते		रुचित	रुचित्वा	रोचितुम्
रुध् to obstruct	(7)		रुध्यते	रुद्ध	रुद्ध्वा	रोद्धुम्
रुह् to grow	(1)	रोहति	रुह्यते	रूढ	रूढ्वा	रोढुम्
लङ्घ् to leap	(1)	लङ्घति	लंघ्यते	लङ्घित		
लज्ज् to be ashamed	(6)	लज्ज्यते	लज्यते	लज्जित		
लभ् to get	(1)	लभते	लभ्यते	लब्ध	लब्ध्वा	लब्धुम्

Verbal root		Present act.	Present pass.	Past pass. p	Ind. past. p.	Infinitive
लिख् to write	(6)	लिखति	लिख्यते	लिखित	लिखित्वा	लेखितुम्
लिप् to anoint	(6)	लिम्पति	लिप्यते	लिप्त	लिप्त्वा	लेप्तुम्
ली to stick	(9)		लीयते	लीन	लीत्वा	लेतुम्
लुट् to wallow	(4)	लुट्यति	लुट्यते	लुटित		
लुप् to break	(6)	लुम्पति	लुप्यते	लुप्त	लुप्त्वा	लोप्तुम्
लुभ् to covet	(4)	लुभ्यति	लुभ्यते	लुब्ध	लुब्ध्वा	लोब्धुम्
लू to cut	(9)		लूयते	लून	लवित्वा	लवितुम्
वच् to speak	(2)		उच्यते	उक्त	उक्त्वा	वक्तुम्
वद् to speak	(1)	वदति	उद्यते	उदित	उदित्वा	वदितुम्
वन्द् to salute	(1)	वन्दते	वन्द्यते	वन्दित	वन्दित्वा	वन्दितुम्
वप् to sow	(1)	वपति	उप्यते	उप्त	उप्त्वा	वप्तुम्
वम् to vomit	(1)	वमति	वम्यते	वान्त	वान्त्वा	वमितुम्
वस् to dwell	(1)	वसति	उष्यते	उषित	उषित्वा	वस्तुम्
वह् to carry	(1)	वहति	उह्यते	ऊढ	ऊढ्वा	वोढुम्
विद् to find	(6)	विन्दति	विद्यते	वित्त विन्न	वित्त्वा	वेत्तुम्
विश् to enter	(6)	विशति	विश्यते	विष्ट	विष्ट्वा	वेष्टुम्
वृत् to exist	(1)	वर्तते	वृत्यते	वृत्त	वृत्त्वा	वर्तितुम्
वृध् to increase	(1)	वर्धते	वृध्यते	वृद्ध	वृद्ध्वा	वर्धितुम्
व्यध् to pierce	(4)	विध्यति	विध्यते	विद्ध	विद्ध्वा	व्यद्धुम्

Verbal root	Present act.	Present pass.	Past pass p.	Ind. past p.	Infinitive
व्रज् to go (1)	व्रजति	व्रज्यते	व्रजित	व्रजित्वा	व्रजितुम्
शंस् to praise (1)	शंसति	शस्यते	शस्त	शस्त्वा	शंसितुम्
शक् to be able (5)		शक्यते	शक्त		
शप् to curse (1)	शपति-ते	शप्यते	शप्त	शप्त्वा	शप्तुम्
शम् to stop (4)	शाम्यति	शम्यते	शान्त	शान्त्वा	शमितुम्
शिक्ष् to learn (1)	शिक्षते	शिक्ष्यते	शिक्षित	शिक्षित्वा	शिक्षितुम्
शुच् to grieve (1)	शोचति	शुच्यते	शोचित	शोचित्वा	शोचितुम्
शुष् to dry (4)	शुष्यति	शुष्यते	शुष्क		शोष्टुम्
श्रम् to be tired (4)	श्राम्यति	श्रम्यते	श्रान्त	श्रान्त्वा	श्रमितुम्
श्रि to reach (1)	श्रयति	श्रीयते	श्रित	श्रयित्वा	श्रयितुम्
श्रु to hear (5)		श्रूयते	श्रुत	श्रुत्वा	श्रोतुम्
श्लाघ् to praise (1)	श्लाघते	श्लाघ्यते	श्लाघित		
श्लिष् to embrace (4)	श्लिष्यति	श्लिष्यते	श्लिष्ट		
सद् to sit (1)	सीदति	सद्यते	सन्न	सत्त्वा	सत्तुम्
सह् to bear (1)	सहते	सह्यते	सोढ	सोढ्वा	सोढुम्
सान्त्व् to console (10)	सान्त्वयति-ते	सान्त्व्यते	सान्त्वित	सान्त्वयित्वा	सान्त्वयितुम्
सिच् to sprinkle (6)	सिञ्चति	सिच्यते	सिक्त	सिक्त्वा	सेक्तुम्
सिध् to reach (4)	सिध्यति	सिध्यते	सिद्ध	सेधित्वा	सेधितुम्
सृ to go (1)	सरति	स्रियते	सृत	सृत्वा	सर्तुम्

Verbal root	Present act.	Present pass.	Past pass. p.	Ind. past. p.	Infinitive
सृज् to create (6)	सृजति	सृज्यते	सृष्ट	सृष्ट्वा	स्रष्टुम्
सेव् to serve (1)	सेवते	सेव्यते	सेवित	सेवित्वा	सेवितुम्
स्था to stand (1)	तिष्ठति	स्थीयते	स्थित	स्थित्वा	स्थातुम्
स्निह् to love (4)	स्निह्यति	स्निह्यते	स्निग्ध	स्निग्ध्वा	
स्पन्द् to throb (1)	स्पन्दते	स्पन्द्यते	स्पन्दित		
स्पृश् to touch (6)	स्पृशति	स्पृश्यते	स्पृष्ट	स्पृष्ट्वा	स्प्रष्टुम्
स्पृह् to long for (10)	स्पृहयति-ते	स्पृह्यते	स्पृहित	स्पृहयित्वा	स्पृहयितुम्
स्फुर् to throb (6)	स्फुरति		स्फुरित		
स्मि to smile (1)	स्मयते	स्मीयते	स्मित	स्मित्वा	
स्मृ to remember (1)	स्मरति	स्मर्यते	स्मृत	स्मृत्वा	स्मर्तुम
स्रु to flow (1)	स्रवति	स्रूयते	स्रुत		
स्वप् to sleep (2)		सुप्यते	सुप्त	सुप्त्वा	स्वप्तुम्
स्वाद् to taste (1)	स्वादते	स्वाद्यते	स्वादित		
हन् to kill (2)		हन्यते	हत	हत्वा	हन्तुम्
हस् to laugh (1)	हसति	हस्यते	हसित	हसित्वा	हसितुम्
हा to abandon (3)		हीयते	हीन	हित्वा	हातुम्
हृ to take (1)	हरति	ह्रियते	हृत	हृत्वा	हर्तुम्
ह्वे to call (1)	ह्वयति	हूयते	हूत	हूत्वा	ह्वातुम्

SANSKRIT-ENGLISH GLOSSARY

अ

अग्निः *m.* fire
अग्रम् tip, point
अग्रे in front (+gen.)
अजः goat
अट् (1) (अटति) to roam
अण्डः egg
अत एव therefore
अतिथिः *m.* guest
अत्र here
अदस् that (*see* n. 70)
अद्य today
अधम lowest
अधः below (+gen.)
अधुना now
अनन्तरम् after (+abl.)
अनिलः wind
अनु after, along (+acc.)
अनुकूल favourable
अनुरागः love
अन्तरा between (+acc.)
अन्तरेण without (+acc.)
अन्तिक near
अन्तिम last
अन्ध blind
अन्नम् food
अन्यः-अन्या-अन्यत् other
अन्यथा otherwise
अन्वच् (अन्वङ्-अनूची -अन्वक्) following
अपराधः offence
अपि even
अप्रतिहत unimpaired
अभितः near (+acc.)
अभिधेयम् name
अम्बु water
अम्भस् (अम्भः) *n.* water
अरण्यम् forest
अरिः *m*, enemy
अरुज healthy
अर्च् (1) (अर्चति) to worship
अर्थ् (10) (अर्थयते) to request
अर्थः object, riches
अर्ह् (1) (अर्हति) to deserve
अलम् enough (+instr.)
अलिः *m.* bee
अल्प little
अव् (1) (अवति) to protect
अवाच् (०वाङ् ०वाची ०वाक्) southern
अश्रु tear
अश्वः horse
अष्टन् eight (*see n.* 130)
अष्टम (०म, ०मी ०मम्) eighth
अष्टादशन् eighteen
अष्टादश (०शः शी शम्) eighteenth
अस् (अस्ति) to be
अस् (4) (अस्यति) to throw ; वि-अस् (व्यस्यति) to scatter
असमर्थ unable
असिः *m.* sword
असीम limitless
असृज् (असृक्) *n.* blood
अस्मद् I (*see* n. 67)
अहिः *m.* serpent
अहित harmful

आ

आ from, up to (+abl.)
आकाशः sky
आकुल disturbed
आगमः arrival
अगमनम् arrival
आचारः conduct
आचार्यः preceptor
आणकः anna
आत्मन् (आत्मा) *m.* self
आत्मश्रेयस् (आत्मश्रेयः) *n.* supreme good
आदेशः order
आद्य first
आप् (5) to obtain
आपद् (आपत्) *f.* adversity
आम्रम् mango
आयुस् (आयुः) *n.* life
आयुष्मत् (०मान् ०मती ०मत्) long lived

आरोग्यम् health
आलस्यम् laziness
आशा hope
आशु quick
आश्रमः hermitage
आश्रयः refuge, support
आसनम् seat
आहारः food
आह्लादः joy

इ

इच्छा wish
इति thus
इदम् this (*see* n. **69**)
इन्दुः *m.* moon
इन्द्रियम् sense
इन्धनम् fuel
इयत् (०यान् ०यती ०यत्) so great, so much
इव like
इष् (6) (इच्छति) to wish
इषुः *m.* arrow
इह here

ई

ईक्ष् (1) (ईक्षते) to see ; परि-ईक्ष् (परीक्षते) to examine ; प्रति-ईक्ष् (प्रतीक्षते) to expect
ईदृश (०शः ०शी ०शम्) such
ईश्वरः God, master

उ

उच्चैः loudly
उज्झ् (6) (उज्झति) abandon
उत्तम highest, best
उत्सारणम् driving away
उदञ्च् (०दङ् ०दीची ०दक्) upward
उदधिः *m.* ocean
उदार generous, noble
उद्भिद् (उद्भित्) *m.* plant
उद्यमः effort
उद्यानम् garden
उपरि above (+gen.)
उपानह् (उपानत्) *f.* shoe
उपायः means
उभयतः on both sides (+acc.)
उरस् (उरः) *n.* breast
उरु wide
उष् (1) (ओषति) to burn
उषस् (उषाः) *f.* dawn
उष्ण hot

ऊ

ऊर्जस् (ऊर्जः) *n.* vigour
ऊर्मिः *f.* wave

ऋ

ऋच् (ऋक्) *f.* hymn
ऋणम् debt
ऋणदातृ (ऋणदाता) money-leader
ऋते except (+abl.)
ऋत्विज् (ऋत्विक्) *m.* priest
ऋषिः *m.* seer

ए

एक one (*see* n. **126**)
एकदा once upon a time
एकादशन् eleven (*see* n. **130**)
एकादश (०शः ०शी ०शम्) eleventh
एतद् this (*see* n. **67**)
एतावत् (०वान् ०वती ०वत्) so great, so much
एव just only
एवम् thus

ऐ

ऐरावतः Indra's elephant
ऐश्वर्यम् power, sway

ओ

ओकस् (ओकः) *n.* house
ओघः flood, heap
ओजस् (ओजः) *n.* energy
ओदनः boiled rice
ओष्ठः lip

औ

औषधम् medicine

क

कः who (*see* किम्)
ककुभ् (ककुप्) *f.* direction
कण्ठः neck
कतरः which of two
कथ् (10) (कथयति) to tell
कथम् how
कथञ्चित् somehow
कदा when
कदापि sometimes ; न कदापि never
कनकम् gold
कनिष्ठ youngest
कनीयस् (॰यान् ॰यसी ॰यः) younger
कन्या daughter
कपिः *m.* monkey
कपोतः pigeon
कमलम् lotus
कम्प् (1) (कम्पते) to tremble
करः hand
करिन् (करी) *m.* elephant
कर्ण् (10) (कर्णयति) to hear आ-कर्ण् (अकर्णयति) to hear, to listen
कर्णः ear
कर्तृ (कर्ता) *m.* doer, master
कर्मन् (कर्म) *n.* work
कलङ्कः spot
कलहः quarrel
कलिः *m.* quarrel
कल्याणम् welfare
कविः *m.* poet
काणः one-eyed
काकः crow
कान्तिः *f.* beauty
कामः desire
कामदुह् (कामधुक्) granting desires
कायः body
कारणम् cause
कार्य to be done
कार्यम् work, business
कालः time
काव्यम् poem
काश् (1) (काशते) to shine ; प्र-काश् (प्रकाशते) to shine
किङ्करः servant
किन्तु but
किम् (कः का किम्) who ? what ? (*see* p. 113) कश्चित् काचित् किञ्चित् कोऽपि कापि किमपि some, a certain
कियत् (॰यान् ॰यती ॰यत्) how great ? how much ?
किशोर (॰री) adolescent
कीदृश (॰शः ॰शी ॰शम्) of what kind ?
कुक्कुरः dog
कुतः whence ?
कुत्र where ?
कुप् (4) (कुप्यति) to be angry (+dat.)
कुशल skilful, expert
कुष् (4) (कुष्यति) to embrace
कुसुमम् flower
कूपः well
कृ (8) (करोति) to do to make; अलम् कृ (अलंकरोति) to decorate
कृत् (6) (कृन्तति) to cut
कृतज्ञ grateful
कृतज्ञता gratitude
कृते for the sake of (+gen.)
कृत्रिम artificial
कृपण wretched
कृश lean, emaciated
कृष् (1) (कर्षति) to draw ; (6) (कृषति) to plough
कृष्णः Kṛṣṇa
कृष्ण black
कृष्णाय (कृष्णायते) to make black
कॄ (6)(किरति) to scatter
क्लृप् (1) (कल्पते) to be fit, to conduce (+dat.)
केलिः *f.* jest
कोकिलः cuckoo
कोपः anger
कौन्तेयः son of Kuntī

क्रम् (1,4) (क्रामति, क्राम्यति), अति-क्रम् (अतिक्राम्यति) to go beyond, to cross
क्री (9) to buy ; वि-क्री to sell
क्रीड् (1) (क्रीडति) to play
क्रीडा game
क्रुध् (4) (क्रुध्यति) to be angry (+dat.)
क्रोधः anger
क्रुश् (1) (क्रोशति) to cry
क्रोशः cry, shout
क्लम् (1,4) क्लामति, क्लाम्यति) to be tired
क्लिश् (4) (क्लिश्यते) to suffer
क्लेशः pain, trouble
क्व where ?
क्षण् (8) to hurt
क्षणः moment
क्षयः decay, loss
क्षम् (1,4) (क्षमते, क्षाम्यति) to endure. to forgive
क्षमिन् (०मी ०मिणी ०मि) forbearing
क्षल् (10) (क्षालयति) to wash
क्षि (1) (क्षयति) to decay
क्षिप् (6) (क्षिपति) to throw अधि-क्षिप् (अधिक्षिपति) to abuse ; नि-क्षिप् (निक्षिपति) to put down ; सम्-क्षिप् (संक्षिपति) to shorten, to summarize
क्षिप्र fast, quick
क्षीण wasted, lean
क्षुद्र small, mean
क्षुध् (4) (क्षुध्यति) to be hungry
क्षुध् (क्षुत्) *f.* hunger
क्षुधार्त famished
क्षुभ् (4) (क्षुभ्यति) to be agitated
क्षेत्रम् field

ख

खञ्ज lame
खण्ड् (10) (खण्डयति) to break
खण्डः piece, section
खन् (1) (खनति) to dig
खननम् digging
खलु indeed, surely
खाद् (1) (खादति) to eat
खिद् (4) (खिद्यते) to be afflicted, depressed
ख्यात known, famous

ग

गङ्गा Ganges
गजः elephant
गण् (10) (गणयति) to count ; अव-गण् (अवगणयति) to despise
गतिः *f.* course, gait
गन्तृ (०ता ०त्री ०तृ) goer
गन्धः odour, perfume
गम् (1) (गच्छति) to go ; अधि-गम् (अधिगच्छति) to obtain ; अव-गम (अवगच्छति) to know ; आ-गम् (आगच्छति) to come ; उप-गम् (उपगच्छति) to approach प्रति-गम् (प्रतिगच्छति) to return
गरिमन् (गरिमा) *m.* heaviness
गानम् song
गायकः singer
गायिका songstress
गाह् (1) (गाहते) to plunge
गिर् (गीः) *f.*. voice
गिरिः mountain
गुणः virtue, quality
गुणग्राहिन् (०ही ०हिणी ०हि) appreciative
गुणरागिन् (०गी ०गिणी ०गि) loving virtue
गुणवत् (०वान् ०वती ०वत्) virtuous
गुणिन् (०णी ०णिनी ०णि) virtuous
गुरु heavy, honourable
गुरुः *m.* teacher
गुह् (1) (गूहति) to hide
गुहा cave

गृहम् house
गृहिणी housewife
गै (1) (गायति) to sing
गोपालः cowherd, Gopala
गौतमः Gautama
गौर (०रः ०री ०रम्) white, fair
ग्रस् (1) (ग्रसते) to swallow
ग्रह् (9) to seize
ग्रामः village

घ

घटः jar
घुष् (10) (घोषयति) to proclaim
घृतम् ghee
घ्रा (1) (जिघ्रति) to smell

च

च and
चकृवस् (०वान् ०कृषी ०वत्) having done
चक्रम् wheel
चक्षुस् (चक्षुः) *n.* eye
चञ्चुः *f.* beak
चटकः (०का) sparrow
चतुर् four (*see* n **126**)
चतुर्थ (०थः ०थी ०थम्) fourth
चतुर्दशन् fourteen
चतुर्दश (०शः शी ०शम्) fourteenth
चन्द्रः moon
चन्द्रमस् (चन्द्रमाः) *m.* moon
चमूः army
चर् (1) (चरति) to move ; अप-चर् (अपचरति) to depart ; आ-चर् (आ-चरति) to perform
चर्मन् (चर्म) *n.* leather
चर्ममय (०मयः ०मयी ०मयम्) leathern
चल् (1) (चलति) to move
चण्डालः (०ली) outcast
चारु lovely, beautiful
चि (5) to collect, to gather
चित्र surprising
चिन्त् (10) (चिन्तयति) to think
चिन्मय (०मय ०मयी ०मयम्) spiritual
चिरात् after a long time
चुर् (10) (चोरयति) to steal
चेतस् (चेतः) *n.* mind
चेष्ट् (1) (चेष्टते) to try

छ

छद् (10) (छादयति) to cover
छद्मन् (छद्म) *n.* disguise, fraud
छागः goat
छिद् (7) to cut
छिद्रम् hole, crack

ज

जगत् *n.* world
जगिमवस् (०वान् ०मुषी ०वत्) having gone
जघ्निवस् (०वान् ०घ्नुषी ०वत्) having killed
जन् (4) (जायते) to be born
जनः man, person
जनकः father
जननी mother
जन्मन् (जन्म) *n.* birth
जप् (1) (जपति) to mutter
जरा old age
जलम् water
जल्प् (1) (जल्पति) to prattle
जातिः *f.* race, caste
जानु knee
जामातृ (जामाता) *m.* son-in-law
जालम् net
जि (1) (जयति) to conquer ; वि-जि (विजयते) to vanquish ; परा-जि (पराजयते) to defeat

जिह्वा tongue
जीव् (1) (जीवति) to live
जीवनम् life
जीवितम् life
जेतृ (०ता ०त्री ०तृ) victorious
जॄ (4) (जीर्यति) to grow old
ज्ञा (9) to know
ज्ञानम् knowledge
ज्ञानवत् (०वान् ०वती ०वत्) learned
ज्ञानिन् (०नी ०निनी ०नि) learned
ज्येष्ठ eldest
ज्योतिस् (ज्योतिः) *n.* light
ज्योत्स्ना moonlight
ज्वल् (1) (ज्वलति) to glow

झ

झटिति quickly, at once

ट

टगर squint-eyed
टिप्पनी gloss, comment
टीका commentary

ड

डिम्भः young child
डी (1,4) (डयते, डीयते) to fly

त

तक्रम् butter-milk
तटः slope, shore
तड् (10) (ताडयति) to beat
तडित् *f.* lightning
तन्दुलः uncooked rice
ततः thence, then
तथा so, thus
तद् (सः सा तद्) that (*see* n. 67)
तदा then
तन् (8) to stretch
तनुः *f.* body
तन्द्रा fatigue, sluggishness
तन्द्रालु sleepy, sluggish
तप् (1) (तपति) to burn
तपस् (तपः) *n.* heat, penance
तपस्विन् (०स्वी) ascetic
तमस् (तमः) *n.* darkness
तरुः *m.* tree
तरुण (०णः ०णी ०णम्) youthful
तर्ज् (10) (तर्जयति-ते) to threaten परि-तर्ज् (परितर्जयति) to threaten
तलम् base, foot
तस्थिवस् (०वान् ०स्थुषी ०वत्) having stood

तादृश (०शः शी: ०शम्) such
तारा star
तालु palate
तावत् (०वान् ०वती ०त्) so great, so much
तिर्यच् (तिर्यङ् तिरश्ची तिर्यक्) horizontal
तीरम् bank
तीव्र sharp, violent
तुद् (6) (तुदति) to strike
तुल् (10) (तोलयति) to weigh
तुष् (4) (तुष्यति) to be pleased
तूष्णीम् silently
तृणम् grass
तृतीय third
तृप् (4) (तृप्यति) to satisfy oneself
तृप्तिः *f.* satisfaction
तृष्णा thirst
तॄ (1) (तरति) to cross
अव-तॄ (अवतरति) to descend
तेजस् (तेजः) *n.* glow, brilliance
तेजस्विन् (०वी ०विनी ०वि) spirited, ardent
त्यज् (1) (त्यजति) to abandon ; परि-त्यज् (परित्यजति) to give up, to forsake
त्रयम् group of three

त्रयोदशन् thirteen
त्रयोदश (॰शः ॰शी ॰शम्) thirteenth
त्रि (त्रयः तिस्रः त्रीणि) three (*see* n. **126**)
त्वर् (1) (त्वरते) to hasten

द

दंश् (1) (दशति) to bite
दक्ष competent, skilful
दण्ड् (10) (दण्डयति) to punish
दण्ड: stick
दन्त: tooth
दम् (4) (दाम्यति) to tame
दया compassion mercy
दरिद्र poor
दर्शनम् sight, vision
दशन् ten
दशम (॰मः ॰मी ॰मम्) tenth
दह् (1) (दहति) to burn
अव-दह् (अवदहति) to burn down
दा (1) (यच्छति) to give
आ-दा to receive
प्र-दा to offer
दानम् gift
दातृ (॰ता ॰त्री ॰तृ) giver, generous
दारु wood
दासः servant
दासी maid servant
दिनम् day
दिव् (4) (दीव्यति) to play
दिवसः day
दिवा by day
दिश् (6) (दिशति) to show ; आ-दिश् (आदिशति) to command ; उप-दिश् (उपदिशति) to instruct, to advise
दिश् (दिक्) *f.* direction
दीप् (4) (दीप्यते) to shine; सम्-दीप् (संदीप्यते) to burn, to glow
दीर्घ long
दीर्घसूत्रता slowness
दुःखम् misery
दुर्जनः wicked man
दुर्लभ difficult to get
दुहितृ (दुहिता) *f.* daughter
दूतः messenger
दूर distant
दूरम् far away (+abl.)
दूरात् दूरतः from afar
दृ (6) (द्रियते) आ-दृ (आद्रियते) to honour
दृढ firm
दृश् (1) (पश्यति) to see
दॄ (9) to tear, to split
देवः god
देहः body
दैवम् fate
दोषः fault
द्युत् (1) (द्योतते) to shine
द्रु (1) (द्रवति) to run to melt
द्वयम् pair
द्वादशन् twelve
द्वादश (॰शः ॰शी ॰शम) twelfth
द्वार् (द्वाः) *f.* door
द्वि (द्वौ द्वे द्वे) two (*see* n. **126**)
द्वितीय second
द्विष् (द्विट्) *m.* enemy

ध

धनम् wealth
धनवत् (॰वान् ॰वती ॰वत्) rich
धनिन् (॰नी ॰निनी ॰नि) rich
धनुस् (धनुः) *n.* bow
धर्मः duty, law, virtue
धा (3) to put ; अभि-धा to address ; नि-धा to lay down
धातृ (धाता) *m.* creator
धात्री nurse
धान्यम् grain
धाव् (1) (धावति) to run ; अभि-धाव् (अभिधावति) to attack

धिक् fie on (+acc.)
धीमत् (॰मान् ॰मती ॰मत्) talented, prudent
धीर steadfast
धुर् (धूः) *f.* yoke
धूर्तः rogue
धूलिः *f.* dust
धृ (1) (धरति-ते) to hold
धृ (10) (धारयति) to owe
धेनुः *f.* cow
ध्मा (1) (धमति) to blow
ध्यै (1) (ध्यायति) to meditate

न

न not
नक्तम् at night
नगरम्, नगरी city
नद् (1) (नदति) to sound
नदी river
ननान्दृ (ननान्दा) *f.* husband's sister
नप्तृ (नप्ता) *m.* grandson
नम् (1) (नमति) to salute
नमः honour, salutation to (+dat.)
नरः man
नव new
नवन् nine
नवम (॰मः ॰मी ॰मम्) ninth
नवदशन् nineteen
नवदश (॰शः ॰शी ॰शम्) nineteenth
नश् (4) (नश्यति) to perish
नह् (4) (नह्यति) to bind
नामन् (नाम) *n.* name
नाम by name
नारी woman
नाशः destruction
निकषा near (+acc.)
नित्य constant, regular
निद्रा sleep
निधिः *m.* treasure
निन्द् (1) (निन्दति) to blame
निनीवस् (॰वान् ॰न्युषी ॰वत्) having led
निपुण skilled
निरपराध innocent
निर्गुण worthless
निर्दय pitiless
निष्करुण pitiless
निःसंशयम् certainly
नी (1) (नयति) to led; आ-नी (आनयति) to bring; परि नी (परिणयति) to marry
नीच low
नीतिः *f.* conduct
नीरुज healthy
नील blue
नृत् (4) (नृत्यति) to dance
नृपः king
नृपतिः *m.* king
नेतृ (नेता) *m.* leader
नेत्रम् eye
न्यच् (न्यङ् नीची न्यक्) low

प

पक्षः side, wing
पक्षिन् (पक्षी) *m.* bird
पङ्कम् mud
पच् (1) (पचति) to cook
पञ्चदश (॰श ॰शी ॰शम्) fifteenth
पञ्चदशन् fifteen
पञ्चन् five (*see* n. **130**)
पञ्चम (॰मः ॰मी ॰मम्) fifth
पटु cleaver
पठ् (1) (पठति) to read
पत् (1) (पतति) to fall
परि-पत् (परिपतति) to fly around
पत्नी wife
पत्रम् leaf, letter
पथ्य wholesome
पद् (4) (पद्यते) to go; वि-पद् (विपद्यते) to fall into adversity; सम्-पद् (संपद्यते) to prosper
पदम् step, place
पयस् (पयः) *n.* water, milk

परतः beyond (+abl.)
परशुः *m.* axe
पराक्रमः valour, exploit
पराञ्च् (०राङ् ०राची ०राक्) turned away
परिव्राज् (परिव्राट्) *m.* mendicant
परिषद् (परिषत्) *f.* assembly
परिहर्तव्य to be avoided
परुष hard, rough
पर्वतः mountain
पशुः *m.* beast
पश्चात् behind (+gen.)
पा (1) (पिबति) to drink
पा (2) to protect
पाठः lesson
पाणिः *m.* hand
पात्रम् vessel
पादः foot
पापम् sin
पारिषदः courtier
पाल् (10) (पालयति) to to protect
पितृ (पिता) *m.* father
पीड् (10) (पीडयति) to oppress, to torment
पीत yellow
पीन fat
पुण्यम् merit
पुत्रः son
पुनर् (पुनः) again
पुरतः in front (+gen.)
पुर् (पूः) *f.* city
पुरा formerly
पुरुषः man
पुरुषकारः human effort
पुष् (4) (पुष्यति) to nourish
पुष्पम् flower
पुस्तकम् book
पूज् (10) (पूजयति) to worship
पूर्वम् before (+abl.)
पृथिवी earth
पृथु wide
पॄ (3) to fill
प्रच्छ् (6) (पृच्छति) to ask; आ-प्रच्छ् (आपृच्छते) take leave
प्रति towards (+acc.)
प्रत्यञ्च् (०त्यङ् ०तीची ०त्यक्) backward, western
प्रत्युद्यमः reaction, remedy
प्रथम first
प्रभवः origin
प्रभावः power
प्रभुः *m.* lord, master
प्रभूत much, many
प्रयत्नः effort
प्रशमः cessation
प्रशमं नी to check
प्रसन्न favourable
प्रसादः favour
प्राक् before (+ abl.)
प्राञ्च् (प्राङ् प्राची प्राक्) forward, eastern
प्रातर् (प्रातः) early
प्रावृष् (प्रावृट्) *f.* monsoon
प्रासादः palace
प्रिय dear
प्री (10) (प्रीणयति) to please
प्रेमन् (प्रेमा, प्रेम) *m.*, *n.* love

फ

फटः hood of a snake
फल् (1) (फलति) to bear fruit
फलम् fruit
फलवत् (०वान् ०वती ०वत्) fruitful
फुल्ल blossoming
फेणः foam

ब

बन्ध् (9) to bind
बन्धुः relative, friend
बलम् strength
बलवत् (०वान् ०वती ०वत्) strong
बहिः outside (+ abl.)
बहु much, many

वालः बालकः boy
बाला बालिका girl
बाहुः *m.* arm
बिन्दुः *m.* drop
बिलम् hole
बुद्धिः *f.* intelligence
बुद्धिमत् (॰मान् ॰मती ॰मत्) intelligent
बुध् (1,4) (बोधति बुध्यते) to know ; प्र-बुध् (प्रबोधति प्रबुध्यते) to awake
बुधः wise man
बुभुक्षित famished
ब्रह्मन् (ब्रह्म) *n.* the Absolute
ब्रह्मन् (ब्रह्मा) *m.* Brahmā
ब्राह्मणः brahmin

भ

भक्तिः *f.* devotion
भक्ष् (10) (भक्षयति) to eat
भगवत् (भगवान्) God
भगिनी sister
भज् (1) (भजति) to divide
भञ्ज् (7) to break
भद्रम् fortune
भयम् fear
भयंकर fearful
भर्तृ (भर्ता) *m.* lord, husband
भवत् (॰वान् ॰वती) your honour (*see n.* **91.**)
भवनम् house, abode
भस्मन् (भस्म) *n.* ashes
भागवत: devotee
भारः burden
भार्या wife
भाष् (1) (भाषते) to speak
भाषा speech, language
भिद् (7) to split
भुज् (7) to eat, to enjoy
भुजगः-गी serpent
भुवनम् world
भू (1) (भवति) to be, to become ; अनु-भू (अनुभवति) to feel, to enjoy ; उद्-भू (उद्भवति) to arise ; परि-भू (परिभवति) to overcome ; प्र-भू (प्रभवति) to prevail
भूति: *f.* prosperity
भूभृत् *m.* king
भूमिः *f.* earth
भूष् (10) (भूषयति) to adorn
भूषणम् ornament
भृ (1) (भरति) to support
भोग: enjoyment, pleasure
भोजनम् meal
भ्रंश् (4) (भ्रश्यति) to fall
भ्रम् (1,4) (भ्रमति भ्राम्यति) to roam, to err

म

मतिः *f.* mind
मतिमत् (॰मान् ॰मती ॰मत्) prudent
मत्स्यः fish
मद् (4) (माद्यति) to rejoice
मधु honey
मधुलिह् (मधुलिट्) *m.* bee
मध्य middlemost, mediocre
मन् (4) (मन्यते) to think
मनस् (मन:) *n.* mind
मनोरथः wish, desire
मन्त्र् (10) (मन्त्रयते) to consult
मन्त्र: sacred text, spell
मन्त्रिन् (मन्त्री) *m.* minister
मयूरः peacock
मयूरी peahen
मरुत् *m.* wind
मलहारकः sweeper
महत् (॰हान् ॰हती ॰हत्) great
महिमन् (महिमा) *m.* greatness
महिला woman
मा not (with imperative)

मा (2) to measure; निस्-
मा (निर्मा) to build
मांसम् flesh
मातृ (माता) *f.* mother
मानय (मानयति)
संमानयति to honour
मार्ग् (10) (मार्गयति) to seek
मार्गः path
माला garland
मासः month
मित्रम् friend
मिल् (6) (मिलति) to join
मुक्तिः *f.* salvation
मुखम् mouth, face
मुच् (6) (मुञ्चति) to release
मुद् (1) (मोदते) to rejoice
मुद्रा coin, seal
मुनिः *m.* sage
मुह् (4) (मुह्यति) to faint
मूर्खः fool
मूर्धन् (मूर्धा) *m.* head
मूषकः rat, mouse
मृ (6) (म्रियते) to die
मृग् (10) (मृगयते) to seek
मृगः deer
मृत dead
मृत्युः *m.* death
मृदु soft
मृन्मय (०मयः ०मयी ०मयम्) earthen
मेघः cloud

य

यज् (1) (यजति) to sacrifice
यज्ञः sacrifice
यत् (1) (यतते) to attempt
यत्र where
यथा तथा as.. so
यत् (यः या यत्) who, which (*see* n. **114**)
यदा when
यदि if
यम् (1) (यच्छति) to restrain
यशस् (यशः) *n.* fame
या (2) to go
याच् (1) (याचते) to beg
यावत् (०वान् ०वती ०वत्) .. तावत् (०वान् ०वती ०वत्) as much as
यावत्...तावत् while
युज् (7) to join
युध् (4) (युध्यते) to fight
युद्धम् war, battle
युष्मद् thou, you (*see* n. **67**)
योजनम् eight miles

र

रक्ष् (1) (रक्षति) to protect
रक्षितृ (रक्षिता) *m.* protector
रघुः Raghu
रच् (10) (रचयति) to arrange, to compose
रज्जुः *f.* rope
रत्नम् jewel
रथः chariot
रभ् (1) (रभते); आ-रभ् (आरभते) to begin
रम् (1) (रमते) to sport
रम्भा plantain-tree
रविः *m.* sun
रश्मिः *m.* ray
रहसि secretly
राज् (1) (राजते) to shine
राजन् (राजा) *m.* king
राजवल्लभः courtier
राज्ञी queen
रात्रिः *f.* night
रामः Rama
राशिः *m.* heap
रुच् (1) (रोचते) to please (*see* n. **44**)
रुद् (2) to cry
रुध् (7) to obstruct
रुधिरम् blood
रुह् (1) (रोहति) to grow;
आ-रुह् (आरोहति) to climb, to mount
रूप्यम् rupee
रेखा line, series
रेणुः *f.* dust, pollen
रोगः disease

रोगिन् (०गी ०गिणी ०गि) sick
रोदनम् weeping

ल

लघु light
लङ्घ् (1) (लङ्घति) to leap
लज्ज् (6) (लज्जते) to be ashamed
लज्जा shame
लता creeper
लभ् (1) (लभते) to receive, to obtain
लाभः acquisition
लिख् (6) (लिखति) to write
लिप् (6) (लिम्पति) to smear, to anoint
ली (9) to adhere, stick
लुट् (4) (लुट्यति) to wallow
लुप् (6) (लुम्पति) to break
लुभ् (4) (लुभ्यति) to covet
लू (9) to cut
लोक् (10) (लोकयति) अव-लोक् (अवलोकयति) to see, to observe
लोकः world
लोभः avarice
लोमन् (लोम) *n.* hair
लोल fickle, anxious

व

वंशः race, family
वक्तृ (वक्ता) *m.* orator
वक्तृ (वक्ता वक्त्री वक्तृ) eloquent
वच् (2) to speak
वचनम् saying
वणिज् (वणिक्) *m.* merchant
वद् (1) (वदति) to speak; वि-वद् (विवदते) to disagree, to dispute
वधः killing, murder
वधूः wife, woman
वनम् forest
वन्द् (1) (वन्दते) to salute
वप् (1) (वपति) to sow
वपुस् (वपुः) *n.* body
वयस् (वयः) *n.* age
वराहः boar
वर्णः colour, caste
वर्त्मन् (वर्त्म) *n.* path
वर्षम् year
वस् (1) (वसति) to dwell
वस्तव्य to be dwelt in
वसु wealth
वस्तु thing, object
वस्त्रम् garment
वह् (1) (वहति) to bear, to flow
वा or
वाच् (वाक्) *f.* speech

वाणी voice
वापी well
वायुः *m.* wind
वारि water
विघ्नः obstacle
वित्तम् money, riches
विद् (6) (विन्दति) to find
विद् (4) (विद्यते) to be
विद्या knowledge
विद्युत् *f.* lightning
विद्वस् (०द्वान् ०दुषी ०वत्) learned
विधिः *m.* fate
विनयः modesty
विना without (+acc. instr. or abl.)
विनोदः diversion
विपद् (विपत्) *f.* adversity
विप्रः brahmin
विमूढ bewildered
विवाहः wedding
विश् (6) (विशति) to enter; अभि-नि-विश् (अभिनिविशते) to resort to (+acc.); उप-विश् (उपविशति) to sit; प्र-विश् (प्रविशति) to enter
विश् (विट्) Vaiśya
विश्वम् universe
विषण्ण dejected
विषम् poison

विष्वच् (विष्वङ् विषूची विष्वक्) all-pervading
वीरः hero, warrior
वृकः wolf
वृक्षः tree
वृत् (1) (वर्तते) to be, to exist; नि-वृत् (निवर्तते) to desist from : परि-वृत् (परिवर्तते) to turn, to change ; प्र-वृत् (प्रवर्तते) to proceed, to begin
वृथा in vain
वृद्ध old
वृद्धत्वम् old age
वृध् (1) (वर्धते) to increase
वेधस् (वेधाः) m. Creator
वेप् (1) (वेपते) to shake, to tremble
वेश्मन् (वेश्म) n. house
वैद्यः doctor
व्यध् (4) (विध्यति) to pierce
व्यसनम् loss, misfortune
व्याघ्रः tiger
व्याघ्री tigress
व्याधिः m disease
व्यधित sick
व्योमन् (व्योम) n. sky
व्रज् (1) (व्रजति) to go, to walk
व्रतः, व्रतम् vow, promise

श

शंस् (1) (शंसति) to praise
शक् (5) to be able
शक्तिः f. strength, power
शक्य able to be done
शठः rogue
शताब्दम् century
शत्रुः m. enemy
शनैः slowly
शप् (1) (शपति) to curse
शब्दः sound, noise
शम् (4) (शाम्यति) to become quiet, to stop
शरः arrow
शरद् (शरत्) f. autumn
शरीरम् body
शर्वरी night
शशिन् (शशी) m. moon
शस्त्रम् weapon
शाखा branch
शान्तिः f. peace
शास्त्रम् sacred book, science
शिक्ष् (1) (शिक्षते) to learn
शिखरः summit
शिरस् (शिरः) n. head
शिशुः m. baby, child
शिष्यः pupil
शीत cold
शीर्षम् head
शीलम् character
शुच् (1) (शोचति) to grieve
शुचि pure
शुष् (4) (शुष्यति) to dry
शूरः hero
शृगालः jackal
शोभा splendour
श्रम् (4) (श्राम्यति) to be tired
श्रि (1) (श्रयति) to reach : आ-श्रि (आश्रयति) to depend on, to have recourse
श्रीमत् (०मान् ०मती ०मत्) rich, fortunate
श्रु (5) to hear
श्रोतृ (श्रोता) m. hearer
श्रोत्रियः learned brahmin
श्लाघ् (1) (श्लाघते) to praise
श्लिष् (4) (श्लिष्यति) to embrace
श्वश्रूः mother-in-law
श्वः tomorrow
श्वेत white

ष

षष् (षट्) six (*see* **n. 130**)
षष्ठ (षष्ठः षष्ठी षष्ठम्) sixth

षोडश (०शः ०शी ०शम्) sixteenth
षोडशन् sixteen

स

संसद् (संसत्) *f.* assembly
सकृत् once
सख्यम् friendship
सजल having water
सत्त्वम् being
सत्यम् truth
सद् (1) (सीदति) to sit; प्र-सद् (प्रसीदति) to be favourable ; वि-सद् (विषीदति) to be afflicted, depressed
सदस् (सदः) *n.* abode, residence
सदृश (०शः ०शी ०शम्) similar
सन्ध्या twilight
सपदि at once
सप्तन् seven
सप्तम (०मः ०मी मम्) seventh
सप्तदश (०शः ०शी ०शम्) seventeenth
सप्तदशन् seventeen
सप्ताहः week
सभा court, assembly
समक्षम् in the presence of (+gen.)
समम with (+instr.)
समयः time, contract
समया near (+acc.)
समर्थ able
समिध् (समित्) *f.* fuel
समीपम् near (+ gen.)
समुद्रः sea
सम्पद् (सम्पत्) *f.* wealth, prosperity
सम्यक् well, properly
सम्यच् (सम्यङ् ०मीची ०म्यक्) right, proper
सम्राज् (सम्राट्) *m.* emperor
सरित् *f.* river
सर्पः serpent, snake
सर्व all (*see* n. **96**)
सर्वतः on all sides (+acc.)
सर्वत्र every where
सर्वदा always
सवितृ (सविता) *m.* sun
सह् (1) (सहते) to endure
सह with (+instr.)
सहसा suddenly
साधु good, holy
साधुः *m.* holy man
सानन्दम् cheerfully
सान्त्व् (10) (सान्त्वयति) to appease, to console
सारथिः *m.* charioteer
साशंकम् with fear
सिंहः lion
सिंही lioness
सिच् (6) (सिञ्चति) to sprinkle
सिध् (4) (सिध्यति) to reach, to succeed
सीता Sīta
सुखम् happiness
सुगन्धि fragrant
सुदुर्लभ very difficult to obtain
सुप्त asleep
सुमतिः *f.* kindness
सुमति wise
सुमनस् (०नाः ०नाः ०नः) benevolent
सुमनस् (सुमनाः) *m.* learned man
सुरभि fragrant
सुवर्णम् gold
सुहृद् (सुहृत्) *m.* friend
सूतः charioteer
सूर्यः sun
सृ (1) (सरति) to move, अनु-सृ (अनुसरति) to follow
सृज् (6) (सृजति) to create
सृष्टिः *f.* creation
सेतुः *m.* bridge
सेना army
सेनापतिः *m.* general
सेव् (1) (सेवते) to serve

सैनिकः soldier
सोपानम् ladder
सौन्दर्यम् beauty
स्कन्धः shoulder
स्तु (2) to praise
स्था (1) (तिष्ठति) to stand ; अधि-स्था (अधितिष्ठति) to occupy, to dwell (+acc.); उद्-स्था (उत्तिष्ठति) to rise
स्थानम् place
स्थित standing
स्थिर firm, steadfast
स्थूल big, large
स्ना (2) to bathe
स्निह् (4) (स्निह्यति) to love (+loc.)
स्पन्द् (1) (स्पन्दते) to throb
स्पर्धा rivalry
स्पृश् (6) (स्पृशति) to touch
स्पृह् (10) (स्पृहयति) to desire (+dat.)
स्मि (1)(स्मयते) to smile; वि-स्मि (विस्मयते) to be surprised
स्मृ (1) (स्मरति) to remember ; वि-स्मृ (विस्मरति) to forget
स्मृतिः *f.* rememberance, law-book
स्रज् (स्रक्) *f.* garland
स्रु (1) (स्रवति) to flow
स्व one's own
स्वप् (2) to sleep
स्वप्नः dream
स्वभावः nature
स्वर्गः heaven
स्वसृ (स्वसा) *f.* sister
स्वस्ति hail ! (+dat.)
स्वस्थ healthy
स्वाद् (1) (स्वादते) to taste
स्वादु sweet
स्वामिन् (स्वामी) *m.* lord, husband

ह

हंसः swan
हंसी female swan
हत killed
हन् (2) to kill, प्रति-हन् to strike ; वि-हन् to disturb
हनुः *f.* jaw
हनुमत् (हनुमान्) Hanuman
हरिः *m.* Hari
हरिणः deer
हरिणी female deer
हरित green
हलम् plough
हविस् (हविः) *n.* oblation
हस् (1) (हसति) to laugh ; परि-हस् (परिहसति) to laugh at
हा (3) to abandon
हातव्य to be avoided
हारः necklace
हास्यम् ridicule
हि for, indeed
हिमवत् (हिमवान्) Himālaya
हृ (1) (हरति) to take away ; परि-हृ (परिहरति) to avoid ; प्र-हृ (प्रहरति) to strike , सम्-हृ (संहरति) to collect
हृदयम् heart
ह्रदः lake
ह्वे (1) (ह्वयति) to call

ENGLISH-SANSKRIT GLOSSARY

A

to abandon उज्झ् (6) त्यज् (1), हा (3)
able समर्थ
able to be done शक्य
to be able शक् (5)
abode भवनम्, सदस् (सदः) *n.*
above उपरि (+gen.)
the Absolute ब्रह्मन् (ब्रह्म) *n.*
to abuse अधि-क्षिप् (6)
acquisition लाभ:
to address अभि-धा (3)
adolescent किशोरः (री)
to adorn भूष् (10)
adversity आपद् (आपत्) *f.* विपद् (विपत्) *f.*
to fall into adversity वि-पद् (4) (विपद्यते)
to advise उप-दिश् (6)
afar दूरम् ; from afar दूरात्
afflicted पीडित
to be afflicted वि-सद् (विषीदति)
after अनन्तरम् (+abl.), अनु (+acc.)
again पुनर्
age वयस् (वयः) *n.*
old age जरा
to be agitated क्षुभ् (4)
all सर्व (*see* n. **96**)
along अनु (+acc.)
although यद्यपि
always सदा, सर्वदा
and च
anger कोपः, क्रोधः
angry कुपित, क्रुद्ध
to be angry कुप् (4) क्रुध् (4) (+dat,)
anna आणकः
anxious लोल
to appease सान्त्व् (10)
appreciative गुणग्राहिन्
to approach उप-गम् (1)
ardent तेजस्विन्
to arise उद्-भू (1)
Arjuna अर्जुनः, कौन्तेयः
arm बाहुः *m.*
army चमूः *f.*
to arrange रच् (10)
arrival आगमः आगमनम्
to arrive आ-गम् (1)
arrow इषुः *m.* शरः
artificial कृत्रिम
ascetic यतिः *m.* तपस्विन् (तपस्वी) *m.*
ashamed लज्जित
to be ashamed लज्ज् (लज्जते)
ashes भस्मन् (भस्म) *n.*
to ask प्रच्छ् (6) (पृच्छति)
asleep सुप्त
assembly परिषद् (परिषत्) *f.* सभा, संसद् (संसत्) *f.*
to attack अभि-धाव् (1) आ-क्रम् (4) (आक्राम्यति)
to attempt यत् (1) (यतते)
autumn शरद् (शरत्) *f.*
avarice लोभः
to avoid परि-हृ (1)
to be avoided परिहर्तव्य
to awake प्र-बुध् (1)
axe परशुः *m.*

B

baby शिशुः *m.*
backward प्रत्यच्
bank तीरम्
base तलम्
to bathe स्ना (2)
battle युद्धम्
to be अस् (2), भू (1), विद् (4) (विद्यते), वृत् (1) (वर्तते)
beak चञ्चुः *f.*
to bear वह् (1)
beast पशुः *m.*
to beat तड् (10) (ताडयति)
beautiful चारु

beauty कान्तिः *f*., सौन्दर्यम्
to become भू (1)
bee अलिः *m*. मधुलिह्
(मधुलिट्) *m*.
before पूर्वम्, प्राक्
(+abl.)
to beg याच् (1) (याचते)
to begin आ-रभ् (1)
(आरभते), प्र-वृत् (1)
(प्रवर्तते)
behind पश्चात् (+gen.)
below अधः (+gen.)
best उत्तम, श्रेष्ठ
between अन्तरा (+acc.)
beyond परतः (+gen.)
big स्थूल
to bind नह् (4), बन्ध् (7)
bird पक्षिन (पक्षी) *m*., विहगः
birth जन्मन् (जन्म) *n*.
to bite दंश् (1) (दशति)
black कृष्ण
to blacken (कृष्णाय)
(कृष्णायते)
to blame निन्द् (1)
blind अन्ध
blood असृज् (असृक्) *n*.
रुधिरम्
blossoming फुल्ल
to blow ध्मा (1) (धमति)
blue नील
boar वराहः
body कायः, तनुः *f*., देहः,
वपुस, (वपुः) *n*. शरीरम्

book पुस्तकम्
to be born जन् (4)
(जायते)
bow धनुस् (धनुः) *n*.
boy बालः, बालकः
Brahma ब्रह्मन् (ब्रह्मा) *m*.
brahmin ब्राह्मणः, विप्रः
branch शाखा
to break भञ्ज् (7), लुप्
(6) (लुम्पति)
breast उरस् (उरः) *n*.
bridge सेतुः *m*.
brilliance तेजस्
(तेजः) *n*.
to bring आ-नी (1)
to build निस्-मा
(निर्मा) (2)
burden भारः
to burn उष् (1), तप्
(1), दह् (1)
to burn down
अव-दह् (1)
business कार्यम
but किन्तु
butter-milk तक्रम्
to buy क्री (9)

C

to call ह्वे (1)
caste जातिः *f*., वर्णः
cause कारणम्
cave गुहा
century शताब्दम्

a certain कश्चित्
काचित्, किञ्चित्
certainly निःसंशयम्
cessation प्रशमः
to change परि-वृत् (1)
(परिवर्तते)
character शीलम्
chariot रथः
charioteer सारथिः *m*.
सूतः
to check यम् (1)
(यच्छति), प्रशमं नी (1)
cheerfully सानन्दम्
child डिम्भः, शिशुः *m*.
city नगरम्, नगरी, पुर्
(पूः) *f*.
clever पटु
to climb आ-रुह् (1)
cloud मेघः
coin मुद्रा
cold शीत
to collect चि (5)
सम्-हृ (1)
colour वर्णः
to come आ-गम् (1)
comment टिप्पणी
commentary टीका
compassion दया
to compose रच् (10)
conduct आचारः नीतिः *f*.
to conquer जि (1)
to console सान्त्व् (10)
to consult मन्त्र् (10)
(मन्त्रयते)

constant नित्य
contract समयः
to cook पच् (1)
to count (गण्) (10)
country देशः
course गतिः *f.*
court सभा
courtier पारिषदः
to cover छद् (10) (छादयति)
to covet लुभ् (4)
cow धेनुः *f*
crack छिद्रम्
crane बलाकः बलाका
to create सृज् (6)
creation सृष्टिः *f.*
Creator धातृ (धाता) *m.* वेधस् (वेधाः) *m.*
creeper लता
to cross अति-क्रम् (4) (अतिक्राम्यति), तॄ (1) (तरति)
crow काकः
cry क्रोशः
to cry क्रुश् (1), रुद् (2)
cuckoo कोकिलः, कोकिला
to curse शप् (1)
to cut कृत् (6) (कृन्तति), लू (9)

D

to dance नृत् (4)
darkness तमस् (तमः) *n.*
daughter कन्या, दुहितृ (दुहिता) *f.*
dawn उषस् (उषाः) *f.*
day दिनम् , दिवसः
by day दिवा
dead मृत
dear प्रिय
death मृत्युः *m.*
debt ऋणम्
decay क्षयः
to decay क्षि (1)
to decorate अलम्-कृ (8)
deer मृगः, हरिणः
to defeat परा-जि (1) (पराजयते)
dejected विषण्ण
to depart अप-चर् (1)
to be depressed खिद् (4) (खिद्यते , वि-सद् (1) (विषीदति)
to descend अव-तॄ (1)
to deserve अर्ह् (1)
desire इच्छा, मनोरथः
to desire इष् (1) (इच्छति), स्पृह् (10) (+dat.)
to desist नि-वृत् (1) (निवर्तते) (+abl.)
to despise अव-गण् (10)
destruction नाशः
devotee भक्तः, भागवतः
devotion भक्तिः *f.*
to die मृ (6) (म्रियते)
difficult to get दुर्लभ
to dig खन् (1)
digging खननम्
direction ककुभ् (ककुप्) *f.*, दिश् (दिक्) *f.*
to disagree वि-वद् (1) (विवदते)
disease रोगः, व्याधिः *m.*
disguise छद्मन् (छद्म) *n.*
to dispute वि-वद् (1) (विवदते)
distant दूर
disturbed आकुल
diversion विनोदः
to divide भज् (1)
to do कृ (8) (*see* nn. 51 & 62) ; to be done कार्य
doctor वैद्यः, भिषज् (भिषक्) *m.*
doer कर्तृ (कर्ता) *m.*
dog कुक्कुरः
door द्वार् (द्वाः) *f.*, द्वारम्
to draw कृष् (1)
dream स्वप्नः
to drink पा (1) (पिबति)
driving away उत्सारणम्
drop बिन्दुः *m.*
to dry शुष् (4)
dust धूलिः *f.*
duty धर्म , कर्तव्यम्
to dwell वस् (1)

E

ear कर्णः
early प्रातर्
earth पृथिवी, भूमिः *f.*
eastern प्राच्
to eat खाद् (1), भक्ष् (10)
effort उद्यमः, प्रयत्नः
egg अण्डः, अण्डम्
eight अष्टन् (*see* n. **130**)
eighteen अष्टदशन्
eighteenth अष्टदश
eighth अष्टम
eldest ज्येष्ठ
elephant करिन् (करी) *m.* गजः
eleven एकादशन्
eleventh एकादश
emaciated कृश
to embrace कुस् (4), श्लिष् (4)
emperor सम्राज् (सम्राट्) *m.*
to endure क्षम् (4) (क्षाम्यति), सह् (1) (सहते)
enemy अरिः *m.* द्विष् (द्विट्) *m.* शत्रुः *m.*
energy ओजस् (ओजः) *n.*
to enjoy अनु-भू (1), भुज् (7)
enough अलम् (instr.)
to enter प्र-विश् (6)
to err भ्रम् (1, 4) (भ्रमति) (भ्राम्यति)
even अपि
everywhere सर्वत्र
to examine परि-ईक्ष् (1) (परीक्षते)
except ऋते (+abl.)
to exist वृत् (1) (वर्तते)
to expect प्रति-ईक्ष् (1) (प्रतीक्षते)
expert कुशल
exploit पराक्रमः
eye चक्षुस् (चक्षुः) *n.* नेत्रम्

F

face मुखम्
fair गौर
to faint मुह् (4)
to fall पत् (1), भ्रंश् (4) (भ्रश्यति)
fame कीर्तिः *f.*, यशस् (यशः) *n.*
family वंशः
famished क्षुधार्त
famous ख्यात
far दूरम्; from afar दूरात्
fast क्षिप्र
fat पीन
fate दैवम्, विधिः *m.*
father जनकः, पितृ (पिता) *m.*
fatigue तन्द्रा, क्लान्तिः *f.*
fault दोषः
favour प्रसादः
favourable अनुकूल, प्रसन्न
to be favourable प्रसद् (1) (प्रसीदति)
fear भयम्
fearful भयंकर
with fear साशंकम्
to feel अनु-भू (1)
fickle लोल
fie on धिक् (+acc.)
fifth पञ्चम
fifteen पञ्चदशन्
fifteenth पञ्चदश
to fight युध् (4) (युध्यते)
to fill पृ (3)
to find विद् (6) (विन्दति)
fire अग्निः *m.*
firm दृढ, स्थिर
first आद्य, प्रथम
fish मत्स्यः
to be fit क्लृप् (1) (कल्पते) (+dat.)
five पञ्च (*see* n. **130**)
flesh मांसम्
flood ओघः
to flow वह् (1) स्रु (1)
flower कुसुमम्, पुष्पम्
to fly डी (1, 4) (डयते, डीयते)
to fly around परिपत् (1)
foam फेनः

to follow अनु-सृ (1)
following अन्वच्
food अन्नम्, आहारः
fool मूर्खः
foot पादः, तलम्
for हि
forbearing क्षमिन्
forest अरण्यम्, वनम्
to forget वि-स्मृ (1)
to forgive क्षम् (1,4)
(क्षमते, क्षाम्यति)
formerly पुरा
to forsake परि-त्यज् (1)
fortune भद्रम्
fortunate श्रीमत्
forward प्राच्
four चतुर् (*see* n. **126**)
fourteen चतुर्दशन्
fourteenth चतुर्दश
fourth चतुर्थ
fragrant सुगन्धि, सुरभि
fraud छद्मन् (छद्म) *n.* कपटम्
friend बन्धुः *m.* मित्रम्,
सुहृद् (सुहृत्) *m.*
friendship सख्यम्
from आ (+abl.)
in front of अग्रे (+gen.)
पुरतः (+gen.)
fruit फलम्
fruitful फलवत्
to bear fruit फल् (1)
fuel इन्धनम्, समिध्
(समित्) *f.*

G

gait गतिः *f.*
game क्रीडा
Ganges गङ्गा
garden उद्यानम्
garland माला, स्रज्
(स्रक्) *f.*
garment वस्त्रम्
to gather चि (5)
सम्-चि (5)
Gautama गौतमः
general सेनापतिः
generous उदार, दातृ
ghee घृतम्
gift दानम्
girl बाला, बालिका
to give दा (यच्छति)
to give up परित्यज् (1)
giver दातृ (दाता) *m.*
glow तेजस् (तेजः) *n.*
to glow ज्वल् (1),
सम् दीप् (4) (संदीप्यते)
to go गम् (1), व्रज् (1)
goat अजः, छागः
God ईश्वरः, भगवत्
(०वान्)
god देवः
goer गन्तृ (गन्ता) *m.*
gold कनकम्, सुवर्णम्
good साधु
Gopāla गोपालः
grain धान्यम्

grandson नप्तृ
(नप्ता) *m.*
grass तृणम्
grateful कृतज्ञ
gratitude कृतज्ञता
great महत् (*see* n, **90**)
how great ? कियत्
so great इयत्, एतावत्
as great as यावत्...
तावत्
greatness महिमन्
(०मा) *m.*
green हरित
to grieve शुच् (1)
to grow रुह् (1)
guest अतिथिः *m.*

H

hail ! स्वस्ति (+dat.)
hair केशः, लोमन् (लोम) *n.*
hand करः, पाणिः *m.* हस्तः
happiness सुखम्
happy सुखिन्
harmful अहित
hard परुष
Hari हरिः
to hasten त्वर् (1)
(त्वरते)
head मूर्धन् (मूर्धा) *m.*
शिरस् (शिरः) *n.*, शीर्षम्
health आरोग्यम्

healthy अरुज, नीरुज, स्वस्थ
heap ओघः, राशिः *m.*
to hear आ-कर्ण् (10) श्रु (5)
hearer श्रोतृ (श्रोता) *m.*
heart हृदयम्
heaven स्वर्गः
here अत्र, इह
hermitage आश्रमः
hero वीरः शूरः
to hide गुह् (1) (गूहति)
high उच्च, तुङ्ग
highest उत्तम
Himālaya हिमवत् (०वान्) *m.*
to hold धृ (1)
hole छिद्रम्, विलम्
holy man साधुः *m.*
honey मधु
to honour आ-दृ (6) (आद्रियते), पूज् (10)
your honour भवत् (०वान् ०वती) (*see* n. 91)
honourable पूज्य
hood (of a serpent) फटः, फणः
hope आशा
horizontal तिर्यच्
horse अश्वः
hot उष्ण
house ओकस् (ओकः) *n.* गृहम्, भवनम् वेश्मन् (वेश्म) *n.*
housewife गृहिणी
how ? कथम
hunger क्षुध् (क्षुत्) *f.*
hungry क्षुधित
to be hungry क्षुध् (4)
to hurt क्षण् (8)
husband भर्तृ (भर्ता) *m.* स्वामिन् (स्वामी) *m.*
husband's sister ननान्दृ (ननान्दा) *f.*
hymn ऋच् (ऋक्) *f.*

I

I अस्मद् (*see* n. 67)
if यदि
to increase वृध् (1) (वर्धते)
indeed खलु, हि
Indra इन्द्रः
Indra's elephant ऐरावतः
innocent निरपराध
intelligence बुद्धिः *f.*
intelligent बुद्धिमत्

J

jackal शृगालः
jar घटः
jaw हनुः *f.*
jest केलिः *f.*
jewel रत्नम्
to join मिल् (6), युज् (7)
joy आनन्दः, आह्लादः
just एव

K

to kill हन् (2)
killed हत
killing वधः
kind दयालु, सदय
kindness सुमतिः *f.*
of what kind ? कीदृश
king नृपः, नृपतिः *m.* भूभृत् *m.* राजन् (राजा) *m.*
knee जानु
to know अव-गम् (1) ज्ञा (9)
knowledge ज्ञानम्, विद्या
Kṛṣṇa कृष्णः

L

ladder सोपानम्
lake ह्रदः
lame खञ्ज
language भाषा
large स्थूल
last अन्तिम
to laugh हस् (1)
to laugh at परि-हस् (1)
law धर्मः, नीतिः *f.*
to lay down वि-धा (3)

laziness आलस्यम्
lazy अलस
to lead नी (1)
leader नेतृ (नेता) *m.*
leaf पत्रम् , पर्णम्
lean कृश, क्षीण
to leap लङ्घ् (1)
to learn शिक्ष् (1) (शिक्षते)
learned ज्ञानवत् , ज्ञानिन् , विद्वस्
learned brahmin श्रोत्रियः
learned man विद्वस् (विद्वान्) *m.*
leather चर्मन् (चर्म) *n.*
leathern चर्ममय
to leave त्यज् (1)
to take leave आ-प्रच्छ् (6) (आपृच्छते)
lesson पाठः
letter पत्रम्
life आयुस् (आयुः) *n.* जीवनम् , जीवितम्
light ज्योतिस् (ज्योतिः) *n.*, तेजस् (तेजः) *n.*
light (adj) लघु
lightning तडित् *f.*, विद्युत् *f.*
like इव
limit सीमन् (सीमा) *f.*
limitless असीम
line रेखा
lion सिंहः (•ही)
lip ओष्ठः

to listen आ-कर्ण् (10)
little अल्प, क्षुद्र, लघु
to live जीव् (1)
long दीर्घ
long-lived आयुष्मत्
lord प्रभुः *m.*, भर्तृ (भर्ता) *m.*
loss क्षयः, नाशः, व्यसनम्
lotus कमलम्
loudly उच्चैः
love अनुरागः, प्रेमन् (प्रेमा, प्रेम) *m.*, *n.*
to love स्निह् (4) (+ loc).
lovely चारु
low नीच, न्यच्
lowest अधम

M

maid-servant दासी
to make कृ (8) (*see* nn. 51 & 62)
man जनः, नरः, पुरुषः
mango आम्रम्
many (*see* 'much')
mare अश्वा
to marry परि-नी (1) (परिणयति)
master प्रभुः *m.*, ईश्वरः, कर्तृ (कर्ता) *m.*
meal भोजनम्
mean क्षुद्र, नीच
means उपायः
to measure मा (2)

medicine औषधम्
mediocre मध्य
to meditate ध्यै (1)
meditation ध्यानम्
to melt द्रु (1)
mendicant भिक्षुकः, परिव्राज् (परिव्राट्) *m.*
merchant वणिज् (वणिक्) *m.*
mercy दया
merit पुण्यम्
messenger दूतः
middlemost मध्य
mile—2 miles क्रोशः, 8 miles योजनम्
milk पयस् (पयः) *n.*
mind चेतस् (चेतः) *n.*, मनस् (मनः) *n.*
minister अमात्यः, मन्त्रिन् (मन्त्री) *m.*
misery दुःखम्
misfortune आपद् (आपत्) *f.*
modesty विनयः
moment क्षणः, क्षणम्
money वित्तम्
monkey कपिः *m*, वानरः
monsoon प्रावृष् (प्रावट्) *f.*
month मासः
moon इन्दुः *m.* चन्द्रः, चन्द्रमस् (चन्द्रमाः) *m.*, शशिन् (शशी) *m.*
moonlight ज्योत्स्ना

mother जननी, मातृ (माता) *f.*
mother-in-law श्वश्रूः
to mount आ-रुह् (1)
mountain गिरिः *m.*, पर्वतः
mouse मूषकः
mouth मुखम्
to move चल् (1), चर् (1)
much (many) प्रभूत, बहु
how much ? कियत्
so much इयत्, एतावत्
as much as यावत्...तावत्
mud पङ्कम्
murder वधः
to mutter जप् (1)
mutually परस्परम्

N

name नामन् (नाम) *n.*
nature स्वभावः
near (adj.) अन्तिक
near (prep.) अभितः (+acc.) निकषा (+acc.), समया (+acc.)
neck कण्ठः
necklace हारः
net जालम्
never न कदापि
new नव
night रात्रिः *f.*, शर्वरी
at night नक्तम्
nine नवन् (*see* n. **130**);
nineteen नवदशन्
nineteenth नवदश
ninth नवम
noble उदार
noise शब्दः
to nourish पुष् (4)
not न, मा (with imperat.)
now अधुना
nurse धात्री

O

object अर्थः, वस्तु
oblation हविस् (हविः) *n.*
to observe अव-लोक् (10)
obstacle विघ्नः
to obstruct रुध् (7)
to obtain अधि-गम् (1) लभ् (1) (लभते)
ocean उदधिः *m.*
to occupy अधि-स्था (1) (+acc.)
odour गन्धः
offence अपराधः
to offer प्र-दा (3)
old वृद्ध, जीर्ण
old age जरा, वृद्धत्वम्
to grow old जॄ (4) (जीर्यति)
one एक
once सकृत्
at once झटिति, सपदि
once upon a time एकदा
only एव, केवलम्
to oppress पीड् (10)
or वा
orator वक्तृ (वक्ता) *m.*
order आदेशः
to order आ-दिश् (6)
origin प्रभवः
ornament भूषणम्
other अन्य, पर
otherwise अन्यथा
outcast चण्डालः (०ली)
outside बहिः (+abl.)
to overcome अभि-भू (1)
to owe धृ (10)
own स्व

P

pain क्लेशः, वेदना
pair द्वयम्
palace प्रासादः
palate तालु
path मार्गः, वर्त्मन् (वर्त्म) *n.*
peace शान्तिः *f.*
peaceful शान्त
peacock मयूरः (०री)
penance तपस् (तपः) *n.*
to practise penance तपः तप् (1)
to perform आ-चर् (1), अनु-स्था (1)
perfume गन्धः
to perish नश् (4)
person जनः, लोकः

piece खण्डः
to reduce to pieces खण्ड् (10)
to pierce व्यध् (4) (विध्यति)
pigeon कपोतः
pitiful दयालु
pitiless निर्दय, निष्करुण
pity दया, कृपा
place स्थानम्, पदम्
to place नि-धा (3), नि-अस् (4) (न्यस्यति)
plant उद्भिद् (उद्भित्) *m.*
plantain-tree रम्भा
to play क्रीड् (1)
to please प्री (10) (प्रीणयति)
pleased प्रीत, तुष्ट
to be pleased तुष् (4)
pleasure भोगः
plough हलम्
to plough कृष् (6)
to plunge गाह् (1) (गाहते)
poem काव्यम्
poet कविः *m.*
point अग्रम्, बिन्दुः *m.*
poison विषम्
pollen रेणुः *f.*
poor दरिद्र
power प्रभावः, शक्तिः *f.*
to praise शंस् (1) श्लाघ् (1) (श्लाघते), स्तु (2)
to prattle जल्प् (1)
preceptor आचार्यः, गुरुः *m.*
in the presence of समक्षम् (+gen.)
priest ऋत्विज् (ऋत्विक्) *m.*
to proceed प्र-वृत् (1) (प्रवर्तते)
to proclaim घुष् (10)
promise प्रतिश्रुतिः *f.*
to promise प्रति-श्रु (5)
proper सम्यच्
properly सम्यक्
to prosper सम्-पद् (4) (संपद्यते)
prosperity भूतिः *f.*, सम्पद् (सम्पत्) *f.*
to protect अव् (1), पा (2), पाल् (10), रक्ष् (1)
protection रक्षा
protector रक्षितृ (रक्षिता) *m.*
prudent धीमत्, मतिमत्,
to punish दण्ड् (10)
pure शुचि
to put धा (3), नि-धा (3)
to put down नि-क्षिप् (6)

Q

quality गुणः
without quality निर्गुण
quarrel कलहः, कलिः *m.*
queen राज्ञी
quick आशु, क्षिप्र, शीघ्र
quickly आशु, झटिति, शीघ्रम्
quiet शान्त
to become quiet शम् (4) (शाम्यति)

R

race जातिः *f.*, वंशः
Raghu रघुः
Rāma रामः
rat मूषकः, मूषिकः
ray किरणः, रश्मिः *m.*
to reach प्र-आप् (5)
to read पठ् (1)
to receive आ-दा (3), लभ् (1) (लभते)
refuge आश्रयः, शरणम्
to take refuge आ-श्रि (1)
regular नित्य
to rejoice मद् (4) (माद्यति), मुद् (1) (मोदते)
relative बन्धुः *m.*
to release मुच् (6) (मुञ्चति)
to remember स्मृ (1)
remembrance स्मृतिः *f.*, स्मरणम्
to request अर्थ् (10) (अर्थयते), प्र-अर्थ् (10)
residence सदस् (सदः) *n.*
to restrain यम् (1) (यच्छति)
to return प्रति-गम् (1)

rice तण्डुलः
boiled rice ओदनः
rich धनवत्, धनिन्, श्रीमत्
riches अर्थः, धनम्, वित्तम्
ridicule हास्यम्
to incur ridicule हास्यं गम्
to rise उद्-स्था (1) (उत्तिष्ठति)
rivalry स्पर्धा
river नदी, सरित् *f.*
road मार्गः
to roam अट् (1), भ्रम् (1, 4) (भ्रमति, भ्राम्यति)
rogue धूर्तः, शठः
rope रज्जुः *f.*
rough परुष
rupee रूप्यम्

S

sacred text मन्त्रः, शास्त्रम्
sacrifice यज्ञः
to sacrifie यज् (1)
sage मुनिः *m.*
for the sake of कृते (+gen.)
to salute नम् (1) वन्द् (1) (वन्दते)
salvation मुक्तिः *f.*
sandal-wood चन्दनम्
satisfaction तृप्तिः
satisfied तृप्तः *f.*
to be satisfied तृप् (1)
saying वचनम्
to scatter कृ (7) (किरति), वि-अस् (4)
science शास्त्रम्
sea समुद्रः
seat आसनम्
second द्वितीय
secretly रहसि
section खण्डः
to see [illegible] (1) (पश्यति), ईक्ष् (1) (ईक्षते)
to seek मृग् (10) (मृगयते)
seer ऋषिः
to seize ग्रह् (9)
self आत्मन् (आत्मा) *m.*
to sell वि-क्री (9)
sense इन्द्रियम्
series श्रेणी
serpent अहिः *m.* सर्पः
servant किंकरः, भृत्यः
to serve सेव् (1) (सेवते)
seven सप्तन् (*see* n. **130**)
seventeen सप्तदशन्
seventeenth सप्तदश
seventh सप्तम
to shake वेप् (1) (वेपते)
shame लज्जा
sharp तीक्ष्ण, तीव्र
to shine प्र-काश् (1) (प्रकाशते), दीप् (4) (दीप्यते), द्युत् (1) (द्योतते)
shoe उपानह् (उपानत्) *f.* पादुका
shore तटः, तीरम्, वेला
to shorten सम्-क्षिप् (6)
shoulder स्कन्धः
shout क्रोशः
to shout क्रुश् (1)
to show दिश् (6)
sick रोगिन्, व्याधित
sickness रोगः, व्याधिः *m.*
side पक्षः
on both sides उभयतः (+acc.)
on all sides सर्वतः (+acc.)
sight दर्शनम्
silently तूष्णीम्
similar तुल्य, सदृश (+instr.)
sin पापम्
to sing गै (1)
singer गायकः
to sink नि-मस्ज (6) (निमज्जति)
sinner पापः, पापिन् (पापी) *m.*
sister भगिनी, स्वसृ (स्वसा) *f.*
to sit उप-विश् (6), सद् (1) (सीदति)
Sītā सीता
six षष् (षट्) (*see* n. **130**)

sixteenth षोडश
sixth षष्ठ
skilful कुशल
skilled निपुण
sky आकाशः, व्योमन् (व्योम *n.*)
slave दासः, दासी
to slay हन् (2)
sleep निद्रा
to sleep स्वप् (2)
sleepy तन्द्रालु
slope तटः
slothful तन्द्रालु
slow मंथर
slowly शनैः
sluggish अलस
sluggishness आलस्यम्, तन्द्रा
small क्षुद्र
to smear लिप् (6) (लिम्पति)
to smell घ्रा (1) (जिघ्रति)
to smile स्मि (1) स्मयते
smoke धूमः
snake अहिः *m.*, सर्पः
snare जालम्, पाशः
snow हिमम्
so एवम्, तथा
soft मृदु
soldier सैनिकः
some कश्चित, काचित, किञ्चित्
sometimes कदापि
son पुत्रः
song गानम्, संगीतम्
songstress गायिका
son-in-law जामातृ (जामाता) *m.*
sound शब्दः
to sound नद् (1)
southern अवाच्
to sow वप् (1)
sparrow चटकः (०का)
to speak भाष् (1) (भाषते), वच् (2) वद् (1)
speaker वक्तृ (वक्ता) *m.*
speech भाषा, वाच् (वाक्) *f.*
spirited तेजस्विन्
spiritual चिन्मय
splendour शोभा
to split दृ (9), भिद् (7)
to sport रम् (1) (रमते)
spot कलङ्कः
to sprinkle सिच् (6) (सिञ्चति)
to stand स्था (1) (तिष्ठति)
standing स्थित
star तारका, तारा
steadfast धीर, स्थिर
to steal चुर् (10)
step पदम्
stick दण्डः
to stick ली (9)
strength बलम् शक्तिः *f.*
to strike तुद् (6), प्र-हृ (1)
strong बलवत्, बलिन्
to succeed सिध् (4)
suceess सिद्धिः *f.*
such ईदृश, तादृश
suddenly सहसा
to suffer क्लिश् (4) (क्लिश्यते)
sun रविः *m.* सूर्यः
support धारणम्, आश्रयः
to support धृ (1)
surely नूनम्
surprised विस्मित
to be surprised वि-स्मि (1) (विस्मयते)
to swallow ग्रस् (1) (ग्रसते)
swan हंसः, हंसी
to sweep मार्ज् (10)
sweeper मलहारकः
sweet स्वादु
sweetmeat मोदकः
sword असिः *m.*

T

tail लाङ्गूलम्
to take ग्रह् (9), आ-दा (3)
to take away हृ (1) अप-हृ (1), अप-नी (1)
talented धीमत्

to talk वद् (1)
tall उन्नत
to tame दम् (4) (दाम्यति)
tank जलाशय:, तडाग:
to taste स्वाद् (1) (स्वादते)
to teach उप-दिश् (6)
teacher शिक्षक:, गुरु: *m.*
tear अश्रु
to tear दॄ (9)
to tell कथ् (10)
ten दशन् (*see* n. **130**)
tenth दशम
terrible भयंकर
that अदस्, तद्, यद्
theft चौर्यम्
then तदा, ततः, तर्हि
thence ततः, तस्मात्
there तत्र
therefore अत एव, तस्मात्
thick घन, स्थुल
thief चोर:, स्तेन:
thin तनु, कृश
thing पदार्थ:, वस्तु
to think चिन्त् (10), मन् (4) (मन्यते)
third तृतीय
thirst तृष्णा, पिपासा
thirteen त्रयोदशन्
thirteenth त्रयोदश
this इदम्, एतद्
though यद्यपि
thought ध्यानम्, मतिः *f.*

to threaten तर्ज् (10)
three त्रि (*see* n, **126**)
group of thee त्रयम्
throat कण्ठ:
to throb स्पन्द् (1) (स्पन्दते), स्फुर् (6)
to throw अस्, (4) क्षिप् (6)
thus इति, इत्थम्, एवम्
tiger व्याघ्र:, व्याघ्री
time काल:, वेला, समय:
top अग्रम्
tired क्लान्त, श्रान्त
to become tired क्लम् (4) (क्लाम्यति), श्रम् (4) (श्राम्यति)
today अद्य
to morrow श्व:
tongue जिह्वा
tooth दन्त:
top अग्रम्, शिखर:
to torment पीड् (10)
tortoise कूर्म:
to touch स्पृश् (6)
towards प्रति (+acc.)
town नगरम, नगरी
to transgress अति-क्रम् (4) (अतिक्राम्यति)
treasure कोश:, निधि: *m.*
tree तरु: *m.*, वृक्ष:
to tremble कम्प् (1) कम्पते
trouble कष्टम्, क्लेश:

truth सत्यम्
to try यत् (1) (यतते)
to turn (परि-वृत्) (1) (परिवर्तते)
turned away पराच्
twelfth द्वादश
twelve द्वादशन्
twilight सन्ध्या
two द्वि (*see* n. **126**)

U

unable अक्षम, असमर्थ
under अध: (+gen.)
to understand अव-गम् (1), बुध् (1)
unimpaired अप्रतिहत
universe विश्वम्
up to आ (+abl.)
upon उपरि (+gen.)
upward उदच्
urn कुम्भ:, कलश:

V

vain असार, व्यर्थ
vainly, in vain वृथा
Vaiśya विश् (विट्) *m.*
valour पराक्रम:
to vanquish परा-जि (1) (पराजयते)
vessel पात्रम्
victorious जेतृ (जेता) *m.*
victory विजय:

vigour ऊर्जस् (ऊर्जः) *n.*
vile अधम, नीच
violent तीव्र
violently सरभसम्
virtue सदाचारः, गुणः
virtuous गुणवत्, गुणिन्
vision दृष्टिः, *f.*, दर्शनम्
voice गिर् (गीः) *f.*, वाणी
vow व्रतम्

W

to wait प्रति-ईक्ष् (1) (प्रतीक्षते)
to walk चल् (1), व्रज् (1)
to wallow लुट् (4)
war युद्धम्
warrior भटः, योधः, वीरः
warm उष्ण
to wash क्षल् (10) (क्षालयति)
water अम्बु, अम्भस् (अम्भ) *n.*, जलम्, पयस् (पयः) *n.* वारि
wave ऊर्मिः *f.*, तरङ्गः
way मार्गः
weak दुर्बल, बलहीन
wealth अर्थः, धनम्, वित्तम्
weapon अस्त्रम्, शस्त्रम्
weary क्लान्त, खिन्न
wedding विवाहः
week सप्ताहः
to weep रुद् (2)
weeping रोदनम्
to weigh तुल् (10)
welfare कल्याणम्, भद्रम्
well (adv.) सम्यक्, साधु
well कूपः, वापी
western पश्चिम, प्रत्यच्
what ? किम्
wheel चक्रम्
when ? कदा, when यदा
whence ? कुतः
where ? कुत्र, क्व, where यत्र
which ? किम्, which यद् (*see* nn. **113** & **114**)
while यावत् .तावत्
white श्वेत, शुक्ल
wholesome पथ्य
who ? किम्, who यद् (*see* nn. **113** & **114**
why ? किम्, किमर्थम्, कुतः
wicked दुष्ट
wicked man दुर्जन
wide उरु, पृथु
wife पत्नी, भार्या
wind अनिलः, मरुत् *m.*, वायुः *m.*
wing पक्षः
wise मतिमत्, प्राज्ञ
wise man बुधः
wish इच्छा
to wish इष् (6) (इच्छति)
with समम्, सह (+instr.)
without विना (+acc., instr. & abl.)
wolf वृकः
woman नारी, .महिला, वधूः
wood दारु
work कर्मन् (कर्म) *n.*
world जगत् *n.*, भुवनम्, लोकः
to worship पूज् (10), अर्च् (1)
worthless तुच्छ, निर्गुण
worthy योग्य
wretched दीन, कृपण
to write लिख् (6)

Y

to yawn जृंभ् (1) (जंभते)
year वर्षम्
to yell आ-क्रुश् (1)
yellow पीत
yesterday ह्यः
yet तथापि
yoke धुर् (धूः) *f.*
young तरुण
younger कनीयस्, यवीयस्
youngest कनिष्ठ
youth यौवनम्

SYSTEMATIC INDEX

(*The figures refer to the marginal number*)

I. The Sanskrit Alphabet

Vowels—1 ; Consonants—2 ; Consonants followed by vowels—3 ; Compound consonants—4 ; Numerical figures—5.

II. Euphomic Combination (Sandhi)

1. *Vowel Sandhi :* Guṇa and vṛddhi—6(3) ; Sandhi of similar simple vowels—31(1) ; Sandhi of dissimilar vowels—31(2) ; Sandhi of diphthongs and vowels—31(3) ; Special sandhi rules : for the augment—47(3) ; in conjugations—7(2), 16(3), 23(3), 32(3), 40, 46(2), 55 ; Absence of vowel sandhi—31(4), 70(2).

2. *Visarga Sandhi :* 15(2), 27 ; Visarga standing for final र्—54 ; Absence of visarga sandhi—67.

3. *Consonant Sandhi :* Change of न् to ण्—17 ; Change of स् to ष्—45 ; Final consonants allowed—72 (1, 2, 3) ; Hard and soft consonants—72 (4, 5, 6) ; Final म्—15 ; Final न्—87 ; Dentals combined with palatals, cerebrals and ल्—88 ; Transfer of aspiration—77 (7).

III. Declension

1. *Stems ending in vowels :* Masc. and neuter nouns in अ—10 and 11 ; Fem. nouns in आ—38 ; Masc. nouns in इ and उ—28 ; Fem. nouns in इ and उ—50 ; Fem. nouns in ई—38 ; Fem. nouns in ऊ—58 ; Masc. and fem. nouns in—ऋ—52 and 53 ; Neuter nouns in इ, उ and ऋ—64.

2. *Stems ending in consonants*: Nouns and adj. with one stem —74-77 ; Nouns and adj. with two stems—79-83, 85, 89-92, 94 ; Nouns and adj. with three stems—97-107.

IV. Formation of the Feminine : 66, 108-112.

V. Degrees of Comparison : 93-94.

VI. Numerals : from 1 to 19 : 126, 130 and 131.

VII. Pronouns : Personal—67 ; Demonstrative—67, 69-70 ; Relative—114 ; Interrogative—113 ; Pronominal adjectives—96.

VIII Indeclinables : Prepositions—37 ; Adverbs—128.

XI. Conjugation

1. *Generalities*—6 ; The augment—47.

2. *Conjugational Tenses and Moods*

(1) Generalities—34.

(2) Terminations—8, 40, 48, 55, 59,

(3) 1st Conj. (भ्वादि)—6-9, 18
4th Conj. (दिवादि)—16, 18
6th Conj. (तुदादि)—23 - 25
10th Conj. (चुरादि)—32 - 33
} 34, 46-49, 55-56, 59-60

3. *The Passive*

Present, Imperfect, Imperative and Potential—68, 71 (3).

4. *Participles*

Pres. part. act. and pass. (शतृ and शानच्)—83.
Perfect part. act. (क्तवतु)—85.
Perfect part. pass. (क्त)—85.
Indecl. past part. (क्त्वा and ल्यप्)—115.

5. *Infinitive* (तुमुन्)—122.

X. Syntax

1. *The Cases*: Nominative—13 ; Accusative—14 : Instrumental—21 ; Dative—22 ; Ablative—29 ; Genitive 30 ; Genitive absolute—119 ; Locative—35 ; Locative absolute—117-118 ; Vocative—36.
2. *Agreement of the adjective*—66.
3. *Tenses and Moods*: Present—8 ; Imperfect—46 ; Imperative—55 ; 61 ; Potential—59, 61.
4. *Participles*: Present and perfect participles—86 ; Indecl. past participle—116.
5. *Infinitive*—123.
6. *The Passive Voice*: Change of voice—71, 86(2), 116 : Passive impersonal—71, 86(3).
7. *The Subordinate-Clause*: Noun-clause—124 ; Adjective-clause—125 ; Adverb-clause—127-129.

GANGARAMS-BANGALORE Ph:5588015
055381092722//051103IN6437
RS. 60

Rs. 60.00